

U. 25.2

61

H. 85

F. NURBOEV

IBN SINO TA'LIMOTI

4252

61

H-85

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT TIBBIYOT INSTITUTI

NURBOYEV F.E.

IBN SINO TA'LIMOTI

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus
ta'lim vazirligi tomonidan Tibbiyot Oliy o'quv yurtlari talabalari
uchun o'quv qo'llanma sifatida ma'qullangan.*

**“Tib-kitob” nashriyoti
Toshkent-2010 y**

UDK: 611.070 (575.1)

53.59

N87

Nurboev F.E., «**Ibn Sino ta'limoti**» o'quv qo'llanma, O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Toshkent: «Tib kitob» nashriyoti, 2010. 160 bet.

BBK 53.59ya73

Tibbiyot Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun va xalq tabobati bilan shug'ullanuvchi shifokorlar uchun mo'ljallangan

Taqrizchilar:

t.f.d., professor N.J. Sharipova

t.f.d., professor M.Z. Rizamuhammedova

t.f.d., professor I.R. Mavlyanov

ISBN-978-9943-348-06-6

№ 744-4069

©«Tib kitob» nashriyoti, 2010 y.

©Nurboev F.E., 2010 y.

MUNDARIJA

Kirish.....	5
Abu Ali ibn Sinoning hayoti va faoliyati. Tib qonunlari.....	6
Unsurlar, xilt, mizoj va quvvatlar.....	10
Inson organizmidagi a`zolarning mizojlari.....	17
Abu Ali ibn Sino ta`limotiga asosan xastaliklar, ularning asosiy sabablari.....	34
Ibn Sino ta`limotida kasalliklar klassifikatsiyasi.....	55
Bemorlarni sharqona tabobat usulida parvarish qilish.	56
Ibn Sino ta`limotida umumiy davolash usullari.....	58
Qon olish uslublari.....	66
Parhez haqida tushuncha.....	71
Sharq tabobatida dori-darmon tayyorlash uslublari. Xomashyo va tayyorlangan dori-darmonlarni saqlash. Dori - darmonlarni ayyorlaydigan asbob-skunalar.....	74
Dorivor mahsulotlarni olish va saqlash qoidalari.....	77
Asab tizimi kasalliklarini sharqona tabobat usulida tashxislash va davolash.....	88
O`pka kasalliklarini tashxislash va davolash.....	92
Yurak kasalliklarini tashxislash va davolash.....	96
Ibn Sino ta`limotiga asosan yurak kasalliklarining tasnifi.....	101
Me`da kasalliklarini tashxislash va davolash.....	109
Bavosir kasalligini tashxislash va davolash.....	116
Jigar kasalliklarini tashxislash va davolash.....	120
Buyrak, siydik tosh va qovuq xastaliklarini tashxislash va davolash.....	127

Ayollar va erkaklar jinsiy a'zolari xastalıkları.....	141
Bepushtlik.....	143
Mushak va tayanch tizimi kasallıkları, Poliartrit, Bo'g kasallıkları, Niqris, Irqun naso, Osteoxondroz kasallıklarını tashxislash va davolash.....	145
Teri kasallıkları, yaralar, chipqon, bahaq, moxov kasallıklarını aniqlash va davolash.....	155
Adabiyotlar.....	159

KIRISH

Ma'lumki tabobat, ya'ni meditsina fani eng qadimiy fanlardan hisoblanadi. O'rta va Yaqin Sharq mamlakatlarida esa tabobat fani ancha taraqqiy qilgan bo'lib, qator mahalliy olimlar yetishib chiqqan hamda ular arab, fors tillarida tibga oid ilmiy asarlar yaratilgan. Ularning ko'pchiligi shubhasiz Ibn Sinoga ma'lum edi. Ibn Sino oldida turgan asosiy vazifa - mana shu turli xalq olimlari tomonidan asrlar davomida tib ilmi sohasida to'plangan ma'lumotlarning muhimlarini va ikkinchi darajadagilarini ajratib, muayyan bir tartibga solish va ularni o'z tajribalari bilan boyitgan holda ma'lum bir nazariya va qonun-qoida asosida umumlashtirishdan iborat edi.

Nihoyatda murakkab va mas'uliyatli bu vazifani Ibn Sino katta mahorat bilan amalga oshira oldiki, uning "Tib qonunlari" va bu asarning jahon tibbiyot ilmi tarixida tutgan mavqei va qozongan shuhrati shundan yorqin guvohlik berib turibdi. "Tib qonunlari" asari sharq mamlakatlarida shu qadar yuksak ahamiyatga kasb etdiki, tabobat ilmini shu asarsiz tasavvur qilib bo'lmas edi. Shu tariqa Sharqda e'tibor qozongan "Tib qonunlari" ko'p o'tmay G'arb mamlakatlarida ham shuhrat topdi. Ma'lumki o'rta asrlardan to' uyg'onish davrigacha Yevropa mamlakatlarida ilm-fan Sharq mamlakatlariga nisbatan ancha orqada edi. XII asrdan boshlab Yevropada Sharq fani, adabiyoti va madaniyatiga bo'lgan qiziqish orta bordi va Sharq olimlarining asarlarini arab tilidan lotin tiliga tarjima qilish ishlari yo'lga qo'yila boshlandi. Umuman Sharq va musulmon madaniyatining Yevropaga kirib kelishi Ispaniya mamlakati hamda Sitsiliya oroli orqali kechdi. Ibn Sino bobomizning "Tib qonunlari" asari Yevropa shifokorlari qo'lida asosiy qo'llanmaga aylangan va universitetlarda meditsina fani shu kitob bo'yicha o'qitila boshlangan, to 1650 yilgacha meditsina fakultetlarining o'quv dasturining yarmini mana shu "Tib qonunlari" asari tashkil qilgan. Yirik Yevropa olimlarining tabobatga oid kitoblari ham Ibn Sino asarlari ta'sirida edi. O'sha davrda bir necha fanlarni, ayniqsa tibbiyotni o'z zamonasida yangi va yuqori bosqichga ko'tarilishida Abu Ali ibn Sino o'zining ulkan hissasini qo'shdi. O'z davridagi fanlarning deyarli barcha sohalarida chuqur iz qoldirgan qomusiy olim Ibn Sino ayniqsa, tabobat ilmida katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Shu bilan birga Ibn Sino o'zining "Tib qonunlari"ni puxta kuzatishlari va amaliy ishida qozongan yutuqlari bilan boyitdi. Ibn Sino

o'zi yashagan davrdagi ko'p olimlar singari chalkash mulohazalar ta'siriga berilmay, faqat tajriba va amaliyotgina haqiqiy ilmning ob'ektiv asosi bo'la olishini isbot etdi. Binobarin, Ibn Sino ana shunday ilg'or g'oyani ilgari surishga jur'at etgan buyuk olim sifatida ham katta hurmatga sazovordir. Qolaversa, ulug' bobomiz Ibn Sinoning "Tib qonunlari" kitobi hozirgi zamon tibbiyotida ham o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

ABU ALI IBN SINONING HAYOTI VA ILMIY FAOLIYATI. "TIB QONUNLARI"

Abu Ali ibn Sino ilm taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan, O'rta Osiyo tuprog'idan yetishib chiqqan buyuk allomalarimizdan biri hisoblanadi. Alloma bobomizning fanlar olamida tajriba o'tkazmagan va asar yozmagan sohasi yo'q desa ham bo'ladi, ayniqsa unung tibbiyot xazinasiga qo'shgan ulkan hissasi behodidir. Ibn Sino ko'p qirrali ilm sohibi bo'lgan buyuk siymo. Tibbiyot olamida ibn Sinoning tabarruk nomi Gippokrat va Galen kabi daholar bilan bir qatorda turadi.

Ibn Sinoning otasi Abdulloh asli Balx shahridan (Balx shahri hozirgi Afg'oniston davlatida joylashgan) bo'lib, Somoniylar amiri Nuh ibn Mansur (976 – 997 yillar) davrida Buxoroga ko'chib kelgach, Xurmitan nomli qishloqda hokim bo'lib tayinlanadi. Ibn Sino onasining nomi esa Sitora bo'lib, bu oilada ikki o'g'il dunyoga keladi, shulardan kattasi Husayn bo'lib, ibn Sinoning bofalikdagi nomi ana shunday edi. Ukasi Mahmud haqida esa adabiyotlarda ma'lumot berilmagan.

Ibn Sinoning otasi Abdulloh o'z davrining ilg'or kishilaridan bo'lib, o'sha davrda u soliq to'plash ishlari bo'yicha vazir bo'lgan. Somoniylar davrida Hisayn tug'ilib o'sgan Afshona shahri katta shaharlar sirasiga kirgan va shahar ichida qal'a ham bo'lgan. Uning otasi Abdulloh yig'ilgan soliqlarni olib Buxoroga kelgan.

Tabobat ilmining sultoni bo'lmish ibn Sino 370 hijriy yili safar oyining boshida, ya'ni. 980 yil avgust oyining 2 yarmida Buxoro yaqinidagi Afshona qishlog'ida tug'ilgan, 5 yoshgacha ibn Sino Afshona qishlog'ida yashagan. Keyin esa uning oilasi Buxoroga ko'chib kelgan.

Ibn Sinoning to'liq nomi – Abu Ali Al Husayn Ibn Abdulloh ibn Al Hasan ibn Ali Ibn Sinodir. Yevropada ibn Sino Avitsena nomi bilan mashhur bo'ldi. 10 yoshida ibn Sino Qur'on ilmi, til va adabiyot, keyinchalik esa mantiq, aljabr, hisob, falakiyot kabi fanlarini o'rgangan.

Buyuk alloma tib ilmida juda tez kamol topa boshlaydi. U 17 yoshidayoq Buxoro xalqi orasida mohir tabib sifatida tanilgan. O'sha kezlarda Somoniylar davlatining hukmdori Nuh ibn Mansur kasallanib, saroy tabiblari uni davolashda o'jiz bo'lib qoldilar. Buxoroda o'sib-ulg'aygan yosh tabibning ovozasini saroyga ham yetib borgan edi, ibn Sinoni Nuh ibn Mansurni davolash uchun saroyga taklif qiladilar. Yosh tabibning nazoratida davolangan bemor tez fursatda oyoqqa turadi. Buning evaziga Ibn Sino saroy kutubxonasidan foydalanish huquqiga ega bo'ldi. Bu kutubxona o'sha davrda butun O'rta Osiyo va Yaqin Sharqdagi eng katta va eng boy kutubxona edi.

Kecha-kunduz tinmay mutolaa qilish natijasida Ibn Sino o'z bilim doirasini mislsiz darajada kengaytiradi. U hatto o'z davridagi yirik olimlardan biri hisoblangan Abu Rayhon Beruniy (973 – 1048) bilan yoshlik chog'laridayoq ilmiy munozaralar o'tkazgan, xat o'loshib turgan. 999-yilda Qoraxoniylar Buxoroni zabt etadilar va Somoniylar davlati inqirozga uchraydi. Bu esa ibn Sinoning Buxoroda tinch va xotirjamlikda ilmiy ishlarini, tabiblik faoliyatini davom ettirishga to'sqinlik qildi. Buning ustiga 1002 yilda Ibn Sinoning otasi Abdulloh vafot etadi. Oqibatda beqiyos iste'dodli yosh olim o'zi tug'ilib o'sgan yurti Buxoroni tark etib, Xorazm (Urganch)ga ketishga majbur bo'ldi.

Xorazm O'rta Osiyoning qadimiy boy va madaniy viloyatlaridan biri bo'lib, u tuproqda XI asrning boshlarida ilmiy hayot ancha rivojlangan edi. G'aznaviylar hukmdori Sulton Mahmud (998 – 1030 y) Xorazm tuproqlarini o'z davlatiga qo'shib olishga harakat qiladi. Unga tobe bo'lishni istamagan Ibn Sino taxminan 1010 – 1011 yillarda Xorazmdan maxfiy ravishda chiqib, Xuroson tomon yo'l oladi va Kaspiy dengizining sharqi – janubida joylashgan Gurgon amirligiga yetib keladi. Bu tuproqda u Abu Ubayd Jurjoniy bilan tanishadi. Shu kundan boshlab bu yigit Ibn Sinoga eng yaqin va sodiq shogirdi bo'lib qoladi.

Ko'p o'tmay Ibn Sino Gurgonda o'zining ilmiy ishlarini va tabiblik faoliyatini davom ettira boshlaydi. U tabobatga oid mashhur asari "Kitob al-Qonun fit-tib" ("Tib Qonunlari")ning birinchi kitobini yozishga kirishadi.

1014 yil Ibn Sino Gurgonni ham tark etadi va bir qancha muddat Ray va Qazvin shaharlarida turgandan keyin, Hamadonga keladi va Buvahiylar hukmdori Shams ad-davla (997 – 1021) xizmatiga kiradi. Oldin saroy tabibi bo'lib ishlaydi, so'ngra vazirlik mansabigacha ko'tariladi. Davlat

ishlari bilan band bo'lishiga qaramay, ilmiy ishlarni davom ettiradi va qator asarlar yaratadi, o'zining mashhur falsafiy ensiklopediyasi "Kitob ash-shifo"ni ham shu tuproqda yozishga kirishadi.

1023 yilda Isfaxonga ko'chib keladi va "Kitob ash-shifo"ning qolgan qismlarini yozishni davom ettirdi. Boshqa bir qancha asarlar bilan bir qatorda fors tilidagi falsafiy kitobi "Donishnoma"ni tasnif etadi.

Jurjoniyning yozishicha, Ibn Sino jismoniy jihatdan ham juda baquvvat kishi bo'lgan, biroq, shahar – shahar darbadarlikda yurish, kechalari uxlamasdan uzluksiz ishlash va bir necha bor ta'qib ostiga olinib, hatto xibsda yotishlar olimning salomatligiga ta'sir etmay qolmaydi. U qulanj (kolit) kasalligiga chalinib qolgan edi. Kasallik zo'raygach, unga tutqanoq kasalligi ham qo'shiladi, oqibatda shu kasallikdan u 428 hijriy yilining ramazon oyida (1037 yilning 18 iyunida) 57 yoshida Hamadonda vafot etadi. Uning qabri Eron davlatining Hamadon shahridadir.

Ibn Sino haqiqiy ensiklopedist olim sifatida o'z davridagi fanlarning deyarli hammasi bilan muvaffaqiyatli ravishda shug'ullangan va ularga oid ilmiy asarlar yaratgan.

Turli manbalarda uning 450 dan ortiq asarlari qayd etilgan bo'lsa ham, zamonlar o'tishi bilan ularning ko'pi yo'qolib ketgan va bizgacha faqat 242 ta asari yetib kelgan. Shu 242 asardan 80 tasi falsafa, ilohiyot va tasavvufga tegishli, 43 tasi tabobatga oid, 19 tasi mantiqqa, 26 tasi psixologiyaga, 13 tasi botanika ilmiga, 7 tasi astrologiyaga, 1 tasi matematikaga, 1 tasi musiqaga, 2 tasi kimyoga, 9 tasi etikaga, 4 tasi adabiyotga oid va 8 ta asari boshqa olimlar bilan bo'lgan ilmiy yozishmalardan iborat.

"Tib Qonunlari" besh kitobdan iborat va ular quyidagilar:

Birinchi kitob – tabobatning nazariy asoslari hamda amaliy tabobatning umumiy masalalari haqida ma'lumot beradi. Tabobat ilmining ta'rihi, uning vazifalari, xilt va mizoj haqidagi ta'limot bayon qilinadi. Keyin odam tanasining "oddiy" a'zolari – suyak, tog'ay, asab, arteriya, vena, pay, mushaklar haqida qisqacha anatomik ocherk keltiriladi. Kasalliklarning kelib chiqish sabablari, ko'rinishlari, turkumlari hamda ularni davolashning umumiy usullari keltiriladi.

Ovqatlanish, hayot tarzi va hayotning hamma bosqichlarida Sog'liqni saqlash tadbirlari haqidagi ta'limot batafsil bayon qilinadi.

Ikkinchi kitob – o'sha davr tabobatida qo'llanilgan dori-darmonlar haqida zaruriy ma'lumotlar bayon qilingan mukammal majmuadir. Unda

o`simlik, hayvon va ma`danlardan olinadigan 800 dan ortiq dori-darmonlar ta`rifi, ularning davolik xususiyatlari va qo`llanish usullari bayon qilingan. Muallif O`rta Osiyo va Yaqin Sharq hamda O`rta Sharq manlakatlaridan chiqadigan dori-darmonlardan tashqari Hindiston, Xitoy, Yunoniston, Afrika, O`rta tuproq dengizining orollari va boshqa joylardan keltiriladigan ko`plab dorivor o`simliklarni ham ko`rsatib o`tadi.

Uchinchi kitob – inson tanasining boshidan tovonigacha bo`lgan a`zolarida yuz beradigan "xususiy" va "mahalliy" kasalliklar haqida ma`lumot beradi. Ya`ni, bu kitob xususiy patologiya va terapiyaga bag`ishlangan. Unda bosh miya, ko`z, quloq, burun, og`iz bo`shlig`i, til, tish, milk, lab, tomoq, o`pka, yurak, qizilo`ngach, oshqozon kasalliklari, jigar, o`t pufagi, ichak, buyrak, qovuq, jinsiy a`zolar kasalliklari haqidagi ma`lumotlar keltirilgan.

To`rtinchi kitob – inson a`zolarining birortasiga xos bo`lmagan "umumiy" kasalliklarga bag`ishlangan. Masalan, turli isitmalar (buxronlar), shishlar, toshmalar, yara-chaqalar, kuyish, suyak sinishi va chiqishi, turli xil jarohatlar va ularning davolari bayon qilingan.

Shuningdek, mazkur asarda o`ta yuqumli kasalliklar: chechak, qizamiq, moxov, vabo va quturish kasalliklari haqida so`z boradi, toksikologiyaning ham asosiy masalalari bayon qilinadi. Kitobning maxsus bo`limi inson husni va chiroyini saqlashga va pardoziy vositalariga bag`ishlangan, sochni to`kilishdan saqlaydigan, haddan tashqari semirib ketish yoki ozib ketishning oldini oladigan dori-darmon va tadbirlar haqida so`z yuritilgan.

Beshinchi kitob – farmakopiya bo`lib, unda murakkab tartibli dori-darmonlarni tayyorlash va ulardan foydalanish usullari bayon qilingan. Kitobning 1-qismida turli taryoqlar (ziddi-zaharlar), ma`junlar, habdori, kulchadori, elaki dori, sharbatlar, qaynatma, sharob, malham va boshqalar tavsifi berilsa, 2-qismida esa muayyan a`zolar – bosh, ko`z, quloq, tish, tomoq, ko`krak qafasi va qorin bo`shlig`i a`zolari, bo`g`imlar va teri kasalliklarini davolash uchun ishlatiladigan dori-darmonlar keltiriladi.

Xulosa qilib aytganda, Abu Ali ibn Sinoning eng mashhur va durdona asarlaridan biri "Kitob al-Qonun fit-tib" (Tib Qonunlari) kitobi hisoblanadi. Bu asar o`z zamonasidagi tabobat ilmlarining mufassal qomusi sifatida inson sog`ligi va kasalliklarga oid bo`lgan barcha muammolarni mantiqiy tartibda to`la mujassam etgan. Buyuk olimning qilgan xizmatlarini jahonning ilm ahli to`abadiylik bilan e`zozlaydi.

UNSURLAR, XILT, MIZOJ VA QUVVATLAR HAQIDA

Unsurlar, xilt, mizoj va quvvatlar haqida ma'lumot berishdan oldin, tibning ta'rif va uning taqsimlanishi to'g'risida izoh berishimiz lozim.

Tib – bu sog'likni saqlash va biror bir sababdan tanada paydo bo'lgan kasallikning tuzatilishidan iborat ilmlardir.

Tib ilmi tarkibiy qismlari:

I. Ilmiy (nazariy) qism.

II. Amaliy qism.

I. Ilmiy (nazariy) qism o'z navbatida 3 asosiy manba va narsalarni o'z ichiga oladi:

1) Tabiiy manbalar (unsur, mizoj, xilt, a'zo, ruh, quvvat);

2) Zaruriy manbalar (havo, iste'mol mahsulotlari (turli ne'matlar), uyqu va bedorlik, harakat va harakatsizlik, bo'shalish-bo'shalmaslik, nafsoniy kayfiyatlar);

3) Kasallik, araz (kasallikning tashqi belgilari, alomatlari va sabablari).

II. Amaliy qism 2 asosiy narsani o'z ichiga oladi:

1) Sog'likni saqlash (profilaktika);

2) Davolash (yo'qotilgan sog'likni tiklash).

Biz tabobatning ilmiy asosini o'rganishimiz uchun avvalambor ruh, unsur, mizoj, xilt, quvvat haqida tushunchaga ega bo'lishimiz shart.

Ibn Sino Galen, Gippokrat, Ar-Roziy, Forobiy asarlarini puxta o'rgangan. Yunon falsafasidagi yutuqlari uchun uning zamondoshlari Ibn Sinoni "Shayx-ur-ra'is" (olimlar sardori) deb ham atashgan.

Ibn Sinoning fikricha zaruriy vujuddan jamiki mavjudot vujudga kelgan.

Moddiy dunyo (borliq) bilan birgalikda harakat, zamon, makon kabilar bu materiyaning xossaligidir.

Hissiy dunyoning (his-tuyg'u ma'nosida) asosiy birligi jismdir. Sayyoralar, yulduzlar, minerallar, hayvonot olami, odamlar - bularning barchasi jismdir. Har bir muayyan jism materiya va shakl birligidir. Borliqning to'la manzarasini yaratishda bu yetarli emas. Chunki jismlardan tashqari jismsiz mohiyatlar, ruhlar ham mavjuddir. Ruh yoki jon garchi jismsiz bo'lsa ham, jismlardan tashqarida mavjud bo'la olmaydi. Ruh bu hayot demakdir. Bunday jonsiz jismlar sirasiga minerallar va 4 unsur – suv, tuproq, havo va olov kiradi. Jonli jismlar esa

harakat manbaiga ega. Ya'ni, mustaqil ravishda harakat qiladilar. Zero ularning tabiati hayotiy kuchdan iborat.

Mizoj haqida

Mizoj – bu unsurlarning o'zaro aralashuvi jarayonida qarama-qarshi ta'sirlarning kamayishi natijasida hosil bo'lgan moddiy jismning yangi sifatidir yoki unsurlarning nihoyat darajada mayda bo'laklaridagi qarama-qarshi kayfiyatlarining bir-biriga ta'siri ma'lum bir chegaraga yetganda paydo bo'ladigan kayfiyatdir.

Shu sifat tufayli hosil bo'lgan moddiy jism, biologik faol bo'lib boshqa jismlarga ta'sir qilish, ularning ta'sirini qabul qilish, ko'payish, rivojlanish va o'lish sifatlarini namoyon qila oladi.

Hozirgi zamon ilmiy tibbiyot fani tushunchasi bilan aytganda mizoj, bu moddiy jism sifatlarini gavdalantirgan organizmning ichki muhiti – gomeostazidir.

Dunyodagi barcha jismlar: o'simliklar, hayvonlar, ma'danlar, ob-havo, jug'rofiy kengliklar, yil fasllari, hattoki sayyora va yulduzlar ham o'z mizojlariga ega.

Zamon mizojlari va uning tib ilmidagi ahamiyati

Mizojni o'rganish uchun nisbiy qilib olingan yana bir ko'rinishi – mo'tadil mizoj tushunchasi qabul qilingan. Dunyodagi mavjudotlar ichida nisbatan olinganda eng mo'tadili – inson mizojidir.

Inson a'zolari o'rtasida mo'tadil mizojlisi – uning qo'l kaftining terisidir, yana mo'tadil mizojlisi – ko'rsatkich barmoq uchining terisi bo'lib, shifokorlar inson pulsi (nabz)ni shu barmoq bilan aniqlaydilar.

Inson mizojining ko'rinishlari

Inson mizoji 9 xil bo'lib, shulardan 4 tasi oddiy mizoj, 4 tasi murakkab mizoj va 1 tasi mo'tadil mizojdir.

Oddiy mizojlar:

- issiqlik
- sovuqlik
- quruqlik
- ho'lik

Murakkab mizojlar:

- issiq-quruq
- sovuq-quruq
- issiq-ho'l
- sovuq-ho'l

Mo`tdil mizoj -- bu unsurtar miqdorining eng keragicha to`g`ri nisbatda taqsimlanishidir.

Mo`tadillik quyidagilarga xos:

- insonga xos;

- yoshga xos;

- iqlimga xos;

- millatga xos;

- a`zoga xos;

- har bir mo`tdil a`zoga xos.

Inson mizojini aniqlashda qo`llaniladigan dalil va belgilar

Inson mizojini aniqlashda qo`llaniladigan dalil va belgilar Ibn Sino ta`biri bilan aytganda, Jolinus yozib qoldirgan 10 ta dalil asosida olib boriladi.

1. Laqms – paypaslab ko`rib, xulosalash. Agar laqms qilib ko`rganda bemorning tanasi issiq sezilsa – mizoji issiq, agar sovuq sezilsa, mizoji sovuq bo`ladi, basharti bemorning tana harorati mo`tdil va yashab turgan muhitining ob-havosi ham mo`tdil bo`lib, bu bemor hakim tomonidan uzoq vaqt davomida kuzatilsa, yanada ko`proq ma`lumotga ega bo`ladi. Agar bemor tanasi tabiiydan ko`proq sovuq, issiq yoki yumshoq, yoki dag`al bo`lsa, demak bu bemorning mizoji mo`tdil emas. Ba`zida qo`l barmoqlaridagi tirnoqlarning ko`rinishi holatini baholab ham inson mizojini aniqlash mumkin. Issiq mizojli kishilarda tirnoq tabiatan juda yumshoq va o`ta ho`ldek tuyuladi. Sovuq mizojli kishilarda esa aksincha, qattiq va quruq tuyuladi.

2. Inson tanasidagi go`sht va yog`dan olinadigan dalil va belgilar: Gavdasi baquvvat, chiniqqan kishi mizoji issiq-ho`l, gavdasi baquvvatga o`xshash (xom semiz), lekin chiniqmagan kishi mizoji issiq-quruq, ozg`in, chiniqqan kishi mizoji sovuq-ho`l, keksa yoshdagi inson mizoji esa sovuq-quruq bo`ladi.

3. Sochlardan olinadigan dalil va belgilar: Agar mizoj issiq quruq bo`lsa, sochlarning o`sishi juda tezlashib, ular qalin va dag`al bo`ladi. Sochlarning silliqligi – agar soch qalin bo`lsa – issiq-ho`l, agar soch ingichka va siyrak bo`lsa – sovuq-quruq mizojli bo`ladi, agar umuman soch o`smasa yoki juda siyrak bo`lsa – bu sovuq-ho`l mizojlikdan dalolat.

Sochlarning rangiga dalillar: sochning qoraligi – mizojning issiqligidan, sarg`ishligi – sovuqlikdan, och ranglik va qizillik –

mo`tdillikdan, oq ranglilik esa oqargan soch kabi, ho`l va sovuq yoki o`ta quruq mizojlilikdan dalolat beradi.

Inson yoshining ham sochga ta`siri bor. Bolalar sochi shimollik kishilar (issiq-ho`l mizojli) sochiga, o`smirlar sochi esa janubda yashovchi kishilar (issiq-quruq mizojli) sochiga o`xshasa-da, o`rta yoshli kishilar sochi o`rta mintaqada yashovchi (sovuq-ho`l mizojli) kishilar sochiga o`xshaydi-yu, lekin kishi yoshi o`tgan sayin undagi tabiiy issiqlik kamayib, uning o`rnini sovuqlik va quruqlik egallab olishi natijasida inson sochi oqaradi.

4. Inson tanasi rangiga ko`ra belgilanadigan dalil va alomatlar.

Terining oqligi sovuq mizojlilik bilan birga organizmda qonning yetishmovchiligi va kamligidan dalolat beradi. Agar tana mizoji issiq bo`lsa, safroviy xilt ko`p bo`lsa, teri rangi sariq bo`ladi.

Qizg`ish rang – qonning ko`pligidan paydo bo`lgan issiq mizojli kishilarda bo`ladi, terining sariqligi va malla rangligi tanada haroratning yuqoriligidan dalolat beradi.

Biroq terining sariqligi tanada o`tning ko`pligini bildirsa, malla ranglilik qonda o`tning ko`pligidan dalolat beradi. Ba`zida sariqlik, agar qonda o`l ko`p bo`lmasa, xastalikdan endi tuzalayotgan kishilarda bo`lganidek kamqonlikni bildiradi.

Teri rangsizligi kishi mizojining o`ta sovuqligidan guvohlik beradi. Chunki sovuqlik tufayli qon quyulashib, miqdori kamayadi va savdoviy qonga aylanadi, bu esa terini rangsizlantiradi.

Terining bug`doy rang bo`lishi – bu issiq mizojlilik belgisi, baqlajon rangtida bo`lishi mijozning sovuq va quruqligini bildiradi, chunki baqlajon rangli teri bu tiniq savdoviy qonning tanaga tarqalganidan darak beradi. Terining kulrang bo`lishi faqat balg`am mizojli sovuqlikdandir.

Terining qo`rg`oshin rangidagi ko`kimtirlikka yaqin bo`lishi – biroz savdoviy mizoj sovuq va ho`llik bilan qo`shilishdan paydo bo`ladi. Terining oq rangli bo`lishi sovuqlikdan dalolat bersa, yashilga moyil oq rang – sovuqlikni balg`am xilti hisobidan paydo bo`lganidan darak beradi, agar oq rang qoralikka moyil bo`lsa. bilingki ho`llikka qotgan qon aralashgan bo`ladi. Agar terining rangi fil suyagi rangida bo`lsa, bilingki bir oz o`t aralashgan balg`am sovuqlikdan dalolat beradi.

Terining a`zo xastalıkları tufayli o`zgarishi: masalan, jigar tufayli ba`zan terining rangi sariq va oqlikka moyil bo`lsa, taloq tufayli terining rangi sariq va qoraga aylanadi. Bavoşir xastaligidida teri rangi sariq va

ko'kintir bo'ladi, ammo bu ranglar doimiy bo'lmay, tez orada o'zgarishi ham mumkun.

Tanadagi tinch va urib turgan tomirlarning mizojini aniqlaganda tilning rangi, bosh miyaning mizojini bilishda ko'zning rangi katta ahamiyatga ega.

5. A'zolarning tuzilishidan olinadigan dalillar.

Issiq mizojlilikning belgisi:

- ko'krak qafasi keng bo'ladi;
- qo'l-oyoqlari mukammal rivojlangan;
- bo'g'im, paylar, mushaklar bilan mustahkam birikkan;
- teri ostidagi qon tomirlar aniq ko'rinib turadi.

Sovuq mizojlilarning belgisi:

- ko'krak qafasi tor;
- qo'l-oyoqlari mukammal rivojlanmagan;
- bo'g'im, paylar, mushaklar bilan mustahkam birikmagan;
- teri ostidagi qon tomirlar aniq ko'rinmaydi.

Quruq mizojlilarda:

- terisi qovjiragan;
- bo'g'implari, hiqildoq va burun tog' aylari bo'rtib chiqqan bo'ladi.

Ho'l mizojlilarda:

- terisi silliq;
- bo'g'implari, hiqildoq va burun tog' aylari bo'rtib chiqmagan bo'ladi.

6. A'zolarning ta'sirlari tufayli ayon bo'ladigan dalillar.

Agar a'zolar qiynalmasdan tezda qizisa, demak, u kishining mizoji issiqdir. Agar inson havoning salqin va sovuq fasllarida issiqlikdan rohatlansa, u inson mizoji sovuqdir.

Inson onadan irsiy tug'ma issiqlik bilan tug'iladi va hayotiy faoliyati davomida shu issiqlik yordamida yashaydi. Irsiy tug'ma issiqlik kuchli bo'lsa, u organizmga tushgan suyuqlik va oziq ovqat moddalarini yetiltirib, hazm qildiradi va organizm sog'lom bo'ladi, chunki irsiy tabiiy tug'ma issiqlik organizmdagi suyuqliklarni tabiiy yo'llar bilan yo'naltirib, harakatga keltiradi, g'ayritabiiy issiqlikning ta'sirini kamaytiradi. Shu bilan birga organizmdagi suyuqliklarni buzilishiga yo'l qo'ymaydi. Irsiy tug'ma tabiiy issiqlik organizmdagi hamma kuchlarning quroli bo'lib hisoblanadi, organizmdagi tug'ma sovuqlik esa unga zid bo'lib, faqat yordamchi yo'llar bilan foyda keltiradi. Ma'lum sabablarga ko'ra tabiiy issiqlik kamaysa-yu, organizmda sovuqlik ortsa, inson kasallanadi, bu esa

mizojni aniqlash yo'li bilan davolanadi, ammo inson yoshi qaytgan sayin organizmdagi tabiiy issiqlik so'na boshlaydi va uning o'rnini sovuqlik egallaydi. Bu esa modda almashinishining buzilishiga olib ketadi, asta-sekinlik bilan organizm so'nib boradi va oxirida tabiiy o'lim sodir bo'ladi. Bunda organizmni tabiiy issiqligi tugaydi yoki bo'lmasa buni Tibet tabobatining tili bilan aytganda organizmni "Hayotiy energiyasi" tark etadi.

7. Uyqu va bedorlik tufayli ayon bo'ladigan dalillar

Uyqu va bedorlikning mo'tadilligi, bosh miya mizojining mo'tadilligini bildiradi. Uyquning ko'pligi ho'l va sovuq mizojlilikdan darak bersa, ortiqcha bedorlik mizojning quruq va issiqligidan dalolat beradi. Uyqu shuning uchun kerakki, ruh charchaganda shu qo'llanib turgan ishlardan miya xoli bo'ladi, ovqat hazm qilishning to'rtinchi bosqichini amalga oshirish bilan band bo'ladi, chunki ikkala jarayonni organizm birdaniga, baravariga bajara olmaydi, shuning uchun uyqu miyaning kerak bo'lgandagi dam olishi uchun zaruriy bir holatdri.

8. Harakatlardan, a'zolar harakati orqali ayon bo'ladigan dalillar

Agar harakatlar hamma vaqt tabiiy holatda sodir bo'lsa hamda takomillashgan bo'lsa bu mizojni mo'tadilligidan dalolat beradi, ammo harakatlar o'zgargan va kishi haddan tashqari ko'p va tez harakatlar qilsa, uning mizoji issiqlikdan guvohlik beradi. Masalan, gavdaning, soch va tishlarning tez o'sishi. Agar bu o'sishlar sekin bo'lsa, mizojning sovuqligidan dalolat beradi. Ammo shuni ham ta'kidlash kerakki, ba'zida issiq mizojlilik tufayli harakatlar sekinlashadi. Masalan, issiq mizojlilik tufayli uyqu yo'qolishi yoki kamayishi mumkin.

Nutqning tez va ravonligi, ovozning kuchli va keskinligi, serjahlilik, harakat va ko'zni tez ochib-yumish kabi belgilar mizojning issiqligidan dalolat bersa, sekin, chala nutq, ovozning pastligi, bosinqirash, befarqlik, yalqovlik kabi harakatlar mizojning sovuqligidan dalolat beradi.

9. Gavdadan chiqindilarni chiqarib tashlash va chiqarilgan chiqindilarning ko'rinishi ayon qiladigan dalillar

Agar bo'shalish belgilangandek bo'lsa va bo'shalayotgan narsalar, siydik, ter, to'g'ri ichak chiqindisi issiq, o'tkir hidli va rangli bo'lishi mizojning issiqligini ko'rsatadi, buning teskarisi esa mizojning sovuqligidan dalolat beradi.

10. Nafsoniy quvvatlarning ta`siri va ta`sirni qabul qilishidan ayon bo`ladigan dalillar

Iссиq mizojli (sangvinik) kishilar:

- g`azabi kuchli;
- ser zarda;
- o`ta qat`iyatli;
- botir;
- qattiq ko`ngilli;
- dadil;
- juda intiluvchan;
- juda ta`sirchan bo`ladilar.

Sovuq mizojli (flegmatik) kishilar:

- ko`ngilchan;
- andishali;
- intiluvchan;
- ta`sirchan;
- qat`iyatli bo`ladilar.

Quruq mizojli (xolerik) kishilar:

- fikrlash qobiliyati yaxshi, lekin uni namoyon qila olmaydi;
- jamiyatda o`z o`rnini topa olmaydigan shaxs sifatida qaraladi;
- eslash qobiliyati yaxshi;
- yaxshi tushlar ko`radi;
- kayfiyati o`zgaruvchan bo`ladi.

Ho`l mizojli (melanxolik) kishilar:

- ruhan tushkunlikka tushgan, depressiya holatida yuradilar;
- yolg`izlikni yoqtiradi;
- xayolparast bo`ladilar;
- atrof-muhitga nisbatan befarq bo`ladi ("men senga tegmayman, sen menga tegma" qabilida ish tutadi)

Mo`tadil mizojning dalillari.

Mo`tadil mizojli kishilarning tana a`zolarining mizojli bir-biriga muvofiq kelsa, bunday inson mo`tadil mizojli bo`ladi. Paypaslab ko`rilganda yoki tegib sezilganda tanasi issiqlik, sovuqlik, ho`llik, quruqlik, qattiqlik va yumshoqlik jihatlaridan mo`tadil bo`ladi, terisining rangi esa oq va qizillikda yoki bug`doy ranglilikka mo`tadilikda bo`ladi. Tanasining tuzilishida esa to`lalik va oriqlikda mo`tadil bo`lsa-da, to`lalikka moyil bo`ladi. Mo`tadil mizojli kishilarning tomirlari o`rtacha

chuqurlikda joylashib go'shtlarning ustidan "minib" olgandek tuyuladi, sochlari esa qalinlik, siyraklik, jingalaklik va yoziqlikda mo'tadil bo'ladi, bolalik yoshida sochi mallarang, o'smirlik vaqtida esa qoramtir bo'ladi.

Shuningdek mo'tadil mizojli insonlarda uyqu va bedorlik holatlari ham mo'tadil bo'lib, yoqimli va yaxshi tushlar ko'rishadi.

Mo'tadil mizojli inson mukammal va sog'lomdir, bunday kishilar tez va yaxshi o'sishi bilan birga, ularda o'sishdan to'xtash davri muddati uzoq kechadi. Bunday kishilarda hayotiy zavq-shavq boshqa mizojlilarga nisbatan kuchli bo'lib, ular sog'ligidan nolimaydilar.

INSON ORGANIZMIDAGI A'ZOLARNING MIZOJLARI

Gavdada eng issiq narsa ruh, ruhning paydo bo'lish o'rnini yurakdir, undan keyin qon, so'ng jigar, o'pka, mushak. Mushakka sovuq mizojli bo'lgan asab tolalari kelib tutashishi sababli uning issiqligi o'pkanikidan kamroq. So'nggi issiq mizoj taloq, buyrak, arteriya va vena qon tomirlar va nihoyat teri, undan keyin kaftning mo'tadil mizoji teridir.

Xiltlar

Xiltlar organizmdagi tabiiy suyuqliklar bo'lib, ular qon tarkibli organizmda aylanib yurib, uning ichki muhitini hosil qiladi. Xiltlarning to'rt xili tafovutlanadi: qon xilti, balg'am xilti, safro xilti va savdo xilti.

Xiltlarning hosil bo'lish mexanizmi va sifatleri

Xiltlar rais a'zo – jigarda ovqat hazmining uchinchi bosqichida, iste'mol qilingan ovqat moddasidan hosil bo'ladi. Ovqat hazmining ikkinchi bosqichi ingichka ichaklarda kechganda iste'mol qilingan oziq-ovqat moddasining surati va sifat qismidan suyuqlik ximus moddasi hosil bo'lib, masoriqo qon tomirlari orqali jigarning tortuvchi quvvati yordamida darvoza venasiga tortiladi va undan qilsimon qon tomirlar orqali butun jigar tomonga o'tadi. Jigar tanasida taralgan xiltlar jigarni tutib turuvchi quvvat yordamida ushlab turiladi va jigardagi tug'ma harorat ta'sirida hazm quvvati tufayli ximus moddasi hazm bo'lib, yetilib pishadi. Ximus moddasining yetilib pishishi jarayonida uning sifatidagi o'tlik qismidan ko'pik, tuproqlik qismidan esa quyqaga o'xshash narsalar paydo bo'ladi. Ba'zan ko'pik va quyqadan kuyindiga o'xshash narsa paydo bo'ladi, agar yetilish yetarli bo'lmay qolsa, xom narsa paydo bo'ladi. Ximusning jigardagi yetilib hazm bo'lishi jarayonida: ko'pik safro xilti

bo'lsa, quyqasi savdo xilti, xom qolgani esa balg'am xiltidir. Nihoyat darajadagi yetilishning kuyindisi agar suyuq bo'lsa – yomon safro, agar quyuy bo'lsa – yomon savdo xilti hosil bo'ladi. Bular g'ayritabiiy xiltlardir. Ovqat hazmining jigardagi yetilish jarayonini eng yetuk va tiniq mahsuloti ozuqaning yuqori qismidan hosil bo'ladi. Pastki suyuq qismi esa bu qon xiltidir. Demak, iste'mol mahsulotining surat va sifat qismidagi o'tlik qismidan safro, tuproqlik qismidan savdo, yuqori qismidan qon, pastki suyuq qismidan esa balg'am xiltlari hosil bo'ladi va ular o'zlaridagi sifatlarni namoyon etadi.

Tabiiy xiltlarning qismlari

No	Xilt tarkiblari.	Ko`rinishi
1.	Yengil harakatchan qismi	- bug` qismi – SAFRO
2.	To`liq yetilgan musaffo qismi	- latif qismi – QON
3.	G'aliz qismi	- quyuy qismi –BALG`AM
4.	Cho`kmasi.	- tuproq`lik qismi –SAVDO

Xiltlarning tarkibiy qismi va sifatlarining o`zaro bog`liqligi.

Xiltlarning tarkibiy qismi	Xilt	Xilt sifatleri
Havo unsuri	Qon	Issiq-ho`l
O`t unsuri.	Safro	Issiq-quruq
Suv unsuri.	Balg'am	Sovuq-ho`l
Tuproq unsuri.	Savdo	Sovuq-quruq

Jadvaldan ko`rinib turibdiki, qon xilti o`zidagi issiq-ho`llik sifatleri bilan havo unsuri sifatini, safro issiq-quruq sifati bilan o`t unsuri sifatini, balg'am xilti sovuq-ho`l sifati bilan suv unsurining sifatini namoyon etsa, savdo xilti sovuq-quruq sifati bilan tuproq unsuri sifatini namoyon etadi, chunki xiltlarni tarkibiy qismi ximusdagi ana shu unsurlardan hosil bo'ladi. Demak, xilt oquvchan, ho`l jism bo`lib, ovqat eng avvalo unga aylanadi.

Xiltlarning organizmdagi ahamiyati.

Jigarda yetilgan xiltlar jigardagi ajratish quvvati tufayli ajratilib, haydash quvvati tufayli bu xiltlar zarur bo`lgan tana a'zolariga, jigardan chiqqan vena tomirlari orqali qon tarkibida shu a'zolarga yetkazib beriladi.

Xitlar tabiiy va g'ayritabiiy bo'ladi.

Qon xilti

Tabiiy qon xilti issiq va ho'l tabiatli bo'lib, qizil rangli, o'ziga xos hidli. U quyidagi manfaatlar uchun organizmga zarurdir.

1. Qon xiltiga butun tana a'zolari muhtojdir, u bilan butun organizm oziqlanadi va nafas oladi, ovqat hazmining to'rtinchi bosqichida bilvosita qatnashadi. Ya'ni qon o'zi bilan gavda a'zolariga kaymusni va yurakdan hosil bo'lgan hayotiy ruhni yetkazib beradi. A'zolarida ovqat hazm bo'lgandan so'ng hosil bo'lgan qoldiq moddalarni olib buyraklarga yetkazib beradi.

2. Yurakdan hosil bo'lgan ruhni jigar, bosh miya, moyak kabi rais a'zolariga etkazib beradi.

3. Qon xiltidan go'sht va yog' kabi a'zolar paydo bo'lib, tananing bo'shliq joylarini to'ldiradi.

Balg'am xilti.

Tabiiy balg'am xilti sovuq-ho'l sifatli bo'lib, suvsimon suyuqlik, suvga nisbatan ancha g'alizdir. Tabiiy balg'am kayfiyati jihatidan qon xiltiga yaqin, organizmdagi hamma a'zolar unga muhtojdir. A'zolarining muhtojligi ikki sababdandir. Sabablarining biri zaruratdan bo'lsa, ikkinchisi manfaat uchun. Zarurat ikki sababli bo'ladi: birinchisi tabiiy balg'amning a'zoga yaqin bo'lishi, bunda tasodifiy holatlar tufayli a'zoga oziq moddalari – qonga tushmay yoki kelmay qolganda (me'da, ichak va jigardan) a'zo o'zining tug'ma issiqligi quvvati yordamida balg'amni yetiltirib (balg'am yetilmagan qon) qonga aylantiradi va u bilan oziqlanadi. Zaruratning bu xil sababi savdo va safroga xos emas. Zaruratning ikkinchi sababi, tabiiy balg'amning qonga aralashishi va uning balg'am mizojli a'zoni oziqlantirishga tayyorlashdir. Masalan, balg'am mizojli a'zo bosh va orqa miya, bu a'zolari oziqlantirish uchun qonda ma'lum, o'rtacha miqdorda balg'am xilti bo'lishi shart. Bu ikkinchi xil zaruriyat safro va savdo xiltiga ham xos. Balg'am xiltining manfaatlari, bo'g'imlar va ko'p harakatli a'zolari qo'llab turish va ularni ishqalanish tufayli hosil bo'ladigan quruqlikdan saqlash. Balg'am xiltining manfaati ham zaruriydir va zaruriyat sabablarini hozirgi tibbiyot ilmi asosida quyidagicha asoslaymiz. Birinchidan, balg'am a'zolarida qonga aylanadi. Ikkinchidan, bosh va orqa miya suyuqligi tarkibiy jihatidan balg'am xiltiga

o'xshaydi, u bosh miya qorinchalari va orqa miya kanalidan aylanib miya mizojini bir muhitda saqlaydi va modda almashinishini ta'minlaydi. Uchinchidan: bo'g'imlardagi sinovial suyuqlik, ko'z yoshi, burunni ho'llovchi suyuqlik, so'lak, oshqozon shirasi normada tabiiy balg'amning u yoki bu ko'rinishdagi bir xili bo'lib hisoblanadi.

Yuqoridagi a'zolarning doimiy ravishda ish bajarishi, tashqi muhit bilan aloqadorligi (burun, ko'z misolida), ishqalanishni va harakatlarning ko'pligi (bo'g'imlar misolida) yoki bo'lmasa quruq va dag'al ovqatlarning iste'molida ularni qo'llash (og'izdagi so'lak va oshqozon shirasi misolidagilar), a'zolar qurishirig va qizishini oldini oladi.

Balg'am xiltining yana bir umumiy manfaati shundan iboratki, organizmdagi namlikni saqlaydi. Namlik bo'lmasa, oziqlanish va o'sish bo'lmaydi. Shunday qilib, u organizmning hayot kechirishi uchun muhimdir.

Safro xilti

Tabiiy safro xilti – qonning yuqori yengil qismi bo'lib, toza, o'tkir hidli, rangi sariq-qizilga moyil, agar juda qizib ketsa, o'ta qizil rangga kiradi. Tabiiy safro jigarda hosil bo'ladi. U ikki qismga bo'linadi: bir qismi qonga qo'shilib ketadi, ikkinchi qismi esa sof o't bo'lib, tinib o't qopchasiga boradi.

Tabiiy safroning qonga qo'shilishi natijasida organizmning unga bo'lgan ehtiyoji qondiriladi.

Zarurati shundan iboratki, u safro mizojiga yaqin a'zoni oziqlantiradi. Manfaati – qonni latiflashtirish, suyultirib tor va ingichka yo'llardan o'tkazish.

Umumiy manfaati: organizm namligini ta'minlab, tanada tabiiy harorat hosil bo'lishida ishtirok etadi. Tabiiy sof safroning o't qopchasiga jamlanishi ham zarurat va manfaat uchun bo'ladi. Zarurati – bir a'zo o't qopchasini oziqlantirish, ikkinchi zarurati shundan iboratki, u butun organizmga taalluqli bo'lib, organizmni ortiqcha narsa chiqindilardan xalos qiladi. Ibn Sino ta'biri bilan aytganda: manfaatning ikki turi mavjud. Birinchisi – ichaklarni quyqa, g'aliz, yopishqoq balg'amlardan tozalaydi. Ikkinchisi – ichakni va orqa chiqaruv teshigining mushagini qitiqlab, hojatni his ettiradi va kishini tashqariga chiqishiga muhtoj qiladi.

Ibn Sino ta'limotiga asoslanib quyidagilarni qo'shimcha qilamiz:

1. O't qopchasiga to'plangan safro 12 barmoqli ichakka o'tgandan so'ng darvozabon (oshqozonning pilorik qismi) kaliti bo'lib, uning ochilib-yopilishini ta'minlaydi.

2. Ichaklarga o'tgan o't ularning devorlarini quyuq-g'aliz balg'amlardan tozalash bilan birga, ichak devorlarini moylaydi va ularning shilinishiga yo'l qo'ymaydi, o'zidagi harorat bilan ichaklar haroratini ta'minlaydi.

3. Hozirgi zamon tibbiyotidagi ilmiy til bilan aytganda, ichaklar ichidagi muhitni bir me'yorda saqlab, u tuproqdagi mikrofloralar uchun muhit yaratadi.

Savdo xilti

Tabiiy savdo xilti toza qonning tarkibida bo'lib, uning eng pastki qismidagi cho'kmasidir. Rangi qora, tabiati sovuq-quruq. Savdo xilti jigarda hosil bo'lgandan so'ng zarurat va manfaat tufayli ikki qismga bo'linib, bir qismi qonga, ikkinchi qismi esa jigar, taloq boylami bag'ridagi vena tomirlari orqali taloqqa boradi.

Tabiiy savdo xiltining qonga o'tgan qismining zaruriyligi a'zoni oziqlantirish bo'lib (bu a'zo – tanadagi suyaklardir), qondagi savdo xiltlarining zarurligi – suyaklarni oziqlantirishdan iborat. A'zoni oziqlantirishda qon tarkibidagi savdo yetarli miqdorda qonga aralashgan bo'lishi kerak.

Uning manfaati shuki – qonni pishiq qilib kuchaytiradi, quyultiradi va tarqalib ketishdan saqlaydi. Savdo xiltining taloqqa borgan qismi zaruriyligi butun tanaga taalluqli bo'lib, uni ortiqcha narsalardan tozalaydi, ikkinchi zaruriyligi faqat birgina a'zo taloqni oziqlantirishdir. Manfaati ham ikki sababdan iborat. Birinchi sabab: taloqdan chiqqan savdo xilti tana bo'ylab tarqalishidan oldin oshqozon og'ziga tushib, uni pishiq, qattiq va kuchli qiladi. Ikkinchi sababi shundan iboratki, me'da og'ziga tushgan tabiiy savdo, nordonligi tufayli me'da og'zini qitiqlaydi, uni ochlikdan ogohlantiradi va ishtahani qo'zqatadi.

Inson tanasidagi a'zolarining manfaati va shu manfaatlarga qarab taqsimlanishi

Inson organizmining tarkibiy qismi bo'lgan har bir a'zo u yoki bu vazifani bajaradi, masalan, o'pkadagi vena qonni kislorodga to'yintirib yurakka beradi, yurak esa shu qonni o'pkadan olib, aorta va arteriyalar orqali butun organizmga tarqatib tiqilmalardagi modda almashinishi

jarayonining uzluksizligini ta'minlab turadi. Yuqoridagi misoldan shu narsa aniqlanadiki, o'pka, yurak uchun xizmat qilarg ekan, arteriyalar esa o'tkazish vazifasini o'taydi. A'zolarning organizmdagi bajaradigan vazifalarining ahamiyatiga qarab Ibn Sino inson tanasi a'zolarini quyidagi guruhlariga bo'lgan:

Ko'rinib turibdiki, ibn Sino inson tanasi a'zolarini uchta katta guruhga bo'lib o'rgangan.

I-guruh. Rais yoki boshqaruvchi a'zolar. Bu guruh a'zolari shaxs yoki turni saqlash uchun xizmat qiladi. Rais a'zolar gavdaning dastlabki quvvat manbaidir. Shaxsni saqlovchi a'zo uchtadir: bosh miya, yurak va jigar.

Tayyorlovchi xizmat, rais a'zo ishidan oldin bajariladi, o'tkazuvchi xizmat, rais a'zo ishidan keyin bajariladi.

Misol: yurakning tayyorlovchi xizmatini bajaruvchi a'zosi o'pka bo'lib, qonni kislorodga to'yintirib yurakka beradi, yurak esa kislorodga to'yingan qonni o'tkazish xizmatini bajaruvchi arteriyalar orqali tanaga tarqatadi.

Rais yoki boshqaruv a'zolari

Rais a'zolar o'z faoliyatini bajarish xususiyati bilan. 1) shaxsni saqlash, 2) turni saqlash kabi guruhlariga bo'linadi, chunki bu a'zolarda shaxsni yoki turni saqlashga zarur bo'lgan gavdaning dastlabki quvvat manbalari mavjud.

Shaxsni saqlovchi a'zolar

Rais a'zolarning birinchi guruhi shaxsni saqlovchi a'zolar bo'lib, ular uchtadir: yurak – hayotiy quvvatning kelib chiqish o'rnini, bosh miya – nafsoniy, his-harakat quvvatlarining kelib chiqish o'rnini bo'lsa, uchinchi a'zo jigar – organizmni oziqlantirish quvvatlarining kelib chiqish o'rnidir.

Turni saqlovchi a'zolar

Rais a'zolarning ikkinchi guruhi turni saqlovchi bo'lib, ular to'rttadir: yurak, bosh miya, jigar va ikki moyak. Moyaklarning manfaati, ular naslni saqlovchi erlik urug'i (shahvat)ni paydo qiladi, erlik va xotinlikning tugallanishini va mizojini ifodalaydi.

Xizmat qiluvchi a'zolar

Xizmat qiluvchi a'zolar rais a'zolarga xizmat qilib, ularning ishi tugal va to'liq bo'lishini ta'minlaydi, bularga o'pka, oshqozon, ichak, taloq, buyraklar, tomirlar, nervlar kabi a'zolar kiradi. Xizmat qiluvchi

a`zolar rais a`zolar bajaradigan hosqichlarga nisbatan va bajaradigan manfaatlariga qarab ikki guruhga bo`linadi: 1) foydali ish yoki tayyorlash xizmatini bajaruvchi; 2) mutlaq ish yoki o`tkazish xizmatini bajaruvchi.

Xizmat qiluvchi a`zolar guruhlaridagi a`zolar doimiy emas, ular joy-joyi bilan foydali ish bajaruvchi yoki mutlaq ish bajaruvchi a`zo bo`ladi. Foydali ish bajaruvchi a`zo deganda shunday a`zo tushuniladiki, bu ish bajaruvchi a`zo rais a`zoga tayyorlash xizmatini bajaradi. Mutloq ish bajaruvchi a`zo rais a`zo xizmatidan keyin o`tkazish xizmatini bajaradi.

Birinchi rais a`zo – yurak. U hayotiy quvvat manbaidir. Yurakka o`pka xizmat qiluvchi a`zo bo`lib, qonni kislorodga to`yintirib beradi va qondagi xiltlarning latif va bug` qismidan yurakda ruh hosil bo`ladi. Yurak hosil bo`lgan ruhni arteriya tomirlari orqali butun tanaga tarqatadi, ya`ni arteriya tomirlari rais a`zo yurakdan keyingi o`tkazish xizmatini o`tab, mutlaq ish bajaradi.

Ikkinchi Rais a`zo – bosh miya. U nafsoniy, his-harakat quvvatlarini ishga solishi uchun oziq-ovqatni jigardan va boshqa oziqlantiruvchi a`zolaridan: me`da, ichak va taloqdan, ruhni esa yurakdan oladi. Demak, bosh miyaning tayyorlov, ya`ni foydali ish bajaruvchi xizmat qiluvchi a`zolari jigar, me`da, taloq va yurak bo`lib hisoblanadi. Sifatli ruh va ozuqa moddasini olgan bosh miya nafsoniy quvvatning sifatli his-harakatini bajaradi. Bu vazifani o`tkazish a`zosi nerv tolalari orqali bajaradi. Uning mutlaq ish bajaruvchi a`zosi – nerv tolalaridir.

Uchinchi Rais a`zo – jigar. Shaxsni sog`lom saqlash uchun ozuqa moddasi unga tayyorlovchi a`zolar oshqozon va ichaklardan masoriqo tomirlari orqali oladi, demak, jigarning foydali ish bajaruvchi a`zolari – oshqozon va ingichka ichaklardir. Olgan ozuqa moddasi xilusi jigardagi oziqlantiruvchi quvvatlar orqali hazmi tugal bajariladi va xilusdan xiltlar hosil bo`lib, vena tomirlari orqali o`tkazilib, butun tana a`zolari bo`ylab tarqaladi va tana oziqlanadi. Demak, jigarni o`tkazuvchi ya`ni foydali ish bajaruvchi a`zosi jigardan chiquvchi vena qon tomirlaridir.

To`rtinchi Rais a`zo – moyaklar. Moyaklarni rais a`zo turkumiga kiritishdan maqsad – turni saqlashdan iborat bo`lib, moyaklar inson naslini doimiyligini ta`minlovchi a`zodir. Shuning uchun uni rais a`zolar turkumiga qo`shamiz.

Moyaklarda naniyning hosil bo`lishi jigardagi hosil bo`lgan ozuqa sifatiga, yurakda shakllangan hayotiy ruhni sifati va miqdori, bosh miyadagi shakllangan nafsoniy ruh va quvvatlarning sifatlariga bog`liq

bo'lib, bu uchchala rais a'zo va ikkala buyrak tayyorlash ishini bajaradi. Ya'ni bu to'rttala a'zo moyaklarda maniy hosil bo'lishida moddiy manbalar vazifasini o'tovchi foydali ish bajaruvchi, xizmat qiluvchi a'zo bo'ladi.

Moyaklarda hosil bo'lgan maniyni o'tkazuvchi, ya'ni foydali ish bajaruvchi a'zosi, moyaklardan zakarga keluvchi yo'llar va zakardagi siydik o'tuvchi kanal hisoblanadi. Jinsiy aloqa qilganda maniyni, ayollar jinsiy a'zosi orqali bachadon og'ziga yetkazuvchi a'zo, yuqorida zikr qilingan a'zolar hisoblanadi.

Qurol a'zolar

Qurol a'zolarga qo'l, oyoq, yuz, bosh va ko'krak qafasi kiradi. Bu a'zolarini qurol a'zolar deyishimizga sabab, ular rais a'zolar vazifasini va harakatlarini tugal bajarishi uchun qurol va vosita vazifasini bajaradilar: chunonchi ko'krak qafasi ko'krak a'zolarini himoya qilish bilan birga nafas olish aktida qatnashadi va o'pkadagi gazlar almashinuvida bilvosita ishtirok etadi yoki qo'l va oyoqlarda hayotimizda asosiy harakat va ishlarni bajaradigan qurol a'zolar hisoblanadi.

Ruh haqida umumiy ma'lumot

Ruh inson organizmining tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, a'zolarining eng issig'idir. Ruh inson tanasining manfaati uchun organizmning hayotiyligini saqlaydi. Zarurati esa quvvatlarni harakatga keltirishni ta'minlashdan iborat.

Ruh – organizmda ovqat hazmining uchinchi bosqichi – ya'ni, jigarda hosil bo'lgan tabiiy xillarning latif va bug' qismlarining yurak chap qorinchasida o'zaro aralashuvidan shakllangan moddiy jismdir.

O'pkada tutunli aralashmadan tozalangan ruhning sifat o'zgarishi kechib hayotning asosi bo'lgan hayotiy ruh shakllanib, qon bilan birga, lekin u bilan aralashgan bo'lsa-da bog'lanmasdan butun tanada insonning hayoti davomida uzluksiz ravishda aylanib turadi.

Hayotiy ruh qon bilan birga rais a'zoldan jigarga kelganida uning mizojini qabul qilib, sifat o'zgarishi bo'lib, natijada jigardagi tabiiy quvvatlarni harakatga keltiruvchi tabiiy ruhga aylanadi.

Bosh miyaning oldingi qorinchasiga yetib kelganida esa bosh miya mizojini qabul qilib, sifat o'zgarishiga uchrab, to'rtinchi qorinchagacha yetib borib, to'liq yetilib, nafsoniy quvvatlarni harakatga keltirishga layoqatli bo'lgan, nafsoniy ruhga aylanadi.

Ruhning turlari va vazifalari. Inson organizmida yurakning chap qorinchasida tabiiy xiltlarning latif va bug` qismning o`zaro aralashuvidan sifat o`zgarishi natijasida organizmda hayotiy ruh hosil bo`lsa-da, lekin uning uch xil turi tafovutlanadi:

1. Hayotiy ruh.
2. Tabiiy ruh.
3. Nafsoniy ruh.

Hayotiy ruhning vazifalari:

1. Avvalo yurakdagi hayotiy quvvatlarni qabul qilib, yurakni harakatga keltiradi va tanani tozalangan qon va ruh bilan ta`minlaydi.

2. Boshqa rais a`zolariga qon yetib borgan hayotiy ruh ularning mizojlarini qabul qilib, sifat o`zgarishi natijasida boshqa tabiiy va nafsoniy ruhga aylanadi.

3. Tananing tabiiy haroratini bir me`yorda saqlaydi va bu harorat ta`sirida organizmdagi butun biologik jarayonlar bo`lib o`tadi. Agar hayotiy ruh qamalib (tiqilib) qolsa, organizm sovib, o`lim sodir bo`ladi.

4. Hayotiy ruhning sifati shaxsning xulqini shakllantiradi (ya`ni, agar hayotiy ruhning tarkibida tabiiy qon xiltining latif va bug` qismi boshqa xiltlarning latif va bug` qismidan ko`p bo`lsa, bu inson gavda tuzilishi va xalqini Buqrot sangvinik deb atagan).

Arterial qon bilan bosh miyaning oldingi qorinchasiga yetib kelgan hayotiy ruh uning mizojini qabul qila boshlaydi va unda sifat o`zgarishi natijasida nafsoniy ruh shakllana boshlaydi. O`rta qorinchadan o`tib oxirgi to`rtinchi qorinchaga yetib borib to`liq shakllanib yetiladi, ana shu shakllanish jarayonida birinchi qorinchada o`rnashgan tashqi sezgi quvvatlarni qabul qilib, ko`rish, eshitish va ta`m bilish a`zolarining faoliyatini amalga oshiradi. Agar bu joyda nafsoniy ruhning sifati yoki o`tishi qiyinlashsa, a`zo o`z faoliyatini qisman bajaradi yoki umuman bajarmay qo`yadi. O`rta qorinchada esa ichki idrok quvvatlarini qabul qilib, yod olish, tafakkur, fikrlash qobiliyatini harakatga keltirsa, orqa qorinchada to`liq shakllanib yetilgan nafsoniy ruh a`zoldagi bukilish va yozilish, sezish, esda saqlash va farosat kabi faoliyatlarni shakllantirib, harakatga keltiradi.

Tabiiy ruhning vazifalari

1. Arterial qon tarkibida rais a`zo jigarga yetib kelgan hayvoniy ruh, uning mizojini qabul qilib sifat o`zgarishi natijasida tabiiy ruhga aylanib xizmat qilinuvchi va xizmat qiluvchi quvvatlarni qabul qilib, shaxsni

saqlaydi. Agar shahs o'sish yoshida bo'lsa, uni o'stiradi, ya'ni jigarda kechadigan hazm jarayonini bajaradi va organizmni oziqlantirish uchun oraliq mahsulot – kaymus va tabiiy xillarning hosil bo'lishini ta'minlash bilan birga, qon tarkibida organizm a'zolariga iste'mol mahsulotining suvli qismini siydik sifatida ajratadi.

2. Rais a'zo – moyaklarga yetib kelgan hayotiy ruh, uning mizojini qabul qilib, sifat o'zgarish natijasida, tabiiy ruhga aylanib, navni saqlovchi, shakl beruvchi quvvatlarning harakatga kelishini ta'minlaydi. Tuxumdonlarga yetib borgan hayotiy ruh mizojini qabul qilishi va sifat o'zgarishi natijasida tabiiy ruhga aylanib, tuxum hujayralarining oziqlanishi va yetilishini ta'minlaydi. Agar tabiiy va nafsoniy ruhlarning sifati, miqdori va yetib kelishida biror kamchilik kuzatilsa, a'zolar o'z faoliyatini nuqsonli bajarishi yoki umuman bajarmasligi mumkin.

Agar hayotiy ruh sifatida o'zgarish bo'lsa, kasallik paydo bo'ladi. Mabodo uning hosil bo'lishi to'xtasa yoki u tarqalsa, o'lim sodir bo'ladi.

Inson iste'dodi va axloqining shakllanishi

Inson hayotiy faoliyati davomida tashqi muhit ta'sirida yashaydi, hayot kechiradi.

Tashqi ta'sirotlar natijasida insonda quyidagi holatlar kuzatiladi: xursandlik, qo'rquv, g'azab, qayg'u, vahima, aqliy zo'riqish. Bu holatlarda insonning vujudiy istak, his-harakatlarini ko'ramiz.

Tashqi ta'sirotlar ta'sirida hosil bo'lgan nafsoniy holatlar insonning nafsoniy ruhining miqdori va sifat qismiga ta'sir qilib, unda ruhiy iste'dodni shakllantiradi. Ruhiy iste'dodning shakllanishida tashqi sabablar asosiy rol o'ynasa, ruhda yuz beradigan o'zgarishlar ikkinchi – ya'ni, yaqin sabablar bo'ladi.

Insondagi ruhiy iste'dod ikki guruhga bo'lib o'rganiladi:

1. Xursandlik iste'dodi.

2. G'amginlik iste'dodi.

Agar tashqi nafsoniy sabab ruhning sifat va miqdor qismiga ta'sir qilib, ruhni mo'tadillashtirib, miqdorini ko'paytirsan, uning quvvati ortib, insonda xursandlik iste'dodi shakllanadi.

Bundan tashqari, nafsoniy sabab shodlik, quvnoqlik misol bo'ladi.

Agar tashqi nafsoniy sabab ruhning miqdor va sifat qismiga ta'sir qilganda, ruhning miqdori va sifati mo'tadillikdan uzoqroq bo'lib, quvvati kamaysa, g'amginlik iste'dodi shakllanadi.

Bunday tashqi nafsoniy sabab qo`rquv, g`azab, qayg`u, dahshat va aqliy zo`riqishlarni hosil qiladi.

Nafsoniy ichki idrok qilish quvvatlari (eslash, yod olish, tafakkur, idrok qilish, fikrlash)ning ta`sirlari takrorlansa, ularda kuchli malaka hosil bo`lib, natijada axloq shakllanadi.

Axloq bilan iste`dod inson qobiliyatini shakllantiradi.

Yangi eradan oldingi IV asrda yashagan yunon olimi Buqrot insonlar tana tuzilishi, xatti-harakati va nafsoniy, ya`ni vujudiy istak, his-harakatlarini o`rganib, to`rt guruhga bo`lib ta`hlil qilgan edi. U inson tanasining shakllanishi, rivojlanishi, o`sishi, hatti-harakatlari, vujudiy istak, his-harakatlarni xiltlar ta`limoti bilan bog`lagan. Shuning uchun insonlarni sangvinik – qon mizojli, xolerik – safro mizojli, flegmatik – balg`am mizojli, melanxolik – savdo mizojlilarga bo`lgan.

Keyinchalik Jolinus, Ibn Sinolar ham bu ta`limotning rivojlanishiga katta hissa qo`shdilar. Jumladan, Ibn Sino vujudiy istak, his-harakatlarning inson iste`dodi va axloqining shakllanishida nafsoniy ruhning mavqeini o`z zamonidagi bilim darajasi bilan izohlab, Buqrot ta`limotini yanada to`ldirgan. Hozirgi zamon olimlari I. P. Pavlovning "Yuksak nerv faoliyati tiplari inson temperamenti asosi" degan ta`limotga ko`r-ko`rona oliy nerv sistemasining qo`zg`alishi yoki tormozlanishi bilan bog`laydilar, aslida esa qo`zg`alish va tormozlanish nimaning hisobida bo`lishini, buning sababini qanday izohlashni bilmaydilar. Qo`zg`alish va tormozlanish jarayonini keltirib chiqaruvchi sabab nima, keyin oqibatda nima bo`ladi? Bu muammoni Ibn Sino o`zining "Tib qonunlari" va tibbiy risolalarida unsurlar, xiltlar, ruh va mizojga oid ta`limotlarida asoslab bergan.

Quvvatlar to`g`risida

Hayotiy ruhning Rais a`zolari mizojini qabul qilib, sifat o`zgarishi natijasida shu a`zolarga ta`sir ko`rsatishga layoqatligi sababli bu a`zolda ma`lum faoliyat bajaruvchi ta`siriga – "quvvat" deyiladi. Quvvatlarning turlari ko`p. Ularning har biri biror boshqaruvchi a`zoda bo`ladi, bu a`zo o`sha quvvatning manbai va o`rnidir. Masalan: nafsoniy quvvatlarning manbai – bosh miya, tabiiy quvvatlarning manbai esa – jigar bilan moyaklar, hayotiy quvvatlarning manbai – yurakdir.

Quvvatlar o`rnatilgan a`zolari va bajaradigan vazifalarini uch turga bo`lib o`rganamiz.

Hayotiy quvvatlar yurakda o`rnashgan bo`lib, his va harakatlarning harakatlantiruvchisi bo`lgan hayotiy ruh ishini tartibga soladi va yurak mushaklarining qisqarishi va bo`shalishini amalga oshiradi. Tabiiy quvvatlar o`rnashgan joyi va bajaradigan ishiga ko`ra o`z navbatida ikki guruhga bo`linadi.

1-guruh. Quvvatlar jigarda o`rnashgan bo`lib, shaxsni saqlash va o`stirish vazifasini bajaradi.

2-guruh. Quvvatlar moyaklarda o`rnashgan bo`lib, navni saqlash uchun xizmat qiladi. Gavda aralashmasida urug` moddasini ajratadi.

Nafsoniy quvvatlar o`rnashgan joyi bosh miya bo`lsa-da, lekin yaxshiroq o`rnashgan joyi miya qorinchalarida. Bu ham o`rnashgan joyi va vazifasiga qarab uch turga bo`lib o`rganiladi:

1-turi – tashqi sezgi quvvatlari;

2-turi – ichki sezgi quvvatlari;

3-turi – harakat quvvatlari.

Ko`pchilik faylasuflar, shu jumladan Jolinus ham quvvatlarni bajaradigan ishi, uni harakatga keltiruvchisi ham – o`zi o`rnashgan Rais a`zo deb ta`kidlaganlar. Lekin Aristotel va Ibn Sino quvvatlarning boshlanish joyi va harakatga keltirish kuchi ham yurakdadir, deydi.

Haqiqatda ham shunday, chunki hayotiy ruh yurakda hosil bo`lsa-da, uni a`zolarga, shu jumladan, rais a`zolarga ham yetkazadigan kuch yurakdagi hayotiy quvvatdir. Hayotiy ruh rais a`zolarga yetib borgandan so`ng, ularni mizojini qabul qilib, sifat o`zgarishini boshdan kechiradi va yuqoridagi quvvatlarni harakatga keltiradi. Shu bilan bu a`zo o`z faoliyatini bajaradi.

Hayotiy quvvatlar

Hayotiy quvvatlar o`rnashgan joyi Rais a`zo – yurak bo`lsa ham, u tabiiy xiltlarning latif va bug` qismining o`zaro aralashuvi natijasida yangi mizojli tarkibiy qism – ruh shakllangandan so`ng bu mizoj ta`sirida boshlang`ich quvvatlar sifatida o`z faoliyatini bajaradi. Bu quvvat barcha quvvatlarning boshlanuvchisi bo`lganligi va u bo`lmasa o`lim sodir bo`lishi sababli – “hayotiy quvvat” deb nomlanadi.

Hayotiy quvvat bir vaqtning o`zida ikkita qarama-qarshi vazifani bajaradi:

1. Yurak qorinchalari mushaklarining bo`shashishi;
2. Yurak qorinchalari mushaklarining qisqarishi.

Rais a`zo, ya`ni yurak bu quvvat tuproq damida hayotiy zaruriy ishlarni bajaradi.

Ibn Sino talqini bilan aytganda, hayotiy quvvat – yurakda vujudga kelib, a`zolari his va harakat ,hamda hayot faoliyatini qabul qilishga tayyorlaydigan quvvatdir.

Nafsoniy quvvatlarning o`rnashgan joyi – Rais a`zo bosh miya bo`lib, bajaradigan vazifasiga qarab uch turi tafovutlanadi:

1. Tashqi sezgi quvvatlari;
2. Ichki sezgi quvvatlari;
3. Harakat quvvatlari.

Nafsoniy quvvatlar his va harakat quvvatlari bo`lib, uning yordamida inson atrofida bo`lib turadigan tabiiy hodisalarni, jismlar va boshqalarni his qiladi.

Nafsoniy quvvat o`rnashgan joy bosh miyaning qorinchalaridir. Hayotiy ruh bosh miyaning qorinchasiga yetib, bosh miya mizojini qabul qilib sifat o`zgarishiga uchragandan boshlab, to orqa qorinchaga yetib borib to`liq nafsoniy ruh etilgunga qadar, to`rttala qorinchada o`rnashgan quvvatlarni qabul qilib ularni faollashtirish vazifasini bajartiradi.

Tashqi sezgini his qilish quvvatlari

Zohiriy, ya`ni tashqi sezgini his qilish quvvatlari bosh miyaning oldingi birinchi va ikkinchi qorinchasida joylashgan bo`lib, ular besh quvvatdan iborat:

1. Ko`rish quvvati – bu quvvat yordamida odamlar tashqi muhitning rang-barangligini, go`zalligini, jismlar shaklini, hayvonot olamini, idrok va kuch-quvvatini, umuman butun ko`rish kerak bo`lgan narsalarni ko`rib zavqlanadi, qisqasi ta`sirlanadi va ko`rgan narsasi haqida tasavvur hosil qiladi. Bu quvvatning mutlaq ish boshqaruvchi a`zosi ko`zdir.

2. Eshitish quvvati. Bu quvvat yordamida inson tashqi muhitda hosil bo`ladigan yoqimli va yoqimsiz tovushlarni eshitadi va farqlaydi. Bu quvvatning mutlaq ish bajaruvchi a`zosi quloqdir.

3. Hid bilish quvvati. Bu quvvat yordamida insonlar nafas olayotgan havodagi xush, noxush hidlarni sezib yo quvonib rohatlanadilar, yoki nafatlanib jirkanadilar. Hid bilish quvvatining mutlaq ish bajaruvchi a`zosi burundir. Tabiblar esa hidlarni o`rganib iste`mol mahsulotining mizojini aniqlab oladilar. Yaxshi yoqimli hid nafsoniy ruh oziqasidir.

4. Ta'm bilish quvvati. Bu quvvat yordamida insonlar jism va iste'mol mahsulotlarining ta'mini sezib, rohatlanib, yo salbiy kayfiyatli tasavvur hosil qiladilar. Bu quvvatning mutlaq ish bajaruvchi a'zosi tildir.

5. Tegib sezish (taktil sezgi) quvvati. Bu quvvat inson terisiga tegish orqali bilinadi, chunki bu quvvatning mutlaq ish bajaruvchi a'zosi teridir. Tegib sezish orqali tashqi ta'sirotlar – ya'ni issiqlik, sovuqlik, ho'llik, quruqlik va turli og'riq beruvchi sabablar teri orqali his qilinib, tasavvur shakllantiriladi.

Botiniy (ichki sezgi) quvvatlari

Botiniy (ya'ni ichki sezgi) quvvatlar bosh miyaning barcha qorinchalarida bajaradigan vazifasiga qarab joylashgan his-idrokni shakllantiradi:

1. Mushtarak, ya'ni tasavvur hissi birinchi va ikkinchi qorinchaning old qismida joylashgan. Besh zohiriy hislar bu quvvatni shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi, chunki inson tashqi his qilish quvvatlarini borliqqa nisbatan tasavvur qiladi va bu quvvat o'z faoliyatini bajaradi.

2. Fikrlash ham botiniy quvvatlardan bo'lib, oldingi qorinchalarning chiqish joyida joylashgan, ko'rish hissi yordamida oldingi ko'rgan narsalarni xayolan tasavvur qilish yoki umuman, ko'rgan-eshitganlarini xayolan tahlil qilib, fikrlash qobiliyatini yuzaga keltiruvchi quvvatdir.

3. Fahm, ya'ni tafakkur hissi ham botiniy idrok quvvatlardan. Uchinchi qorincha oxirida joylashgan. Bu quvvat fikrlash qobiliyatini umumiy lashtiruvchidir.

4. Hofiza, ya'ni xotira hissi botiniy idrok qilish quvvati bo'lib, to'rtinchi qorincha oxirida joylashgan. Uning ishi ko'rgan, eshitganlarni yodda saqlashdan iborat. Bu quvvat insonlarda cho'kish davriga kelib kuchsizlanadi, chunki uning mizoji soviydi. Yoshligida ko'rgan-eshitganlarni esa yodda saqlay oladi. Chunki bu davrda inson mizoji issiq bo'ladi. Buning sababi shuki, bu quvvatni harakatlantiruvchi kuch nafsoniy ruh to'rtinchi qorinchaga kelganda to'liq shakllangan bo'ladi.

5. Ong – botiniy idrok qilish quvvatlarining bir ko'rinishi bo'lib, uchinchi qorinchaning boshlanish qismida joylashgan. Uning ishi ko'rgan, eshitgan, o'qiganlarni mujassamlab, xulosalash. Bu quvvat mutafakkirlar, olimlar, shoir va yozuvchilarda, shuningdek, ishbilarmonlarda nisbatan yaxshi shakllangan bo'ladi.

Nafsoniy harakatlantiruvchi quvvatlar

Nafsoniy harakat quvvatlari bajaradigan vazifalariga ko'ra ikki guruhga bo'linadi:

1. Yozuvchi quvvatlar;
2. Bukuvchi quvvatlar.

Bu quvvatlarning o'rnatilgan joyi bosh miyaning to'rtinchi qorinchasi bo'lib, harakatlarni to'liq bajarish uchun uni harakatlantiruvchi kuch, ya'ni nafsoniy ruh to'liq shakllangan bo'lishi kerak. Nafsoniy harakat quvvatlarining mutlaq ish bajaruvchi a'zosi bo'g'imlarni harakatlantiruvchi paylar va mushaklardir. Ular pay va mushaklarni harakatga keltirib bukadi va yozadi, qo'l va oyoqlar harakatining to'liqligini boshqaradi.

Tabiiy quvvatlar

Inson tug'iladi, o'sadi, rivojlanadi, nasl qoldiradi. Bu vazifalar ikki turli quvvat bilan bajariladi va ularga "tabiiy quvvatlar" deyiladi.

Tabiiy quvvatlarning o'rnatilgan joyi jigar va moyaklar bo'lib, mutlaq ish bajaruvchi a'zolar shaxsni saqlash uchun. Erkaklarning tashqi jinsiy a'zosi, ayollarda esa bachadon asosiy bo'lib hisoblanadi. Bu quvvatlar shaxsni saqlash, o'stirish va nasl qoldirishga xizmat qiladi.

Xizmat qilinuvchi tabiiy quvvatlar

Xizmat qilinuvchi quvvat jigarda hosil bo'lgan xilt va kaymus moddasini tanani oziqlantirish, kishilarni o'stirish, inson navini saqlash uchun tuxumdondagi tuxumlarni oziqlantirib yetiltirish, shuningdek moyaklarda urug' moddasini paydo qilib yetiltirib tuxumlarni urug'lantirish qobiliyatiga ega bo'lgan maniyni hosil bo'lishiga xizmat qiladi. Bu vazifani jigardagi xizmat qilinuvchi, ya'ni oziqlantiruvchi quvvat bajaradi.

1. Inson tirik ekan, u yashash va o'sish uchun tanadagi a'zolar tarkibi iste'mol mahsulotlari hazmidan hosil bo'lgan moddalarni bir qismini ter, tirnoq, soch, quloq kiri, hayz qoni, maniy sifatida chiqindi shaklida organizmdan chiqaradi. Me'yordan ortiq yo'qotilgan chiqindi o'rni a'zolar tarkibini hosil qilishga layoqatli xilt va kaymusning jigarda shakllanib, qon bilan birga organizm a'zolariga yetkazilishi yordamida to'ldiriladi.

2. Yopishtirish, ya'ni oziqlantiruvchi quvvat yordamida oziqlantiruvchi moddaga ishlov berib, uni ozuqaga aylantirib a'zo qismiga yopishtirish orqali tugal bo'ladi.

3. O'xshatish, ya'ni a'zo qismiga yopishtirilgan ozuqa oziqlantiruvchi quvvatning o'zgartiruvchi quvvati ta'siri sababli a'zoga hamma nisbatda, hatto tarkib va rang jihatidan ham o'xshash bo'ladi. Jigardagi bu o'zgartiruvchi kuch butun gavdaga umumiy ta'sir ko'rsatadi.

Bundan tashqari xizmat qiluvchi tabiiy quvvatning asosiy vazifasi bo'lib sanalgan o'stiruvchi quvvat gavda hajmlarini tabiiy nisbatda ulg'aytirib, o'sish uchun xizmat qiladi.

Turni saqlovchi quvvatlar

Bu quvvatlar inson turini saqlaydi va ushbu vazifani o'z navbatida ikki quvvat orqali bajaradi:

Erkaklarda oziqlantiruvchi quvvat moyaklarni oziqlantirgandan keyin moyaklarda maniy shakllanadi va u tuproqda yetilib tuxumlarni urug'lantirishga layoqatli bo'ladi.

Ayollarda esa, ularning tuxumdonlaridagi tuxumlar sifat o'zgarishi natijasida urug'lanishga layoqatli bo'lib bachadon sathiga tushadi va jinsiy aloqadan so'ng erlik urug'i bilan qo'shiladi. Bu tuproqda maniy shakl beruvchi, tuxum esa shakllanuvchi vazifalarni o'tab, tuxum urug'lanib, sifat o'zgarishi natijasida homila shakllana boshlaydi.

Xizmat qiluvchi tabiiy quvvatlar

Xizmat qiluvchi tabiiy quvvatlar ham jigarda joylashgan bo'lib, u xizmat qiluvchi tabiiy, ya'ni oziqlantiruvchi quvvatga xizmat qiladi. U bajaradigan faoliyatiga qarab besh turga bo'linadi.

Ovqat hazmining jigarda kechuvchi uchinchi bosqichi shu xizmat qiluvchi tabiiy quvvatlarning faoliyati bilan bog'liqdir:

Tortuvchi quvvat – ovqat hazmining ikkinchi bosqichida ichaklarda hosil bo'lgan ximusni masoriqo(ichak tutqichi) qon tomirlari orqali jigarga tortish vazifasini bajaradi va bu ishni o'zi turgan a'zodan birinchi tortilgan nozik tolalar yordamida amalga oshiradi.

Ushlab turuvchi quvvat – organizm uchun foydali bo'lgan moddalarni o'zgartiruvchi va ulardan ozuqa oluvchi quvvatning hukmi ostida ushlab turish vazifasini o'taydi. Ushbu vazifani o'zi joylashgan a'zodagi qiyshiq tolalar yordamida bajaradi.

Hazm qiluvchi quvvat – jigardagi o'zgartiruvchi quvvat yordamida ximusning sifatini o'zgartirib, yangi mizojli ozuqa, xilt va kaymusni hosil qilish vazifasini bajaradi.

Ajratuvchi quvvat – ximusan hosil bo'lgan xilt, kaymus va hazm jarayonining chiqindilari bo'lgan suvlik moddalarni haydash quvvatiga tayyorlab berish uchun xizmat qiladi. Ya'ni, quyuuq narsalarni suyultirish, suyuq narsalarni mo'tadil-quyuq holatga keltirish, yopishqoq narsalarni parchalab yetiltirish, tabiiy qon va balg'am xiltining, yuqori kovak vena qon tomiriga, safro xiltini bir qismini ajratib o't yo'llariga, savdoni esa jigar bilan taloq o'rtasidagi yo'lga va umuman hazm jarayonida yaroqsiz chiqindilarni suvli ajratmalar sifatida ajratadi.

Haydovchi quvvat – iste'mol mahsulotining hazm jarayonidan so'nggi hosil bo'lgan oraliq va oxirgi mahsulotlarni yuqorida ta'kidlangan maxsus yo'llarga haydalib borishini ta'minlaydi.

Xizmat qiluvchi tabiiy quvvatlarni harakatlantiruvchisi va boshqaruvchisi tabiiy ruh bo'lib, ularning vazifasini to'liq bajarish uchun to'rt kayfiyat – ya'ni issiqlik, sovuqlik, quruqlik va ho'llik xizmat qiladi.

Issiqlik xizmati beshala xizmat qiluvchi tabiiy quvvat uchun umumiy bo'lsa-da, lekin har bir quvvat uchun alohida ahamiyatga ega. Sovuqlik esa o'z zotiga ko'ra hamma quvvatlarga qarshi turadi, chunki hamma quvvatlarning ishlari harakat bilan bo'ladi. Sovuqlik kayfiyati bilan barcha harakatlarga qarshi xizmat qiladi. Ho'llik va quruqlik kayfiyatlari barcha harakatlarga bevosita emas, balki bilvosita ta'sir qiladi. Quvvatlarning ishlari harakat bilan bo'ladi. Bu holat tortish va haydash ishlarida ravshan ko'rinadi. Hazm quyuuq va qattiq bo'lgan narsalarni bo'laklarga ayirib, suyuq va yumshoq narsalarni qo'shish bilan tugal bo'ladi. Bu ishlar ajratish va aralashtirish harakatlari bilan amalga oshadi.

Tortish quvvatining o'z ishini tugal bajarishida issiqlik kayfiyatiga zarurati ko'proq, chunki issiqlik oziq moddalarni ko'proq tortishga yordam beradi.

Quruqlik kayfiyati esa tortish quvvatiga harakat uchun lozim bo'lgan chidamlilikning zo'rayishini vujudga keltiradi.

Ushlab turuvchi quvvat o'z ishini tugal bajarishda sovuqlik va quruqlik kayfiyatlari xizmat qiladi:

Sovuqlik ushlab turuvchi quvvatning ta'sirini saqlaydi.

Quruqlik sifati moddani tutish uchundir, ya'ni ushlab turuvchi quvvatning o'z ishini tugal bajarishda quruqlik kayfiyatiga zarurati ko'proqdir.

Hazm qiluvchi quvvat faoliyatida issiqlik va ho'llik kayfiyatlari xizmat qiladi. Issiqlik, ta'kidlaganimizdek, barcha quvvatlarning harakat-

lantiruvchisidir. Ho'llik kayfiyati esa hazmda oziqni oqizish va uning shakl olishiga yordamlashadi.

Ajratuvchi quvvat faoliyatida issiqlik, quruqlik va sovuqlik kayfiyatlari xizmat qiladi. Issiqlik hamma quvvatlarning harakatlantiruvchisi bo'lish bilan birga hazm mahsulotlarini ayrim – ayrim guruhlariga ajratadi. Ushbu vazifani bajarishda unga quruqlik bilan sovuqlik yordamlashadi.

Haydash quvvatining faoliyatida ham issiqlik, quruqlik va sovuqlik kayfiyatlari xizmat qiladi. Issiqlik, yuqorida izohlaganimizdek, barcha quvvatlarning harakatlantiruvchisi bo'lib xizmat qilsa, quruqlik bu quvvatga hazm ajralmalarini oz miqdorda quyultirish uchun xizmat qiladi. Sovuqlik esa, chiqindilarni haydashga yordam beradigan yellarni sovutib, quyultiradi va ko'ndalang siquvchi tolalarni to'dalab zichlashtiradi. Jigardan hazm bosqichidagi oxirgi mahsulotlarni o'ziga xos yo'llarga haydaydi.

ABU ALI IBN SINO TA'LIMOTIGA ASOSAN XASTALIKLAR, ULARNING ASOSIY SABABLARI

Ekologiya, ya'ni organizm bilan tashqi muhit o'rtasidagi munosabat haqidagi fanning yuzaga kelishini va "Ekologiya" ("oikos" – yunoncha xonadon, yashash joyi, "logos- fan") iborasining qo'llanilishi XIX asrda yashab o'tgan nemis tabiatshunos olimi Ernest Gekkel' (1834-1919 y) nomi bilan bog'liq va u ekologiya fanining otasi deb hisoblanadi. Vaholanki, biz "ekologiya fanining otasi" degan ibora aynan Gekkelga mansub ekanligiga haqli ravishda e'tiroz bildirishimiz mumkin. Gap shundaki, bundan qariyb 1000 yil avval buyuk vatandoshimiz tibbiyot dahosi Abu Ali ibn Sino hozirda "Ekologiya" deb yuritilayotgan ta'limotga asos slogan edi. Bobomiz atrof-muhitning deyarli barcha omillari ularga insonning, jonzotlarning ta'siri va nihoyat bu omillarning inson va jonzotlarga aks ta'siri to'g'risidagi mashhur iboralarni yozib qoldirganlar. "Chang bo'lmaganda inson 1000 yil yashagan bo'lar edi", yoki "Havo toki muvozanatlangan va toza bo'lsa, unga (pnevмага) begona qo'shimchalar qo'shilmasa, u salomatlik garovi bo'ladi, aks holda turli kasalliklarga sabab bo'ladi", kabi ekologiyaga oid iboralarning muallifi aynan Abu Ali ibn Sino bobomizdir!

Sabab – bu oldin paydo bo`ladigan va odam gavdasida qandaydir bir holatni keltirib chiqaruvchi yoki bu holatni turg`unligicha saqlab turuvchidir.

Kasallik esa kishi gavdasidagi g`ayritabiyy bir holat bo`lib, u g`ayritabiyy mizojdan, yo g`ayritabiyy tarkibdan paydo bo`ladi.

Ba`zan bir kasallik ikkinchi kasallikni keltirib chiqarishga sabab bo`ladi. Hatto kasallikning yuz berishi kasallikning sababi ham bo`la oladi. Masalan, kuchli og`riq hushdan ketishga sabab bo`ladi, qattiq og`riq – og`riq sohasida shishning hosil bo`lishiga sabab bo`ladi. Ba`zan xastalikning yuz berishi o`z-o`zidan kasallikka aylanadi, isitmadan paydo bo`lgan bosh og`rig`i kabi, bu ko`pincha o`rnashib mustahkam bo`lib oladi, hatto kasallikka aylanib ketadi.

Jolinusning fikricha, odam organizmining holatlari uchtadir:

1) Sog`lik, inson gavdasining mizoji va tuzilishi shunday holatda bo`ladiki, undan sodir bo`ladigan fe`l va ta`sirlar to`g`ri va sog`lom ravishda yuz beradi.

2) Kasallik, bu odam gavdasining yuqoridagi holatga teskari bo`lgan bir holatidir.

3) Jolinusning fikricha, bo`lmagan bir holatdir, bu holatda to`la sog`lomlik yoki to`la kasallik bo`lmaydi. Masalan, qari odamlar, kasallik sog`ayib borayotgan davr, yoki bolalarning holatlari kabi.

Ba`zan, ushbu ahvol sog`lik va kasallikning birin-ketin kelishidan paydo bo`ladi. Masalan, shunday toifali kishilar borki, ular qishda sog`lom bo`lib, yozda kasal bo`ladilar. Bu mavsumiy kasalliklarga xos holatdir.

Ibn Sino ta`limotiga asosan inson organizmiga ta`sir qilib, xastalikka sabab bo`ladigan quyidagicha tashqi va ichki faktorlar mavjud:

1. Tashqi faktorlar: ob-havo, yil fasli, ichimlik suvlari, oziq-ovqat mahsulotlari.

2. Ichki faktorlar: emotsional holat, qo`rquv, quvonch, g`am-anduh, g`azab va hokazolar.

Kasallikni keltirib chiqaruvchi sabablar

Biz yuqorida bayon qilgan sog`lik, kasallik va sog`lik ham, kasallik ham bo`lmagan hollarning sabablari uchtadir: oldin keluvchi sabab, tashqi sabab va bog`lovchi sabab.

Oldin keluvchi va bog`lovchi sabablar – organizmdagi xilt, mizoj yo tarkibga tegishli bo`lgan umumiy sabablardir.

Tashqi sabab bu – tanadan tashqari narsalar, masalan, zarba, havoning issiqligi, yoki sovuq ovqat kabilar...

Bog'lovchi sabablar bilan holat orasida hech qanday vosita bo'lmaydi.

Demak, oldin keluvchi sabablar gavdaga, ya'ni xilt, mizoj kabi tarkibga tegishli sabablar birinchi bo'lmagan, balki biror vosita orqali biror bir holatni keltirib chiqaruvchi sabablardir. Bog'lovchi sabablar esa gavdaga tegishli sabab bo'lib, vositasiz ravishda gavda holatlarini birinchi keltirib chiqaradigan sabablardir. Tashqi sabablar birinchi bo'lib ham, birinchi bo'lmagan ham, gavdaga xos, yoki gavdaga xos bo'lmagan holatlarni keltirib chiqaradigan sabablardir.

Oldin keluvchi sabablarga misol: isitmani keltirib chiqarishda xiltlarga to'lalilik, kataraktani paydo qilishda ko'z tomirlarining to'lib ketganligi.

Bog'lovchi sabablarga misol: isitmani paydo qilishda xiltlarning chirib hidlanishi, ko'z tomirlarida tiqilma paydo qilishda ko'zning uzumsimon qatlamiga rutubatning oqib tushishi, ko'zlikni keltirib chiqarishda – tiqilmaning paydo bo'lishi.

Tashqi sabablarga misol: quyoshning isitishi, kuchli harakat, haddan ziyod ko'p uyqusizlik yoki sarimsoqqa o'xshagan o'tkir qizdiruvchi narsalarni yeyish kabilar. Bularning hammasi isitmaga sababdir. Ko'z qorachig'ining kengayishiga va kataraktaga jarohat sabab bo'ladi.

Gavdaga yetgan har bir sabab ta'sir ko'rsata olmaydi, balki yana 3 narsaga muhtoj bo'ladi:

1. Ta'sir qiluvchi bir quvvatdan boshqa bir quvvatga o'tishi;
2. Gavdaning nafsoniy quvvatidan bir quvvatga o'tishi;
3. Quvvatlarning bir-biriga qarama-qarshi kelishi.

Sabablar keltirib chiqargan narsalariga nisbatan, turli hollarda bo'ladi. Ko'pincha sabab bitta bo'lsa ham, turli gavalarda turlicha kasalliklarda yoki turli vaqtlarda turli kasalliklarni keltirib chiqargan bo'ladi. Biror bir sabablarning ta'siri kuchsiz va kuchli odamda, sezuvchan va kam sezuvchan odamda bir xil bo'lavermaydi.

Sabablarning ba'zilar o'zlaridan keyin iz qoldiradi va ba'zilar iz qoldirmaydi. Iz qoldiruvchi sabablar shunday sabablarki, ular ajralgandan keyin ta'siri qoladi. Iz qoldirmaydigan sabab shunday sababki, uning ajralishi bilan kasallik tuzalib qoladi.

Umuman, gavda hollarini o'zgartiruvchi va saqlovchi sabablar zaruriy yoki zaruriy bo'lmagan jinslardan iborat. Zaruriy jinslar 6 xil bo'ladi:

1. Aτροφimizni o'ragan havo;
2. Iste'mol mahsulotlari;
3. Harakat va harakatsizlik;
4. Nafsoniy harakatlar;
5. Uyqu va bedorlik;
6. Bo'shalish va bo'shalmaslik.

Zaruriy bo'lmagan jinslar esa kishi tanasi bilan uchraydigan narsalardir – havo bular jumlasiga kirmaydi, chunki u zaruriydir, masalan, hammomga tushish, turli xil uqalashlar va boshqalar.

Odam tanasi bilan tashqi tomondan uchrashib ta'sir qiluvchi narsalar ikki yo'l bilan ta'sir qiladi.

1) U narsalarning latif qismlari o'zlaridagi sizilish va o'tib ketish quvvati bilan gavdadagi teshiklarga kirib ketadi, yoki a'zolar ularni tana teshiklari orqali tortib oladi, yoki shu ikkala holat bir-biriga yordam beradi.

2) Ular gavda bilan hech bir aralashmasdan faqat uni o'zgartiradigan kayfiyatlarini bilangina ta'sir qiladilar. Bu kayfiyat amalda bo'ladi, masalan, sovituvchi surtmalar amalda sovutadi va isituvchi surtmalar amalda isitadi yoki qizdirib qo'yiladigan narsalar amalda qizdiradi; yoki u kayfiyat quvvatda bo'ladi. Lekin tug'ma issiqlik unda ta'sir qiluvchi quvvatni qo'zg'atadi va uni amaldagiga aylantiradi; ba'zan esa o'z xususiyati bilan ta'sir ko'rsatadi.

Badanga tekkanda o'zgartirib, yeganda o'zgartirmaydigan narsalarga misol piyoz bo'lib, uni tashqaridan bog'laganda yara qilib, ichdan yara qilmaydi. Buning teskarisicha, ta'sir qiladigan narsalarga qo'rg'oshin upasi misol bo'ladi, chunki u ichilsa, katta o'zgarish yasab, ustdan surtilganda hech qanday ta'sir ko'rsatmaydi. Ba'zi bir narsalar ikkala tomondan ham ta'sir ko'rsatmaydi.

Ta'sir ko'rsatishlarning sababi quyidagi oltitaning biri bo'lishi mumkin:

Birinchi sabab shuki – piyoz kabi narsalar gavdaning ichiga kirsa, hazm qiluvchi quvvat uni parchalashga va uning mizojini o'zgartirishga shoshiladi va unga o'z ta'sirini ko'rsatib ichni yara qilish muddatigacha sog'lom qilmaydi.

Ikkinchi sabab shuki – ularning boshqa narsalar bilan aralashtirilgan holda yeyilishidir.

Uchinchi sabab – gavadadagi ovqat idishlarida ularning turli suyuqliklar bilan ko`mib yuborilishi va kuchlarining sindirilishidan iborat.

To`rtinchi sabab shuki – unday narsalar gavda tashqarisida faqat bir joyda turadi. Ichkarisida esa ko`chib yuradi.

Beshinchi sabab – tashqari tomondan ular qattiq yopishadi, ammo ichkaridan esa yopishmasdan faqat tegib turadi.

Oltinchi sabab – narsa gavda ichkarisida paydo bo`lgandan keyin tabiiy quvvat uning tadbirini o`z qo`liga oladi va u narsaning chiqindilari to`xtalib qolmasdan chiqarib tashlanadi, yaxshilari esa qonga aylanadi.

Masalan, piyozni qo`rg`oshin upasidan farq qildiruvchi sabab shuki, qo`rg`oshin upasining bo`laklari g`aliz bo`lib, tashqi tomondan badan teshiklariga kira olmaydi va kirganda ham ruh o`tadigan yo`llar va boshqaruvchi a`zolargacha yetib borolmaydi. Agar u yeyilsa, ish buning teskarisicha bo`ladi. Shuningdek, qo`rg`oshin upasidagi zaharli tabiat bizdagi tug`ma issiqlikning unga nihoyatda kuchli ta`sir qilganidan keyingina qo`zg`aladi. Bu xil ta`sir esa faqat tashqari tomondan uchrashish bilangina hosil bo`lmaydi.

Odatda kasalliklarning ba`zilari sodda, ba`zilari esa murakkab bo`ladi.

Sodda kasalliklar – mizoj kasalligi navlari yoki tarkib buzilishi kasalliklari turlaridan biri uchraydigan bir xil kasalliklardir.

Murakkab kasalliklar – ularda kasallik turlaridan ikki va undan ortig`i to`planib, bir nechta kasallikni hosil qiladi:

Sodda kasalliklar

Ularning turi uchta:

1) Bo`laklari o`xshash bo`lgan a`zolarga mansub kasalliklar jinsi. Bular mizoj buzilishi kasalliklaridir. Ular nima uchun bo`laklari o`xshash bo`lgan a`zolarga mansub bo`ladi? Chunki, avvaldan bo`laklari o`xshash bo`lgan a`zolarda paydo bo`lgan kasallik keyinchalik murakkab a`zolarga o`tadi. Ammo, murakkab kasalliklarda bu holat kuzatilmaydi.

2) Qurol a`zolari kasalliklari jinsi. Ularning ta`sir qurofi bo`laklari o`xshash a`zoldan birikkan a`zolarda paydo bo`luvchi tarkibiy kasalliklardir.

3) Hamkor a`zolar kasalliklari jinsi. Ular bo`laklari o`xshash a`zolar ham, qurol a`zolar ham paydo bo`ladigan kasalliklardir. Bular "uzluksizlikning buzilishi" va "birlikning taralishi" deb atalgan kasalliklardir. Chunki "uzluksizlikning buzilishi" bo`laklari o`xshash bo`lgan va bo`g`imlarni tashkil qilgan a`zolar ham paydo bo`lmasdan, bo`g`imning o`zida paydo bo`ladi. Ba`zan asab, suyak va tomirlarning yog`iz o`zlarida paydo bo`ladi.

Umuman, kasalliklar 3 xil bo`ladi: mizoj buzilishiga tegishli bo`lgan kasalliklar, tarkib qay`ati buzilishiga tegishli kasalliklar va "uzluksizlikning buzilishiga" tegishli bo`lgan kasalliklar. Har bir kasallik shulardan bittasiga tegishli. Mizoj buzilishiga tegishli bo`lgan kasalliklar ko`p uchraydi.

Tarkib kasalliklari

Ularning 4 xili mavjud:

- tuzilish kasalliklari;
- miqdor kasalliklari;
- son (adad) kasalliklari;
- vaziyat kasalliklari.

Tuzilish kasalliklari ham 4 xil bo`ladi:

1. Shakl buzilishi kasalliklari. U shundan iboratki, shaklning buzilishi tabiiy ko`rinishni o`zgartiradi va bunday o`zgarish faoliyatga ham ofat yetkazadi. Masalan, to`g`rining egri bo`lishi, egrining to`g`ri bo`lishi, doiraning to`rtburchak bo`lishi, to`rtburchakning doira bo`lishi kabi.

2. Oqim yo`llarining kasalliklari. Bular ham o`z navbatida uch xil bo`ladi, chunki bular a) kengayishdan bo`ladigan kasalliklar: ko`z qorachig`ining kengayishi kasali kabi; b) torayishdan bo`ladigan kasalliklar ko`z qorachig`ining, nafas o`tadigan joylarning va qizilo`ngachning torayishi kabi; v) tiqilish bo`ladigan kasalliklar, masalan, ko`zning uzumsimon (qatlamdagi) teshiklarning, jigar tomirlarining va boshqalarning tiqilishlari kabi holatlarning kuzatilishi.

3. Qopchiq va bo`shliqlar kasalliklari. Bular ham quyidagi 4 turga bo`linadi, chunki ular kattalashib, kengayadilar, yoki kichiklashib, torayadilar, me`daning torayishi va tutqanoq kasalligida miya qorinchalarining torayishi kabi, yoki tiqilib (qon bilan) to`lib ketadilar: sakta kasalligida miya qorinchalarining tiqilishi kabi.

4. A'zolar yuzalarining kasalliklari, masalan, me'da va ichaklarning silliq bo'lib qolishlari kabi, yoki silliq bo'lish o'rniga g'adir-budir bo'lishlari, kekirdakning g'adir-budir bo'lib qolishi kabi.

Miqdor kasalliklari

Ikki sinfi mavjud – ular miqdori o'sishdan bo'ladi, masalan, fil kasalligi va olatning o'ta kattaligi kabi – bu priapizm kasalligi deb ataladi, yoki ular Nikomax deb atalgan odamda paydo bo'lgan kasallikka o'xshaydi. uning hamma a'zolari shu qadar katta bo'lib ketib, harakatlanishdan ojiz bo'ladi yoki kichiklanish jinsidan bo'ladi, tilning burishishi, ko'z qorachig'ining kichiklashishi, yo butun gavdaning so'lishi kabi.

Son-adad kasalliklariga kelsak, ular tabiiy bo'ladi. Ortiqcha barmoq va notekis o'sgan ortiqcha narsa yoki tosh kabi, (son kasalligi) u yo tug'ma bo'ladi, barmoqsiz tug'ilgan odam kabi, yo bu kamchilik tabiiy bo'lmaydi, barmog'i kesilgan odam kabi.

Vaziyat kasalliklari

Vaziyat kasalliklariga kelsak, bu Jolinusning fikricha, "o'rin" ham "mushorakat" degan ma'noga to'g'ri keladi, ular 4 xil bo'ladi:

A'zoning bo'g'inidan qo'zg'alishi, ichakka mansub churra kasalligidagi kabi. Yoki a'zoning harakati g'ayritabiiy va noto'g'ri bo'lishi, qaltirashdagi kabi, yoki o'rniga yopishib, undan ko'chmasligi, bu miqdor kasalligidagi bo'g'implarning toshday qattiqlanishi kabi.

Mushorakat (Hamkorlik) kasalliklari har bir a'zoning qo'shnisiga nisbatan bo'ladigan har bir holatini g'ayritabiiy ravishda bir-biridan uzoqlashtirishi yoki yaqinlashtirishi holatlari. Ular ikki sinfli bo'ladilar.

Birinchisi, a'zoning qo'shni a'zo tomoniga harakatlanishi – ilgari mumkin bo'lgan bo'lsa ham keyin mumkin bo'lmay qoladi, yoki qiyinlashadi. Masalan: barmoqlarning go'shti barmoqlarga tomon harakat qilib yopishishi mumkin bo'lmay qoladi, yoki avvalda mumkin bo'lgani holda keyin bir-biridan ajralib uzoqlashish imkoniyati bo'lmaydi.

Ikkinchisi, a'zo o'z qo'shnisidan (uzoqlashishi mumkin bo'lsa ham) uzoqlasha olmaydi, yoki uzoqlashishi qiyinlashadi. Masalan, falaj kasalligida ko'z qovog'ining va bo'g'implarning bo'shashishi yoki kaftni yozish va qovoqni ochishning qiyinlashishi kabi.

Uzluksizlikning buzilishi kasalliklari

U ba'zan terida bo'lib, "tirnash" yoki "yulinish" deb ataladi. Bu ba'zan go'shtda bo'ladi va yiringlamagan yangi xili "jarohat" deb ataladi, yiringlagan xili "yara" deyiladi. Yiringning paydo bo'lishi - jarohatlangan a'zoning zaifligi va oziq iste'molidan. hazmdan o'zligi jihatidan zararli chiqindilarning haydalanishidan yuzaga keladi. Shu bilan birga hazm bo'lmagan moddalarning o'zi ham chiqindiga aylanadi.

Uzluksizlikning buzilishi suyakda ham bo'ladi - suyak sinib ikki yoki ko'p bo'laklarga ajralgan bo'ladi yoki titilib mayda bo'laklarga ajralgan bo'ladi.

Bundan tashqari, uzluksizlikning buzilishi tog' aylarda yoki asablarda bo'lishi ham mumkin. Agar bu buzilishi eniga tushgan bo'lsa, "kesilish" deyiladi, uzunasiga tushgan bo'lib, chuqur bo'lmasa, "yoriq" deyiladi, chuqur bo'lsa "teshik" deyiladi.

Agar uzluksizlikning buzilishi arteriya va vena tomirlarida paydo bo'lsa, u "yorilish" deyiladi. Agar ular tomirlarning ko'ndalangiga to'g'ri kelsa, "uzilish" yoki "ajralish" deyiladi. Uzunasiga kelgan bo'lsa, "darz" deyiladi, ularning og'izlari ochilgan bo'lsa, "yorilish" deb ataladi.

Murakkab kasalliklar

Bir qancha kasalliklar yig'indisidan bir kasallik paydo bo'ladi. Misoi qilib, shishni aytish mumkin. Shishda shakl va tarkib (tuzilish) kasalligi ham topiladi, chunki shakl va miqdorni buzmaydigan shish yo'q. Shish yumshoq a'zolarda paydo bo'ladi, ba'zan suyaklarda ham shishga o'xshash narsa paydo bo'lib, uning (suyakning) hajmi kattalashadi. Har qanday shishda ko'rinarli sabab yo'q, uning jismoniy sababi moddaning biror a'zodan pastki a'zoga o'tishidadir, bu "nazla" deb ataladi.

Ba'zan shish va toshmalarni tug'diradigan moddiy sabab kayfiyatlarida zarar bermaydigan boshqa xiltlar qolib ketadi.

Shishga sabab bo'ladigan moddalar 6 tadir. 4 xil xilt, suv va yel. Shish issiq bo'lishi yoki issiq bo'lmasligi mumkin. Issiq shish yolg'iz g'ayritabiiy qondan yoki g'ayritabiiy safrodan paydo bo'ladi deb o'ylab bo'lmaydi, u o'z javhari issiq bo'lgan yoki chirish natijasida issiqlik paydo bo'lgan har bir moddadan hosil bo'ladi.

Shishlarning yolg'iz qondan bo'lganlari "flegmona" deb, yolg'iz safrodan bo'lgani "otashak" deb ataladi. Qon va safrodan bo'lganini ikkovining ismlaridan murakkab bir ism bilan atashdir, yana qaysi biri

istun bo'lsa, o'shaning ismini oldinga qo'yib aytish odatlari bor. Masalan, ularning biri "flegmonali otashak" yoki "otashakli flegmona" deb ataladi. Chiqqan yiringga "chiqiq" (xuroj) deyiladi. Agar chiqiq yumshoq yoshtlarda, bezlarda, qo'ltiq tagida, quloq orqalarida va gavdada bo'lgan omon sifatli jinsiga kirsam – "toun" deb ataladi.

Iссиq shishlarga kelsak, ularning boshlanish davrlari bor, bunda xilti yig'ilib, hajm kattalashadi, so'ngra xilti miqdori ortadi va shuning bilan yanada hajm ortib, oxiriga yetib to'xtaydi, so'ng hajm pasaya boshlaydi, teyin pishib tarqaladi, yoki yiringlanadi. Shish tarqalib – yo'qolish, yiring yig'ish yoki qattiqlanish bilan tugaydi.

Iссиq bo'lmagan shishlarga kelsak, ular yoki g'ayritabiiy savdo moddasidan, yoki g'ayritabiiy balg'am moddasidan, yoki suvli moddadan, o'z hudud yel moddasidan paydo bo'ladi. G'ayritabiiy savdo moddasidan bo'lgan shish uch jinsdan iborat:

1. Qattiqlik (sirroz) jinsi;
2. Saraton (rak) jinsi;
3. Bezlar jinsi, tepki va o'smalar kabi shishlar shu jinsga kiradi.

Bez jinslari bilan boshqa ikki jins orasidagi farq shuki, bez jinslari sof bezlar kabi o'zlarini o'ragan a'zodan ayri o'sadilar, yoki tepki kabi, u t'zolarga tashqaridan yopishgan bo'ladilar. Boshqa jinsdagi shishlar esa o'zlarini o'sgan a'zoning moddasiga aralashib, bir-birlariga kirishib ketgan bo'ladilar.

Saraton bilan qattiqlik jinslari o'rtasida farq shuki, qattiqlik harakatsiz va sezgini yo'qotuvchi shish bo'lib, unda alam beruvchi og'riq bo'lmaydi. Saraton esa harakat qiluvchi, ortuvchi va aziyat yetkazuvchi shishdir.

Toshmalar – ba'zilar chechak kasalligi kabi g'ayritabiiy qon oltidan, ba'zilar eshakemi kabi g'ayritabiiy safro xiltidan, ba'zilar yizamiq, uchuq, qo'tir, so'gal kabi g'ayritabiiy qon va safro xiltidan hosil bo'ladi. Ba'zilar qavarchiqqa o'xshash suvli bo'lib, ba'zilar pufakka o'xshash havodan iborat.

Kasalliklarga qo'shib sanaladigan holatlar:

Bu kasallik jarayonida kuzatiladigan belgilarning namoyon bo'lishidir, ya'ni:

- mo'yalarda bo'ladigan o'zgarishlar;
- teri rangining o'zgarishi;
- hidlar;

- badanning tashqi ko`rinishi.

Mo`ylarda kuzatiladigan o`zgarishlar: mo`y to`kilishi, yulinishi, ozayishi, yorilishi, ingichkalanishi, yo`g`onlashishi, o`ta jingalaklanishi, o`ta yoziq bo`lishi, oqarishi yoki boshqa rangga o`tishi mumkin.

Teri rangining o`zgarishi:

1. Moddali mizoj buzilishi tufayli teri rangining o`zgarishi. Masalan, sariq kasalligidagi kabi. Yoki moddasiz mizoj buzilishi tufayli. Masalan, sovuq mizoj ta`sirida teri rangi ganchsimon (oq) bo`lishi, yoki issiq mizoj ta`sirida teri rangining sarg`ayishi kuzatiladi.

2. Tashqi sababdan teri rangining o`zgarishi: quyosh, sovuqlik va shamol ta`sirida teri rangining qorayishi.

3. Begona tusli dog`larning terida yoyilishi tufayli teri rangining o`zgarishi. Masalan, qora baxak, xollar va sepkillar kabi.

4. Uzluksizlikning buzilishidan so`ng paydo bo`ladigan chandiqlar natijasida teri rangining o`zgarishi, masalan, chechakdan so`ng qoladigan qo`tirlik, yaralarning o`rinlari.

Hid o`zgarishi – bunga kasalliklar oqibatida qo`ltiq ostining hidlanishi yoki badandan chiqadigan yomon hidlarning yuzaga kelishi misol bo`ladi.

Badanning tashqi ko`rinishi – kasalliklar tufayli o`ta ozish yoki o`ta semirishning yuzaga kelish holatlarining namoyon bo`lishi kabilar.

Kasalliklarning davrlari haqida

Ibn Sino fikricha kasalliklarning ko`pchiligida 4 davr bo`ladi: boshlanish davri, zo`rayish davri, nihoyaga yetish davri va pasayish davri. Bu davrlardan tashqari qo`shimcha sog`ayish davri ham mavjud.

Boshlanish davri – kasallik paydo bo`lib, uning belgilarining yuzaga chiqmagan davri. Ikkinchi davr – kasallikning vaqt o`tishi bilan zo`rayishi. Uchinchi davr – kasallikning bir holatda bo`lib, to`xtagan davri. To`rtinchi davr – kasallik belgilarining kamaygani bilingan davrdir.

Bemorlarda xastalik sababi aniqlangach, tabib albatta, tashxis qo`yishi lozim. Tashxislash sharq tabobatida quyidagi manbalar yordamida amalga oshiriladi. Ya`ni, tabiiy manbalar va zaruriy manbalar asosida. Asosiy yoki tabiiy manbalar bemorning shikoyati, bemorning o`zidan olinadigan dalillar va bemor ajratmalaridan olinadigan dalillar yuzasidan baholanadi. Masalan, bemorning shikoyatida asosan og`riq belgilarixarakteri, kelib chiqishi, xarakteri, shishlar, uning turlari, gavda

harakatidagi o'zgarishlar, holsizlik sabablari, hazm buzilishi alomatlarining bor-yo'qligi, isitmalar, ularning turlari, a'zolardan keladigan hidlar, siydik sifatini baholash, axlatdagi o'zgarishlar, teri butunligining buzilishi, rangidagi o'zgarishlar va gavda holati yoki vaziyatidagi noxush holatlar hisobga olinishi lozim. Yoki bemorning o'zidan olinadigan dalillarga kelsak, tabib bemorning es-hushi, ahvoli, teri va shilliq qavatlarining holati, ko'z, ko'z shilliq qavatining holati va tilning silliq yoki g'adir-budirligi, har bir a'zo faoliyatidagi o'zgarishlar, tana harorati, tirnoqlardagi o'zgarishlar, paypaslab ko'rish, hidlar, pulsdagi (nabz) o'zgarishlarga alohida e'tiborini qaratishi darkor. Shuningdek, bemor ajratmalaridan olinadigan dalillar ham muhim. Ular quyidagilar: axlat, siydik, tupuk, qusuq, maniy va ter kabi ajratmalardagi o'zgarishlar bemorlarni tekshirish tashxis qo'yishda katta ahamiyatga ega.

Bemorda xiltning ko'payib ketishi

G'ayritabiiy qon xiltining ortib ketishidan yuzaga keladigan alomatlar: Gavdada og'irlik, ayniqsa ko'zning tagida, boshda, ikki chakka sohasida kuzatiladi. Kerishish, esnash, doimiy uyqu bosishi, hislarning kuchsizlanishi, zehning so'nishi, mashaqqat tortmay turib charchash, og'izda odatdagidan tashqari shirinlik va tilda qizillik paydo bo'ladi. Bu tomirlarga oid to'lishishning alomatlariga o'xshashdir.

Ko'pincha gavdada chipqon, og'izda esa chiqiqlar paydo bo'ladi. Shuningdek, burun teshiklari va milklardan qon ketish belgilari yuzaga keladi.

G'ayritabiiy balg'am xiltining ortib ketishdan yuzaga keladigan alomatlar: Yuzda oqlikning ortiqchaligi, gavdaga tegib sezilganda shalpayganlik, tashnalik, namlik, ovqatni hazm qilish jarayonida nordon kekirish, siydikning rangsizligi, ko'p uxlash, yalqovlik, asablarning bo'shashganligi, tomir urishining yumshoqligi, sekinlik va siyraklik kabi belgilari kuzatiladi.

G'ayritabiiy safro xiltining ortib ketishdan yuzaga keladigan alomatlar:

Yuz va ko'zning sariq tusliligi, og'izda achchiq ta'm sezish, tilning g'adir-budir bo'lishi va quruqligi, burun ichining qurishi, salqin shamoldan lazzatlanish, qattiq tashnalik, tomir urishining tezlashishi, sariq yoki ko'k safro qayt qilish, ich ketishi, xuddi igna sanchilayotgandek badan tuklarining tik turishi belgilari namoyon bo'ladi.

G'ayritabiiy savdo xiltining ortib ketishdan yuzaga keladigan alomatlar:

Terida quruqlik, rangsizlik, qonning qoraligi va quyuqligi, ortiqcha vasvasa va o'ychanlik, me'da og'zining achishuvi, yolg'on ishtaha va quyuq, qora yoki qizil rangli siydik ajralishi, qora va sertuk gavda, yomon yaralarning tez-tez chiqib turishi, taloq kasalliklarining avj olishi, qo'rqinchli tushlar ko'rish kabi belgilar kuzatiladi.

Siydik sifatiga qarab kasalliklar haqida xulosa chiqarishda quyidagi shartlarga rioya qilish kerak:

1. Ertalabki siydik uzoq vaqt tutib turilmagan bo'lishi lozim

2. Ertalabki uyqudan turgach siyishgacha suv ichmaslik, ovqat yemaslik, ranglantiruvchi (za'faron, anor kabi mahsulotlar) yemaslik kerak. Ular siydikni qizil yoki sariq rangga bo'yaydi, sabzavotlar esa siydikni yashil rangli qiladi.

3. Teriga ham, xinoga o'xshash biror narsa tegmasin.

4. Bemor xiltlarni haydovchi biror narsa qabul qilmasligi kerak, kuchli harakatlar va ishga berilib ketmasligi kerak. Ro'za tutish, uyqusizlik, charchashlik, ochlik va g'azablanishlar ham siydikning rangini o'zgartirib yuboradi.

5. Siydikka siyishdan olti soat keyin qarash kerak emas, chunki uni namoyon qiladigan dalillari zaiflashadi, rangi o'zgaradi, zichlashadi. Ibn Sino bu usullarni qo'llashda hatto 1 soatdan keyin qarashni ham man etadi.

6. Siydikni hech to'kmasdan og'zi keng shishaga yig'ish kerak hamda uni siygandan keyinroq tekshirmay, balki idishda tingandan so'ng tekshirish lozim.

Siydik to' tekshirib tamom bo'lmaguncha chayqatib yubormaydigan yoki sovib qolmaydigan, shamol tegmaydigan joyda bo'lishi kerak.

7. Avval siyilgan shishani yuvmay turib, unga ikkinchi marta siyish mumkin emas.

8. Siydik olish uchun ishlatiladigan idish toza, aniq jism bo'lishi kerak (tiniq shisha yoki billur).

9. Siydikni shishaga solgach, uni sovuq, quyosh va shamol ta'siri bo'ladigan o'zgarishlardan saqlash kerak.

Bolalarni, ayniqsa go'daklarning siydigi sutlilik tufayli kam dalil beradi. Yana ularda siydikning bo'yovchi moddalari osoyishta holatda bo'lib, chuqurlikda yashiringan. Bundan tashqari, go'daklarning zaifliklari

va ko'p uxlashlari sababli siydikning yetilganlik alomatlarini yo'qotuvchi narsalar ham bor.

Siydik dastlab namoyon qiladigan beradigan belgilar:

- Jigarning holatiga dalolat;
- suyuqlik yo'llariga;
- tomirlar ahvoriga dalolat.

Siydikdan olinadigan dalillar:

1. Siydikning qoraligi, oqligi va bular o'rtasidagi ranglar.
2. Quyuq-suyuqlikka nisbatan sifati.
3. Tiniqlik va loyqalik turkumida nurning siydik orqali o'tishidagi osonlik yoki qiyinlik.
4. Cho'kna tarkibi.
5. Kamlik va ko'plik bo'yicha miqdor turkumi.
6. Hid turkumi.
7. Ko'pik turkumi.

Quyuqlik – suyuqlik va tiniqlik, loyqalik turkumlari o'rtasidagi farq shuki, siydik ayni bir vaqtda tuxum oqi, eritilgan baliq yelimi yoki zaytun moyiga o'xshab quyuq va tiniq bo'lishi mumkin.

Ba'zan esa loyqa suv kabi suyuq bo'lishi bilan birga, tuxum oqidan ancha suyuqroq bo'ladi. Loyqalikning sababi jigar rang yoki boshqa rangga ega bo'lgan yot rangli bo'lakchalarning aralashganligidir. Ular tiniq emas, alohida-alohida ko'rinmaydi va cho'kmadan boshqachadir, cho'kmani ba'zan ko'rib ajratish mumkin.

Shuningdek, bo'lakchalar rangi farq qiladi, chunki rang suyuqlikning butun moddasiga yoyiladi va u bilan cho'kmalarga qaraganda qattiqroq aralashgan bo'ladi.

Siydik rangidan olinadigan dalillar: siydik rangidagi sariqlikning har xil ko'rinishlari mavjud: somon rang, limon rang, malla rang, za'faron rang. Yuqoridagi ranglardan so'ng qizillikning turli ko'rinishlari keladi: to'q malla rang, pushti rang, och qizil rang, to'q qizil rang. Bular hammasi qonning ko'payganligidan dalolat beradi. O'tkir va kuydiruvchi kasalliklarda siydikning rangi za'faron va olov rangga moyil bo'ladi. Sariqlik, olovranglik darajasigacha yetsa va olovrang bo'lib qolsa, demak issiqlik juda ko'payganligidan dalolat beradi. Siydikning qonga o'xshab qolishi o'tkir qonli kasalliklarda kuzatiladi. Sariq kasalligida siydik qanchalik qizil bo'lsa va qanchalik ko'p bo'lsa, shuncha yaxshi. Agar siydik oq yoki faqat biroz qizil bo'lsa, kasallik uzoq davom etsa bu

istisqodan dalolatdir. Zangori va gandano ranglari siydikning qattiq kuyib ketganini ko'rsatadi. Bolalarda siydikning yashil rangliligi tirishishni ko'rsatadi, havoliligi mizojning kuchli sovuqligini bildiradi. Shuningdek havorang siydik zaharlanganlikni ko'rsatadi. Agar siydikda cho'kma bo'lsa, kasal yashaydi, aks holda ahvoli qo'rqinchli bo'ladi. Zangori rangli siydik o'limning alomatidir.

Agar qora rangli siydikda kuchli hid bo'lsa, bu mizojning issiqligini ko'rsatadi. Agar unda hid bo'lmasa, uning kuchi zaif bo'lsa, bu sovuq mizojdan dalolat beradi. Siydik tozalanish va buxron natijasida ham qorayishi mumkin. Bunday holat 4 kunlik isitmaning oxirida va taloq kasalliklarining tuzalishida, orqa va bachadondagi og'riqlarda, oy ko'rishda kuzatiladi. Ba'zan kishi rangli ichimliklar ichsa, qora yoki qonli, qizil rangli siyadi.

Rufus aytadi: qora siydik qovuq kasalliklarida va quyuq xiltlar qo'zg'atadigan kasalliklarda xayrli alomatdir, ammo o'tkir kasalliklarda o'lim keltiruvchi alomatdir.

Oq rangli siydik sovuqlikning alomatidir va yetilishga umid tug'dirmaydi. Agar unda quyuqlik bo'lsa, shilliq balg'am borligini ko'rsatadi. Oppoq rangli suyuq va yiringli siydik siydik a'zolaridagi yiringlanayotgan yaralarga dalolat qiladi. Sut tusli siydik ham o'tkir kasalliklarda halokatga yetkazuvchidir. Ovqatdan so'ng siydik oqaradi, hazm bo'lgandan keyin bo'yala boshlaydi. Shuning uchun uyqusizlik bilan qiynalayotgan kishilarning siydigi oq bo'ladi. Qizil siydik buyrak kasalliklarida yomondir, u issiq shishdan dalolat beradi. Agar siydik qizil ko'rinishli loyqa bo'lib, shu holda qolganda esa jigarda shish borligini va tug'ma issiqlikning zaifligini ko'rsatadi.

Siydikning quyuq-suyuqligi, tiniqligi va loyqaligi to'g'risida

Siydikning konsistensiyasi suyuq, yo quyuq yoki mo'tadil bo'ladi. Siydikning suyuqligi uning yetilmaganligiga yoki tomirlarda tiqilma borligiga, buyrakning va siydik yo'llarining kuchsizligida kuzatiladi.

Sog'lom kishilarda suyuq siydik chiqishi bilan birga, belda va buyrakda og'riq seziladi va bu hol shish paydo qilishga moyil ekanligini ko'rsatadi.

Siydikning quyuqligi xiltlarning yetilganligiga, ba'zan quyuq xiltlarning yetilganligiga belgi bo'ladi. Quyuq xiltlarning yetilishi xiltan

paydo bo'lgan isitmalarning tugallanishlarida va shishlarning yorilib oqishining tugallanishida sodir bo'ladi.

Quyuq siydik sog'lom kishida doimiy bo'lsa va u kishining boshi og'rib bo'lak-bo'laklik hissi sezilsa, isitma bo'lishdan xabar beradi.

Siydikning loyqaligi suv moddasiga tuproq moddasi bilan havoning aralashishidan kelib chiqadi. Shular aralashsa, loyqalik paydo bo'ladi, bir-biridan ajralsa, tiniqlik paydo bo'ladi.

Jumladan, 3 holatga e'tibor berish lozim:

1. Siydik oldin suyuq chiqib, keyin quyuqlashsa, bu hol odam tabiatini yetiltirish uchun intilishiga belgi bo'ladi. Ba'zan esa a'zolarining eriyotganligiga belgi bo'ladi.

2. Siydik quyuq siyiladiyu, keyin tinadi va quyug'i ajrab cho'kadi. Bu hol odam tabiatining moddani yengib yetiltirilganligiga belgi bo'ladi.

3. Avvalgi va keyingi hollarning o'rtasidagi holat, ya'ni bu holat davom etib, tabiati kuchli va quvvati turg'un bo'lsa, siydikning tezda tugal yetilishini ta'hlit qiladi, bu hol xiltlarning qo'zg'alanganligiga va bug'li yet borligiga dalildir.

Agar jigarda va jigarga yondosh a'zolarida tiqilma paydo bo'lgan bo'lsa, bunday vaqtda siydikning quyuqligi tiqilmalarning ochilganligidan va moddalarning haydalib chiqq boshlanganidan dalil bo'lib, siydik yiringli bo'lmaydi.

Siydik hididan olinadigan dalillar:

Agar siydikda hid bo'lmasa, mizoj sovuqliligini va siydikning xomligini bildiradi.

Siydik hididan olinadigan dalillar:

Agar siydikda badbo'y hid bo'lsa, siydik a'zolarida qo'tir va yaralarning borligini bildiradi.

Siydik ko'pigidan olinadigan dalillar:

Ko'pik suyuqlikdan va shishaga siyish vaqtida unda to'planib suyuqlik ichiga kirib aralashidan va havodan paydo bo'ladi. Tirishish kasalligiga uchragan kishilar siyidigida pufakchalalar ko'p bo'ladi. Pufakchalarning kattaligi siydikning yopishqoqligini bildiradi.

Og'riq haqida umumiy so'z

Og'riq birorta yoqimsiz narsani sezishdir. Uning sabablari 2 xil:

1) Mizojni to'satdan o'zgartiradigan, ya'ni mos kelmaydigan qilib buzadigan og'riq.

2) Uzluksizlikning ajralishini keltirib chiqaradigan og`riq.

Mos kelmaydigan mizoj buzilishida, a`zolarning moddalarida qandaydir bir mizoj joylashgan bo`lib, ularda bu mizojga yot va qarama-qarshi bir mizoj paydo bo`lishi bilan a`zolar avvalgi holiga qaraganda issiqroq yoki sovuqroq bo`lib qoladi. Shu sababli his qiluvchi kuch biror yoqimsiz narsa paydo bo`lganini sezadi va a`zo og`riydi. Mos keladigan mizoj buzilishi butunlay og`riq paydo qilmaydi va sezmaydi. Masalan: yomon mizoj a`zolarning javharlarini egallab, ularda asliy mizojni yo`q qilib, o`zi xuddi asliy mizojdek bo`lib qoladi va bu esa og`riq paydo qilmaydi, chunki bunday hol sezilmaydi. Sababi his qiluvchi a`zo his qilinadigan narsaning ta`sirini o`ziga qabul qilishi kerak. Ammo u o`ziga joylashib olgan holatning ta`sirini, agar u holat uni boshqa bir holatga o`zgartirmasa, qabul qilinmaydi, balki a`zo faqat biror qarama-qarshi, tashqaridan kiradigan va boshqa bir holatga aylantirib o`zgartiradigan yot narsadan ta`sir qabul qiladi.

Muvofiq keladigan mizoj buzilishi a`zoni asta-sekin egallaydi va sog`lomlik holatida uchraydi. Masalan: agar bir odam qishda qo`qqisdan hammonga cho`miltirilsa, qaynoq, hatto iliq suvda ham cho`milishi u inson uchun yoqimsiz va zararli bo`ladi, chunki uning gavdasining sifati issiq-sovuqdan yiroq va unga qarama-qarshidir. So`ngra u unga ta`sir ko`rsatib turgan sovuq holatdan yiroqlashib o`rganadi va lazzatlana boshlaydi, keyin u bir oz vaqt hammomning ichki xonasida o`tirgach, ba`zan uning gavdasi suvga qaraganda issiqroq bo`lib qoladi va agar uning ustidan xuddi o`sha birinchi suvdan quysalar, eti seskanadi va suv unga sovuqday bo`lib tuyuladi.

Og`riqning asl sababi, uzluksizlikning ajralishidan boshqa narsa emas. Issiqlik uzluksizlikni ajratgani uchungina og`riq paydo qiladi, sovuqlik ham faqat uning ketidan keluvchi uzluksizlikning ajralishi tufayli og`ritadi. Sovuqlik shu qadar qattiq zichlashtiradi va to`planadiki, bunda a`zoning bo`lakchalari zichlanish hosil bo`layotgan joyga qarab tortiladilar, ya`ni sovuqlik tortayotgan joydan ajraladilar. Bo`lakchalarning ajralishi yoki ketidan yana ajralish hosil bo`ladigan to`planish bilan azob beradi. Shu xilda ko`rinuvchi narsalardagi qoralik ko`p to`plangani uchun og`ritadi, oqlik esa kuchli ajratgani uchun og`ritadi. Tortiladigan narsalardagi achchiqlik, sho`rlik va nordonlik haddan tashqari burishtirish bilan og`ritadi. Hidlash ham xuddi shunday. Shuningdek, qattiq ovoz ham

havoning quloq teshigiga to'planishidagi keskin harakat ta'sirida bo'lakchalarni ajratib og'ritadi.

Demak, uzluksizlikning ajralishidan ham bo'lgan bo'lakchalarda og'riqning mavjud bo'lishi uzluksizlikning ajralishidan bo'lmay, balki mizoj buzilishidan bo'ladi. Sababi mizojning o'zgarishi asosan og'riqlarni hosil qiluvchi bo'lgani uchun, garchand bunda ba'zan uzluksizlikning buzilishi bo'lsa ham, og'riq paydo qiluvchi xillardan biridir. Og'riq, ba'zan a'zoning hamma bo'laklarida bir xil bo'ladi, uzluksizlikning ajralishi esa, albatta hech qachon hamma bo'lakchalarda o'xshash bo'lmaydi.

Og'riq turlari: qichima og'riq, tirishtiruvchi og'riq, sanchiq og'riq, bosib og'rishi, cho'zib og'rishi, yirtib og'rishi, sinib og'rishi, to'qillab og'rish, og'irlik sezib og'rish, to'ldiruvchi og'riq, achitib-kuydiruvchi og'riq. Masalan: qichima og'riqning sababi – gavdadagi quyuq yoki sho'r xilt, tirishtiruvchi og'riqning sababi dag'al xiltdir.

Sanchiq og'riqning sababi – qobiqni uning uzluksizligining ajratayotgandek qilib eniga cho'zuvchi omildir: bu xil og'riq ba'zan doimo bir xil va ba'zan har xil his qilinadi. His qilinishda barobar bo'lmagan sanchib og'rish shundan vujudga keladiki, qobig'i cho'zilgan a'zo bilan o'sha qobiq tegib turgan a'zo o'z mayda bo'lakchalarida qattqlik va yumshoqlik jihatidan o'xshash bo'lmaydilar.

Masalan, zotiljam kasalligida shish bilan yuqoriga tortiladigan o'mrov – qovurg'alarni qoplab turgan parda o'xshash bo'lmaydi yoki ko'krak – qorin to'sig'i o'sha pardalarga o'xshash bo'lmacha kabi a'zo harakat vaqtida bo'lakchalarga nisbatan o'xshash bo'lmaydi. Yoki a'zoning his qilinuvchanligi o'zining tabiati bilan yo uning ba'zi qismlari zararlanib, ba'zilar zararlanmaganligi tufayli bir xil emasdir. Cho'zib og'rishning sababi – yel yoki xiltning asab va mushaklarni tortishidir. Bunda asab va mushaklar go'yo ikki tomonga tortishayotgandek bo'ladi.

Bosib og'rishning sababi – a'zo joyni siquvchi moddadir. Bular ta'sirida a'zo xuddi siqilgandek bo'lib bosiladi.

Yirtib og'rishning sababi – mushakdan va uning pardasidan tarqaladigan biror moddadir. Bu modda pardani kengaytiradi, hatto butun mushakning uzluksizligini ajratadi.

Siniq og'riqning sababi – suyak va uni o'rab turuvchi parda orasidagi modda yoki yeldir, yoxud shu pardani kuch bilan siqadigan sovuqlikdir. Sust og'riqning sababi – go'shtning payini emas, mushagini cho'zuvchi

moddadir. Uning sust deb atalishining sababi, go'shtning asab, pay va pardaga qaraganda yumshoqroq, bo'shroq ekanligi uchundir.

Parmalab og'rishning sababi – yo'g'on ichakning jismi kabi zich, yo'g'on a'zoning qatlamlari orasida qamalgan quyuyq modda yoki yeldir. Bular parma bilan burgandek his tug'dirib, doimo a'zoni achitadi va og'ritadi.

Simillab og'rishning sababi – xuddi o'sha quyuyq moddaning o'sha a'zoda to'xtalib qolishidir, ammo bunda yirtayotgan vaqtda qamalgan holda bo'ladi.

Uvishib og'rishning sababi, yoki juda sovuq mizoj yoki asablar orqali a'zoga oqib boruvchi siquvi ruh o'tadigan yo'llarning teshigi bekilib qolishi yoki tomirlarning to'lib qolishidir.

Lo'qillab og'rishning sababi – issiq shishdir. Chunki sovuq shish xoh qattiq bo'lsin, xoh yumshoq bo'lsin, agar u issiqqa aylanmasa og'ritmaydi. Issiq shishdan og'rish quyidagicha kelib chiqadi – issiq shish paydo bo'lgan vaqtda unga yondosh bo'lgan a'zo sezgir bo'lsa va yaqinida doimiy o'rab turuvchi qizil qon tomirlari bo'lsa, bu a'zo hali sog'lomlik vaqtida chuqurlikda qizil qon tomirlari harakatini sezmaydi. Bu a'zo kasallangan va shishgan vaqtda esa urishi og'ritadigan bo'ladi.

Og'irlikni sezib og'rishning sababi – o'pka, buyrak yoki taloq kabi sezgisiz a'zodagi shishdir. Bu shish o'zining og'irligi natijasida pastga qarab intiladi va a'zoni, sezuvchan po'stni va o'zi o'sayotgan pardani tortadi, hamda po'st parda bilan birgalikda shishning pastga qarab intilishini his qiladi.

Achitib kuydiruvchi og'riq esa o'tkir sifatli xiltdan kelib chiqadi.

Og'riqning bosilish sabablari:

Ukrop, zig'ir urug'lari kabilar qo'yib bog'langanda og'riqni paydo qilgan sababni kesuvchi va haydab chiqaruvchi qo'llovchi, uxlatuvchi xususiyatga ega narsadir. Bu narsaning ta'siri bilan his qiluvchi kuch ichkari ketadi va to'xtaydi, masalan, mast qiluvchi vositalar.

Sovituvchi vositalar uvishtirishlari bilan og'riqni tinchlantiradilar.

Og'riqdan paydo bo'ladigan hodisalar:

Og'riq kuchni tarqatib yuboradi va a'zolarning o'ziga xos ishlarni bajarishlariga yo'l qo'ymaydi, hatto nafas oluvchining nafas olishiga xalaqit beradi. Yoki ma'lum bir ishni a'zoda bezovtalik tug'diradigan qilib qo'yadi yoki uni o'qtin-o'q'tin yo'uzluksiz bo'ladigan qilib qo'yadi, ya'ni

umuman g'ayritabiiy joriy bo'ladigan qiladi. Og'riq avval a'zoni qizitadi, keyin esa ruhni tarqatib, hayot va ruhni qochirib sovitadi.

Tomir urishi haqida

Tomir urishi hayotiy ruh idishlarining kengayishi va qisilishidan iborat, bunda yengil havo oqimi natijasida ruh soviydi. Tomir urishi ikki harakat va ikki tinishdan iborat, kengayish harakatida kengayish va siqilish orasida tinish, siqilish harakatida siqilish va kengayish orasida tinish. Jolinusning fikricha, tomir urishini aniqlashda bilakni ushlab ko'rish eng yaxshi usuldir, bunda bilakni ushlashda 3 qulaylik mavjud:

- unga yetishning osonligi;
- tabibga ko'rish qulay;
- yurak yaqinida joylashuvi.

Tomir urishining holatini bildiradigan 9 ta dalil bor:

- tomirlarning kengayish miqdoridan olinadi;
- harakat qilib turgan tomirning kayfiyatiga ko'ra;
- har bir harakatning davomiyligiga ko'ra;
- tomir tarkibiga ko'ra;
- bukilish va to'laligiga;
- ushlab ko'riladigan joyning issiq, sovuqligi;
- tinch turish vaqti;
- tomir urishining tekis yoki notekisligiga ko'ra;
- notekislikda tartib borligidan yoki to'la tartibsizligidan.

Umuman tekis tomir urishi bu hamisha aytilgan narsalarga nisbatan tekis bo'lgan tomir urishidir. Tomir urishining notekisligi ham ikkiga bo'linadi:

- notekis tartiblangan, notekis tartibsizlangan.

Tartiblanganda ritm saqlanadi yoki takrorlanib turadi.

a) doimiy tartiblangan;

b) ba'zida ikki va undan ortiq davr bilan tartiblangan.

Tartibsiz tomir urishi esa buning qarama-qarshisi demakdir.

Tomir urishining bir qismi notekisligiga kelsak, bunda tomir urishi qaytalanuvchi, uzluksiz tomirlar urishiga bo'linadi. Cho'ziluvchan tomir urishi zarbaning bir qismida haqiqiy to'xtash bilan o'tadi. Qaytalanuvchi tomir urishida katta tomir urishi bir bo'lakda kichik bo'lib qoladi, keyin

asta-sekin o'z holiga tushadi. Uzluksiz tomir urishida esa notekislik asta-sekin muttasil ko'payib boradi, chegaralar bilinmaydi.

Murakkab tomir urishi: G'izoliy tomir urishining bir qismida notekis va sekin bo'lib, keyin to'xtaydi va tezlashadi, "to'lqinsimon" tomir urishi – bu tomir bo'laklarining katta va kichikligi yoki ularning ko'tarilishi va kengligidagi notekisligi, "chuvalchangsimon" tomir urishi – to'lqinsimonga o'xshash, lekin juda kichik bo'ladi, ketma-ket bo'ladi. "Arrasimon" tomir urishi – bu o'zining ko'tarilishi va kengligi, o'zishi va kengligi jihatdan qismlarning notekisligi, qattiqligi bilan farqlanadi. "Sichqon dumisimon" tomir urishi – bunda notekislik kamayishidan boshlab ko'payib va yana aksincha almashinib turadi. "Shuvoq ildizsimon" tomir urishida – kamayish va ko'payish chegaralari bo'ladi, ma'lum kamayish chegarasiga yetgancha to'xtovsiz orqaga chekinadi, xuddi shunda ikkita eng oxirgi nuqtalarida sichqon dumi hosil bo'ladi. Tomir urishi zarbasining o'rtasiga to'g'ri keladigan urishi bilan kiyiksomon tomir urishi o'rtasida farq shundan iboratki, kiyiksomon tomir urishida ikkinchi zarba birinchi zarba tamom bo'lmay turib yetib keladi, unda esa ikkinchi zarba birligi zarba tamom bo'lgandan keyingi tinchlik vaqtida paydo bo'ladi.

Tomir urishining tabiiy turlari: kamayish va ko'payish o'rtasidagi tomir urishi mo'tadil tabiiy tur hisoblanadi, bunga kuchli tomir urishi kirmaydi, uning uchun tabiiy quvvat ortiqcha hisoblanadi. Tabiiy tomir urishi turlari uchun tekis, tartiblangan va yaxshi vazndagi tomir urishi xosdir.

"Arrasimon" tomir urishining sababi – tomirga quyilgan narsaning chiriganligi, xomlik va pishganlik jihatdan turlicha bo'lishi va tomir holatining notekisligidir.

"Sichqon dumisimon" tomir urishining sababi – kuchning zaif bo'lishidandir.

"To'lqinsimon" tomir urishida kuchning zaifligi tufayli kuch qizil qon tomirlarining urish bo'laklarini faqat birin-кетин kengaytira oladi, bunda tomir kuchni quruq va qattiq tomirdek qabul qiladi. "To'xtab uruvchi" tomir urishida kuchning toliqishi va dam olishga muhtojlik, birdaniga ta'sirlanish kabi holatlar kuzatiladi.

Erkak va xotinlar hamda turli yoshdagilarning tomir urishi

Erkaklarda. Ularda hayotiy kuch va ehtiyojning ko'pligi tufayli tomir urishi katta va kuchli bo'ladi, xotinlarga nisbatan sekin va siyrak bo'ladi. Xotinlarda yuqoridagining aksicha. Bolalarda tomir urishi ularning mizoji ho'l bo'lganligi uchun muloyim va tezroq bo'ladi. Chunki ularda issiqlik kuchli bo'ladi, bolalar gavdasida dudli bug' ko'p bo'ladi va gavdani yangilab turadi, salqinlatish va bug'ni chiqarish uchun tez uradi. O'rta yoshli odamlarda hayotiy kuchning zaifligi tufayli tomir urishi hajmi kichik, sun'iy hajmi ehtiyoji yo'qligi sababli tezlik ham kam bo'ladi. Yoshi ulg'aygan odamlarda tomir urishi siyrak, sekin, kichik, ba'zan tabiiy bo'lmagan yot suyuqlik tufayli yumshoq bo'ladi.

Issiqlik mizoj – so'nishga muhtojlik bo'lib, tomir urishi katta.

Sovuqlik mizoj – tomir urishi kam, sekin, siyrak.

Ho'l mizoj – tomir urishi to'lqinsimon va keng bo'ladi.

Faslga ko'ra tomir urishining o'zgarishi:

Bahorda tomir urishi har tomonlama mo'tadil kuchi ortiqcha. Yozda so'nishga ehtiyoj tufayli tez va ketma-ket bo'ladi. Qishda tomir urishi siyrak, sekin, zaif bo'ladi, chunki hayotiy ruh zaiflashadi. Kuzda notekis va zaif bo'ladi chunki araziy mizoj goh issiq, goh sovuqqa almashinib turadi. Kuz buzuvchi fasl bo'lib, issiqlik zaiflashadi va quruqlik kuchayadi. Fasllar orasida tomir urishi o'rab turgan faslga bog'liq bo'ladi.

Uyqu vaqtida tomir urishi – uyqu vaqti va hazm qilish holatiga qaraladi. Uyqu boshida tomir urishi kichik va zaif, chunki bunda issiqlik harakati chuqurga va siqilishga yo'nalgan, bunda hazm qilish uchun ichkariga yo'nalgan bo'ladi. Ovqat uyqu vaqtida o'zlashtirilsa, unda tomir urishi yangitdan kuchayadi, chunki hayotiy kuch ko'payadi va yuzaga chiqadi, o'zining boshlang'ich manbasiga chiqadi.

Uyg'oqlikda kishi tabiiy ravishda uyg'onsa, tomir urishi asta-sekin ko'payadi, kuchayadi. Agar biror sabab bilan uyg'otilsa, tomir urishi tinib, keyin yana kuchayadi, katta, ketma-ket, qaltirash darajasida notekis bo'ladi, keyinchalik mo'tadillashadi.

Jismoniy harakatda bosimda issiqlikning ko'payishi tufayli tomir urishi katta, kuchli, tez, ketma-ket bo'ladi. Uzoq vaqt muttasil ishlaganda "chuvatchangsimon" bo'ladi.

Og'riq o'zining kuchi va boshqaruvchi bo'lishi, uzoq muddatlilik bilan tomir urishini o'zgartiradi. Og'riq boshlanishida tomir urishi katta,

tez-tez bo'ladi. Og'riq yana kuchaysa tomir urishi siyraklashadi va o'sishiga olib keladi.

Ruhiy holatlarda, masalan, g'azablanganda: nafsoniy kuch qo'zg'aladi, tomir urishi katta, tez, ketma-ket, baland bo'ladi, agar g'azabga qo'rquv aralashmasa, tomir urishi notekis bo'lmaydi.

Lazzatlanishda: ehtiyoj ortishi bilan qanoatlanib, tomir urishi sekin va siyrak bo'ladi.

Xursandchilikda: tomir urishi yumshoq va katta, hamda sekin va siyraklashishga moyil bo'ladi.

Qayg'uda: issiqlik kamayadi, chuqurga hotadi, tomir urishi kichik, zaif, siyrak, sekinlashgan bo'ladi. Qo'rquvda esa to'satdan tomir urishi tez-tez, qaltiroqli, notekis, tartibsiz bo'lsa, aksincha davomli va sekin bo'ladigan qo'rquvda tomir urishi o'zgaradi.

IBN SINO TA'LIMOTIDA KASALLIKLAR KLASSIFIKATSIYASI

A. SODDA KASALLIKLAR:

1 Mizoj buzilishi kasalliklari

a) moddali mizoj buzilishi kasalliklari organizmda xiltlarning o'zgarishi natijasida kelib chiqadi.

b) moddasiz mizoj buzilishi kasalliklari organizmda xiltlarning o'zgarishi natijasida kelib chiqadi.

2. Tarkib kasalliklari:

a) Hajm buzilishi kasalliklari.

b) Tuzilish kasalliklari.

Ular o'z navbatida quyidagilarga bo'linadi:

- shakl kasalliklari;

- oqim yo'llari kasalliklari ;

- qopchiq va bo'shliqlar kasalliklari;

- a'zo sathi, yuzalaridagi kasalliklar;

v) miqdor kasalliklari.

Miqdar kasalliklari – biror bir organning o'sishdan kattalashib ketish yoki kasallik natijasida o'sishdan orqaga qolishi.

g) Son (adat) kasalliklari.

Son (adat) kasalliklari – ular tabiiy bo'ladi. Bunga ortiqcha barmoq, yoki notekis o'sgan ortiqcha organlar misol bo'ladi.

d) Vaziyat (quyilish) kasalliklari.

Ushbu kasallik Jolinusning fikricha, "o`rin" ham "mushorakat" degan ma`nolarga to`g`ri keladi. A`zoning bug`indan qo`zg`alishi, ichakka mansub churra kasalliklari misol bo`ladi.

3. Uzlüksizlikning buzilishi kasalliklari

Uzlüksizlikning buzilish kasalliklari – bu biror bir organ butunligining buzilishi bo`lib, unga quyidagilar kiradi:

- tirnalish va yulinish;
- jarohat va yara;
- suyaklarning sinishi;
- kesilish;
- qon tomirlarining yorilishi;
- nerv tomirlarining kesilishi.

Mushak va paylarning kesilishi, uzilishi va ezilishi:

- a) tirnalish, yulinish;
- b) jarohat va yara;
- b) suyak sinishi va chiqish;
- v) qon tomirlarining yorilishi, uzilishi;
- g) mushak va paylarning kesilishi;
- d) nerv tolalarining cho`zilishi;
- e) ichki organlarning yorilishi.

B. MURAKKAB KASALLIKLAR:

1. Shishlar.

- a) issiq shishlar (abses, flegmona, karbunkul, furunkul);
- b) sovuq shishlar (sirroz, rak, tepki, kistalar, bo`qoqlar).

2. Toshmalar.

- a) issiq toshmalar;
- b) sovuq toshmalar.

BEMORLARNI SHARQONA TABOBAT USLUBIDA PARVARISH QILISH

Hamnomning tabiiy ishi odamni o`z havosi bilan qizdirishi va o`z suvi bilan qo`llashidir. Hamnomning birinchi xonasi sovituvchi va ho`llovchi bo`ladi, ikkinchisi qizdiruvchi va ho`llovchi, uchinchisi qizdiruvchi va qurituvchi bo`ladi. Agar hamnomning suvi juda issiq bo`lsa, teri teshiklarini toraytiradi va natijada namlik badanga o`tmaydi,

bunda ularning erib tarqalishi ham yaxshi bo'lmaydi. Hammomning suvi ba'zan qizdiradi, ba'zan esa sovitadi.

Agar suvning issiqligi qaynoqlikka yaqin bo'lsa, bunday suv o'z issiqligi bilan qizdiradi. Agar suv kam isigan bo'lsa, sovitadi va ho'llaydi. Bu holat sovuq suv bilan huqna qilinganda ham bo'ladi. Chunki huqna gavdaga sovuq holda kirsam, hammom havosidan olinadigan issiqlikni kamaytiradi va uni ichki a'zolariga to'playdi. Hammom ba'zan xiltlarni eritib tarqatish bilan qizdiradi. Agar hammomga tushgan kishida ovqat hazm bo'lmagan bo'lsa va unda birorta sovuq, yetilgan xilt paydo bo'lsa, hammom bu hazm qilinadi va yetiladi.

Ba'zan quruq hammom qabul qilinadi, chunki u quritadi va isitadi, bo'sh badanli kishilarga foyda qiladi, ba'zida esa ho'l hammom qabul qilinadi, u tanani ho'llaydi. Ba'zida hammom nahorda va bo'sh me'daga qabul qilinadi, shunda u gavnani juda quritib ozdiradi va zaiflashtirib yuboradi. Ba'zan esa hammom to'yib ovqatlangandan keyin qabul qilinadi. Shunda u moddani gavnaning sirtiga tortish bilan semirtiradi, lekin u a'zolariga me'da va jigardan hali yetilgan ovqatni tortish bilan tiqilmalar ham paydo qiladi. Ba'zi vaqtda birinchi hazmning oxiri va me'da bo'shashidan oldin iste'mol qilinadi. Bu foydali bo'lib, mo'tadil darajada semirtiradi.

Hammomning ko'p foydali tomonlari bilan birga zararli tomonlari ham mavjud. U zaiflashgan a'zolariga chiqindilarning quyilishini osonlashtiradi. Badanni bo'shashtiradi, asabga zarar etkazadi, tug'ma issiqlikni tarqatadi, ishtahani pasaytiradi va jinsiy aloqa quvvatini zaiflashtiradi.

Hammom o'zidagi suvlarga qarab turli fazilatlarga ega bo'ladi. Agar suvga tabiiy ravishda soda aralashgan bo'lsa yoki u dengiz suvi bo'lsa, yoki unda kul moddasi bo'lsa, yoki u sho'r bo'lsa, bunday suv moddalarni eritib tarqatadi va yumshatadi. Tana g'ovakligini va semizlikni yo'qotadi. Moddalarning yaralarga quyilishiga yo'l qo'ymaydi va rishta kasalligiga duchor bo'lganlarga foyda qiladi.

Misli, temirli va sho'r suvlar sovuq va ho'l kasalliklarga, bo'g'im og'riqlariga, bo'shashishga, buyrak kasalliklariga foyda qiladi. Singan joylarning bitishini kuchaytiradi. Yiringli shishlar va turli yaralarga ham foyda qiladi. Misli suvlar og'iz yaralariga, tilchadagi chiziq'larga, ko'z qovog'ining tushishiga, quloqdan yiring oqishiga foyda qiladi. Temirli suv esa me'da va taloqqa foyda qiladi.

Achchiq toshli suvlar isitib cho`mitganda qon tupurish, bavorir, hayzdagi qon ketishi, sababsiz bola tashlash va haddan tashqari ko`p terlashga foyda qiladi. Oltinugurtli suv esa asablarni tozalaydi, tortishish va tirishishdagi og`riqlarni bosadi, gavda sirtini yomon va uzoqqa cho`ziladigan yaralar va toshmalardan, yomon dog`lardan, sepkildan tozalaydi.

Bo`g`im xastaliklarida, taloq va jigarga quyiladigan chiqindilarni tarqatadi, bachadon qattiqligiga foyda qiladi, lekin me`dani bo`shashtirib, ishtahani kamaytiradi. Issiq quyoshda badanni qizdirish xususan u tez yurish va chopish kabi kuchli harakatlar vaqtida bo`lsa, chiqindilarni kuchli ravishda erilib tarqatadi, terlatadi, qorin ko`pchishini yo`qotadi, gavda bo`shashgandagi va istisqodagi shishlarni tarqatadi.

Agar tana quyoshdan ta`sirlansa, dag`allashadi, qurib yoriladi va qorayadi, shunda tana teshiklarining og`zi go`yo kuyadi va tarqalishiga yo`l qo`ymaydi. Quyoshda bir joyda o`tirib toblanish, ko`chib yurishga qaraganda terini kuchliroq kuydiradi. Bunda moddalarning tarqalishiga qarshilik ko`proq bo`ladi.

Teri atrofidagi namliklarni ko`proq quritadigan qumlar dengiz qumlaridir. Ba`zan u issiq bo`lsa, unda o`tirish, ba`zan esa badanni ko`mish mumkin bo`ladi. Zaytun yog`i uzoq cho`ziladigan sovuq isitmalarga foyda qiladi.

IBN SINO TA'LIMOTIGA UMUMIY DAVOLASH USULLARI

Odatda, kasallikni davolash asosan 3 narsa bilan tugal bo`ladi:

- 1) tadbir va oziqlantirish;
- 2) dorilarni iste`mol qilish;
- 3) qo`l bilan bajariladigan ishlar.

Tadbirning bir qismi bo`lgan ovqatlanishning miqdori jihatidan o`ziga xos tartiblari bor, ya`ni kasallikning turiga qarab ovqatlanish tartibi belgilanadi. Bunda ovqat miqdori ayrim kasalliklarda kamaytiriladi, o`rtacha qilinadi, ko`paytiriladi yoki aksincha, ayrim kasalliklarda man qilinadi. Masalan: bemor organizmidagi xiltlarni yetiltirish uchun ovqat man etiladi. Agar shu bilan birga quvvatni saqlash maqsadi ham ko`zda tutilsa, ovqat kamaytiriladi.

Ovqat miqdori 2 jihatdan kamaytiriladi, ya`ni: miqdor va kayfiyat (sifat) tomonidan. Miqdor va kayfiyat o`rtasidagi farq shuki, goho ovqat miqdori ko`p bo`lib, g`izoligi (ozuqaligi) kam bo`ladi. Masalan: sabzavot

va mevalarni ko'p miqdorda iste'mol qilish kayfiyatni ko'paytirmaydi, yoki ovqat miqdori oz bo'lib, ozuqaligi ko'p bo'lishi mumkin, ya'ni: tuxum, go'sht mahsulotlari. Ovqatlar ozuqali bo'lishi jihatidan yana 2 xususiyatdan iborat:

1) hazm jarayonining tezligi: kuchayishi (sharoblar), yoki sekinlashishi (qovurilgan go'sht);

2) Ozuqalilik nuqtai nazaridan: tanada kam oquvchan quyuc qonning paydo bo'lishi (cho'chqa yoki buzoq go'shtidan tayyorlangan ovqat); tanada tez tarqaluvchi suyuq qonning paydo bo'lishi (sharob, anjir kabi mahsulotlar).

Tanada tiqilmalar borligini aniq bilsak, bunday bemorlarga doimo yengil ovqatlar buyurish lozim. Aksincha, kishi gavdasini baquvvat qilib kuchli badantariyaga tayyorlamoqchi bo'lsak, ularga ozuqaligi kuchli va hazmi sekin kechuvchi ovqat mahsulotlarini buyuramiz.

Dori bilan davolash

Dorilar bilan davolashning 3 ta qonuniyati bor:

Birinchisi: dorilarni mizojiga qarab, ya'ni issiqlik yoki sovuqlik, ho'llik yoki quruqligiga qarab tanlash qonuni.

Ikkinchisi: dori miqdorini aniqlash qonuni (ya'ni dorilarning og'irligini o'lchash va dorilarni ta'sir qilish vaqtini aniqlash).

Uchinchisi: dorilarni qaysi vaqtda iste'mol qilish vaqtini aniqlash qonuni. Kasallikni davolash uchun unga zid bo'lgan dorilar bilan davolanadi. Dorining har jihatdan miqdorini bir butun qilib o'lchash uchun, a'zoninig tabiati, kasallikning darajasi, jins, yosh, yil fasli, yashash muhiti, kasb, quvvat va tashqi ko'rinishi asos qilib olinadi.

A'zolar tabiatini o'rganish uchun 4 narsani bilish zarur:

- 1) a'zo mizojini;
- 2) a'zoning tabiiy tuzilishi;
- 3) a'zoning vaziyatini;
- 4) a'zoning quvvatini.

Kasal a'zoning tabiiy mizoji va kasallikdagi mizoji aniqlanganda uni tabiiy mizojiga qaytaradigan dori miqdori aniqlanadi. Masalan, a'zo tabiiy mizoji sovuq bo'lib, kasallikda uning mizoji issiq bo'lsa, bu vaqtda a'zo mizoji kuchli sovutiladi.

Ba'zan a'zolar o'rnmashgan joyi ichida va sirtida bo'sh joylar bo'ladi va ulardan chiqindilar yengil va mo'tadil dorilar yordamida chiqib ketadi.

Ba`zida esa, a`zolar o`rnashgan joyida bo`sh joy bo`lmaydi. U vaqtda kuchli dorilarga ehtiyoj tug`iladi, ya`ni, a`zo siyrak va ba`zisi zich, tig`is joylashgan bo`ladi. Shuning uchun ham siyrak a`zo (o`pka) uchun yengil dorilar kifoya qiladi. Tig`is a`zolar (buyrak)ga kuchli dorilarga muhtojlik paydo bo`ladi.

A`zoning vaziyatiga ko`ra: unga mos keladigan dorini o`sha a`zoga yetkazish va undan ortiqcha chiqindi mahsulotlarini chiqarish yo`lini tanlash mumkin. Masalan:

- g`ayritabiiy xilt jigar tepaligida bo`lsa, u siydik yo`llari a`zosiga hamkor bo`lganligi uchun siydik orqali haydaladi;

- g`ayritabiiy xilt jigar chuqurida bo`lsa, u ichaklarga hamkor bo`lganligi uchun surgu dorilar yordamida haydaladi.

A`zoning quvvatiga ko`ra dori berish 3 yo`l bilan amalga oshiriladi:

1) A`zoning boshqaruvchi ekanligiga rioya qilish bilan.

2) A`zoning hamkorligiga rioya qilish bilan.

3) Sezgining o`tkir va o`tmasligiga rioya qilish bilan.

Sharq tabobatida bemorlarni davolash uch bosqichda olib borilgan:

I. Bu bosqichda xastalik sababi aniqlangan va uni to`laqonlik davolashga tayyorlagan.

II. Bu bosqichda bemor tanasi xastalikka sabab bo`lgan xiltlardan tozalangan, ya`ni tanqiya qilingan.

III. Bu bosqichda tanqiya qilingan bemorga parhez taomlar bilan birga davoli ozuqa yoki ozuqali davo buyurilib, parvarish qilingan.

Tanqiya qilish – g`ayritabiiy xiltidan tanani to`liq tozalashdir. "Tanqiya" so`zi forscha tildan olingan bo`lib, "tozalash" ma`nosini bildiradi, tanani tanqiya qilish uchun musxil va mulayyin darmonlardan foydalaniladi.

Organizmi bo`shatilishi (istifrog` qilish)ga 10 ta holat dalil bo`ladi:

1. To`lib ketish (imtilo).

2. Quvvat.

3. Mizoj.

4. Munosib holatlar.

5. Tashqi ko`rinish.

6. Yosh.

7. Fasi.

8. Shahar iqlimining xususiyatlari.

9. Bo'shatilishga odat qilinganligi.

10. Kasbi.

Shu bo'shatilishga teskari dalillar bo'lsa, bo'shatish man qilinadi. Badanning bo'shligi va shuningdek, uch quvvatdan qaysi biri bo'lsa ham, birining zaifligi bo'shatishni albatta man qiladi.

Issiq quruq mizojda bo'shatish man qilinadi. Sovuq ho'l mizojda ham issiqlikning yo'qligi yoki kuchsizligi tufayli bo'shatish man qilinadi. Ammo, issiq ho'l mizojda organizmni bo'shatishga keng ruxsat beriladi. Kishi juda ozg'in, badani g'ovak va bo'sh bo'lsa, dori bilan tadbir qilishning va sovuq ham ho'llik tomoniga olib boradigan yaxshi qon paydo qiluvchi narsalar bilan ovqatlantirish kerak.

O'ta ketgan semizlikda ham bo'shatish man qilinadi, bunda sovuqning ustunlik qilish xavfi va go'shtning tomirlarni siqishi va bo'shatish vaqtida ularni bekitish xavfi bor. Bunday vaqtda issiqlik kamayib qoladi yoki chiqindilar ichki a'zolarga quyiladi. Qattiq issiq va qattiq sovuqda ham bo'shatish qilinadi. Janub tomonda bo'lgan juda issiq mamlakatlarda ham bo'shatish man qilinadi, chunki surgi dorilarning ko'pchiligi issiqlik bo'lib, ikki issiqlikning va tortuvchining birga kelishiga chidab bo'lmaydi, bu holda quvvatlar kuchsizlanadi. Tashqaridagi issiq sirtga, dori esa ichga tortadi, natijada qarama-qarshi tortishuv bo'lib, xilt o'z joyida turib qoladi. Shimol tomonning qattiq sovuq va bo'shatilishga kam odat qilinganlik uchun ham bo'shatilishni man qiladi.

Ko'p terlash bilan aloqali bo'lgan kasb, masalan, hammom xodimi va hammolik va unuman og'ir mehnat bilan aloqador boshqa kasblarda ham bo'shatish ham man qilinadi.

Har bir bo'shatishda quyidagi besh narsani nazarda tutish kerak bo'ladi:

1. Bo'shatilishga lozim bo'lgan narsani chiqarish. Bu xil bo'shatilishdan keyin, albatta inson rohatlanadi, lekin rohat sezilmasa, bo'shalish orqasidan ichaklarning charchashi, issiqlik qo'zg'alishi, bir kunlik isitma yoki boshqa kasallikning paydo bo'lishi kuzatiladi. Masalan, surgidan ichaklarning shilinishi va siydik haydovchi doridan qovuqning yaralanishi kabi kasalliklar paydo bo'ladi. Natijada bunday bo'shalish foyda qilsa ham u sezilmaydi. Lekin bu holatlar tezda yo'qolib ketadi.

2. Qaysi tarafdin bo'shatish lozimligini o'ylash kerak, masalan ko'ngil aynishda o'stirish bilan va ichak og'rig'ida surgi bilan tozalanadi.

3. Bo'shatiladigan (narsa) chiqadigan joyda turuvchi a'zoni aniqlash kerak. Masalan: jigar kasalliklarida o'ng qifol emas, balki o'ng boshliq tanlanadi. Chunki hammom yomon xiltni sirtga tortadi. Hammom qishda ich surishga yordam beradi.

4. Bo'shatish vaqtini bilish zarur.

5. Gavidan chiqariladigan modda miqdorini belgilash. Bu esa yomon xiltlarning qancha ekanligi, kishining quvvatini va bo'shatishdan keyingi yuzaga keladigan holatlarni ko'zda tutish bilan hosil bo'ladi.

Ichni surish va uning qonuniyatlari

Surgi dori iste'molidan ilgari sovuq mizojli kasalliklarda dorini qabul qilishga gavidani tayyorlash, teri teshiklarini kengaytirish va tabiatni yumshatish zarur.

Ichni surishdan ilgari tabiatning yumshoq qilinishi yaxshi qonun bo'lib, unda hech qanday xavf yo'q, faqat zarabga moyil kishilar bundan mustasno. Chunki tili chuchuk kishilar, ich burilishi borlar zarab kasalligiga moyil kishilar bo'lib, ular kuchli surgi dorini ko'tarolmaydilar. Ularning ich buzuqliklari ko'proq boshlaridan tushadigan nazladan bo'ladi.

Ichaklarda quruq cho'kmalar bo'la turib surgi ichish xavfli ishlardandir. Ularni ich surishdan avval huqna qilish bilan bo'lsa ham yoki suyultiruvchi - sirg'antiruvchi narsa yordamida bo'lsa ham chiqarish zarur bo'ladi. Agar biror boshqa qarshilik qiladigan narsa bo'lmasa, surgidan bir necha kun ilgari hammomga tushish - ichni suyultirib, kishini ich surishga tayyorlovchi yaxshi narsalardandir.

Surgi ichgandan keyin hammomga tushilmaydi. Chunki hammom yomon xiltni sirtga tortadi. Surgi ichuvchi kishining atrofidagi havo terlatmaydigan, betoqat qilmaydigan darajada bir oz issiqqa yaqin bo'lishi zarur. Uqalash, yog' bilan ishqalash ham surgi ichishga tayyorlovchilardandir.

Ilgari dori ichmagan kishiga kuchli surgi ichirishga shoshilmaslik kerak. Me'dasi buzilgan, yopishqoq xiltlari bor, qovurg'alarining ko'miklari tagida tortishish bor kishining va ichki a'zolarida alanganish va tiqilma bor kishining to o'sha kasalliklari tuzalguncha surgi ichish kerak emas.

Turib qolgan suvni ichuvchilar va talog'i kasal kishilar kuchli surgiga muhtoj bo'ladilar. Kuchli surg'i ichgan kishi dori amal qilishidan oldin uxlashi, kuchsiz surg'i ichgan kishi esa uxlamasligi yaxshiroq. Dori ichganda tinch turish kerak, toki tabiat uni o'rab unga ta'sir qilsin. Agar surg'i ichishda hididan nafrat qilinsa, burun teshiklarini bekitib ichish kerak.

Qaynatilib tayyorlangan suyuq surgining iliq holda ichilishi va surg'i habning iliq suvda ichilishi kerak. So'ng dori ichgan kishining me'dasi va oyog'i issiq tutilishi shart. Dori ichib ko'ngil tinchigach, bemor turib oz-oz harakat qiladi, vaqti-vaqti bilan issiq suv ichib turadi.

Yozning issig'ida surg'i qiluvchilarning ko'pi isitma kasalligiga uchraydi.

Dori ichuvchining me'dasi safroli bo'lib, unga safro tez quyilib tushishi sababli yoki ovqatdan saqlashni va ochlik zamoni uzaygani sababli, me'dasi yemay turishga chidamasa, u kishiga dorini ichirib, ich surishdan ilgari bir oz sharobda ivitilgan non yediriladi.

Qaynatmalar bilan ichilishi zarur bo'lgan xablarni o'zlariga hamjins qaynatmalar bilan ichish kerak. Masalan: safroni suruvchi xabni shaxtara qaynatmasi bilan, savdoni suruvchi xabni devpechak va chilpoya qaynatmalar bilan ichish zarur.

Surg'i dori ichirilganiga ancha vaqt o'tsa ham, ichni surmasa, mumkin qadar dori yengillatiladi va bemor qo'zg'atilmaydi.

Falaj va sakta holatidagi kishilarda dorilarning kerakli joyga borib turishdagi yo'llari tor bo'lib, ich surish ularda qiyin bo'ladi.

Bir kunda ikki xil surg'i iste'mol qilish xatarli va noto'g'ridir.

Surg'i dori iste'mol qilgan kishi ikkinchi kuni hammomga tushmog'i kerak. Shu vaqtda xiltlardan qoldiq qolgan bo'lsa, tozalanadi.

Surg'i dorini bahorda yoki kuzda ichish kerak. Sirius yulduzining chiqish vaqti, tog'da qor tushgan va qattiq sovuq vaqti – surg'i ichish vaqti emas.

Ich surish tomirlarning zaifligi, tomirlar teshigining kengligi, surg'i dorining tomirlar teshigini achishib kuydirishi, ich surishdan yoki o'mini bosuvchi biror narsadan badandagi mizojning buzilishi sababli ortiq darajaga yetib boradi. Ichni surish juda oshib ketisa, ho'l va oyoqlarni yuqoridan pastgacha, qo'ltiqdan va son boshidan quyigacha bog'lab tushish kerak. U kishiga bir oz taryoq va filuniyo ham ichirish lozim.

Mumkin bo'lsa, hammomda yoki kiyimlarga o'rab, suv bug'i bilan terlatiladi.

Bemorga rayhon suvi, sandaldan, kofurdan, mevalardan siqib olingan suvlardan tayyorlangan laxpaxalar beriladi. Kasalning sirtqi a'zolarini uqalash, alanga yordamida qo'yiladigan qortiqqlar bilan qizdirish kerak.

Surgi dori surmasa, kasalning ichi burab og'risa, tabiatini buzib, uni bezovta qilsa, boshini og'ritsa, kerishish va esnash paydo qilsa, huqnaga va ma'lum ko'tariladigan dorilarga murojaat qilish kerak bo'ladi; bunda uch ko'ram mastakini iliq suv bilan ichirish lozim. Ko'pincha dori ustidan burishtiruvchi narsalarni ichish, behi va olma kabilarni yeyish dorining kuchini oshiradi. Chunki ular me'da og'zini va uning tubini qisadi, ko'ngil aynishini bosadi, dorini yuqoridan pastga yurgizadi va tabiatini kuchaytiradi. Agar huqna foyda bermay yomon holatlar, ya'ni badan tortishishi, ko'zning kosasidan o'ynab chiqishi kabilar paydo bo'lsa, dorining harakati yuqoriga bo'lsa, albatta tomirdan qon olish kerak.

Surgilarning xususiyatlari

Ba'zi surgilar zarar yetkazadi. Masalan: qora xarbaq, yaxshi oq bo'lmagan balki sariq jinsdan bo'lgan turbit, holi sof bo'lmagan, balki qoraga moyil daraxt po'kagi va mozariyunlar — yomon dorilardandir.

Goho ikki xil dori birga qo'shib ishlatiladi. Bulardan biri o'ziga maxsus bo'lgan xiltini tez so'ruvchi, boshqasi sustroq so'ruvchi bo'ladi, ikkinchisi ishni boshlashidan oldin birinchisi ishdan qutiladi va gohq ikkinchisining o'ziga xos xiltini ta'sirini buzib, uning quvvatini sindiradi. So'ngra ikkinchisi ish boshlasa, quvvati zaif bo'lib, xiltlarni qo'zg'atish yetarli bo'lmaydi. Shuning uchun uning ta'sirini tezlashtiruvchi narsa qo'shish zarur bo'ladi. Masalan: turbitga zanjabil qo'shiladi.

Kuchli surgi dorilarning ko'pchiligida bir miqdor zararli ta'sir bo'lib, bemor tabiatini majbur qilib ichni suradi. Goho achchiqlik, to'liq va o'tkirlik, burishtiruvchi ta'sir va nordonlik surgi dorining xususiyatiga mos kelsa, o'sha dorining ishiga yordam beradi.

Qusish to'g'risida

Quyidagi sabablarga binoan bemorlarning qusishini tabiblar noto'g'ri deb hisoblaydilar. Masalan, tabiatlari sababli, ya'ni ko'krak qafasi tor, nafas olishi yomon, qon tuflashga moyil, bo'yni ingichka va tomoq kasalligiga tez chaluvchi kishilar odatlari tufayli — ya'ni qusishlari qiyin bo'lganidan yoki qusishga o'rganmaganliklaridan.

Qusish dorisini ko'tara olishi aniq bo'lmagan kishini yengil qayt qildiruvchi dorilarni berib tajriba qilish kerak. Agar dorining ko'tarilishi oson bo'lsa, undan ketish xarbaq va u kabi kuchli dorilar iste'mol qilishga jur'at qilinadi.

Qayt qilishi qiyin kishilarga avval yumshoq ovqatlar, so'ng yog'li shirin ovqatlar berilib, jismoniy harakat man qilinadi, so'ngra qayt dorisi ishlatiladi.

Qora o't bilan qayt qilgan kishi me'dasiga issiq qaynoq sirka shimdirilgan suv quyiladi. Qayt qilishga tayyorlovchi narsalar: indov, sitron, ho'l tog'yalpizi, piyoz, gandano, asal qo'shilgan arpa suvi va turli, biror shirinlik bilan birga loviya atalasi, sharob, asal bilan birga bodom, qovun, bodring kabilar.

Qustirish uchun ishlatiladigan patga, xina yog'i kabilar surtiladi. Agar bo'linish yuz bersa va hetoqatlik paydo bo'lsa, issiq suv yoki zaytun yog'i ichiriladi, shunda bemor yo qusadi, yoki u dori ichini suradi. Me'da, oyoq va qo'llarni issiq tutish, qayt qilishga yordam beradigan tadbirlardandir, bu tadbirlar ko'ngilni aynitadi.

Qayt dorisini iste'mol qilish uchun eng yaxshi vaqt – yoz paytidir.

Qustirishdan eng oxirgi maqsad – birinchi tozalash. Bunda me'daning o'zigina tozalanadi, ichaklar bunga kirmaydi. Agar qustiruvchi dori xarbaq kabi va xarbaqdan olinadigan dorilar kabi kuchli bo'lsa, avval ko'ngil ayniydi, u ko'pincha me'dani qattiq ochib, qusish paydo bo'ladi, keyin so'lak oqa boshlaydi, undan keyin qayta - qayta ko'p balg'am qayt qilinadi. Keyin suyuq tiniq qayt qiladi. Yomon foydasiz qaytda qusuq kelmaydi, betoqatlik zo'rayadi, tirishish, ko'p terlash va tovush buzilishi paydo bo'ladi. Shunday holatda parhez qilinmasa, u o'linga olib boradi.

Qaytning ishlatilishi afzal bo'lgan holatlar:

Istisqo, tutqanoq, melanxoliya, moxov, niqris, irqunnaso kabilar – cho'ziladigan, tuzalishi qiyin kasalliklardir. Qaytdan keyin tomirdan qon oldirish kerak emas. Xilning suyuqligi sababli, ko'pincha qayt qilish qiyin bo'ladi, Shunday vaqtda anor donining talqonini yeb, xilni quyiltirish kerak. Qayt tana uchun foydali, ko'z uchun zararlidir. Homilador xotinni qayt qildirmaslik kerak. Qayt qilishdan qutilgach sirka bilan suv aralastirilib og'zini va yuzini yuvish kerak. Buqrot, kishilarni bir oyda ikki-uch kun ketma-ket qayt qilishga buyuradi. Shunda birinchi kunda ozroq, qiyinchilik bilan bo'lgan qaytni ikkinchi kundagisi tugallaydi va

me'daga tortilgan moddalarni chiqarib tashlaydi. Bunday qayt shilliq safroni chiqarib, me'dani tozalaydi. Qayt me'daning yog'li narsalardan nafrat qilinishini, sog'lom ishtahaning yo'qligini achchiq, nordon narsalarni tilashini kerkizadi. Qayt moxov kasalligi, rang yomonligi, me'da tutqanoq'i, sariq kasali, qaltirash kasali va fataj kabi xastaliklar uchun yaxshi davodir.

Huqna to'g'risida

Huqna ichaklardan chiqindilarni chiqarishda, buyrak va qovuqdagi og'riq va shishlarda, qulanj kasalliklarida, yuqorigi boshqaruvchi a'zodan chiqindilarni tortishda juda yaxshi davodir. Lekin, o'tkir huqna dorisi jigarni kuchsiz qilib, isitma paydo qiladi. Bo'shshishdan qolgan qoldiqlarni chiqarishda ham huqna yordam qiladi.

Huqna qildiruvchi kishi chalqancha yotishi zarur. Huqna uchun eng yaxshi vaqt havoning salqin vaqti. Hammom xiltlarni qo'zg'atadi va ularni taqsimlaydi, huqna esa to'xtab qolgan xiltlarni tortadi, shuning uchun huqnadan oldin hammom qabul qilish mumkin emas.

Ichaklarda shish yoki yara bor bo'lib, isitma yoki boshqa bir kasallik sababli huqnaga muhtojlik tug'ilganda kishi, huqnaning to'xtab qolishidan, atrofini qizdirilgan tariq bilan isitish kerak.

QON OLISHI USLUBLARI

Qon olish mo'llikni chiqarib tashlaydigan umumiy bo'shatishdir. "Mo'llik" esa tomirlardagi xiltlarning o'z me'yoridan ortib ketishidir. Ikki xil turdagi kishilardan qon olish kerak, ulardan biri qoni ko'payib ketganda, kasalliklarga beriluvchan kishilar, boshqalari esa kasal bo'lgan kishilardir.

Irqunnasoga va qonli niqrisga muhtalo bo'lgan bo'g'imlari qon tufayli og'riydigan, qon ko'payib ketganda yupqa qatlamli o'pka tomirlarining yorilishi natijasida qon tufayldigan kishilarni kasallikka moyil deb atash mumkin.

Issiq mizojga ichki a'zolarida zaiflik yuz beradigan kishilardan garchi ular bunday kasal bilan og'rimagan bo'lsalar ham, bahor paytida qon olish yaxshiroqdir. Zarba yegan yoki yiqilgan kishilardan esa, ularda shish paydo bo'lishidan ehtiyot qilish uchun qon olinadi.

Kasallik xavfi ro'y berishi bilanoq qon olish mumkin, ammo odam kasallanib qolgan bo'lsa, qon olishni dastlab butunlay to'xtatish kerak, u chiqindilarni suyultiradi va ularni qon bilan aralashtirib gavdaga yurgizadi.

Agar kasallik davom etayotganda bir necha buxronlar bo'lsa, ko'p qon olish mumkin emas. Agarda ko'pdan beri qon oldirmagan odam qish paytida qoni ko'pligidan shikoyat qilsa, unda ehtiyot uchun bir oz qoldirib, qon olish kerak. Qon olish qonni aks tomonga tortadi va ko'pincha ichni to'xtatadi. Qon ko'p olish natijasida kuchlar bo'shshib ketse, ko'p xiltlar paydo bo'ladi: dastlab qon olishda xushdan ketish mumkin. Qusish – qon olishni ta'qiqlovchi belgidir. "Torgina tilib" qon olish kasalning kuchlarini yaxshiroq saqlaydi, ammo u goho toza qonni chiqarib, quyuq va loyqa qonni ushlab qoladi. "Keng tilib" qon olishga kelsak, u tezroq hushdan ketishga olib keladi va tozalamoq yaxshiroq ta'sir ko'rsatadi. Uning yarasi sekin bitadi.

Muolaja vaqtida chalqancha yotish kerak, chunki bu kuchni saqlaydi va hushdan ketkazmaydi. Chiqayotgan qonning qanday rangda ekanini kuzatib turish zarur, agar u suyuq va oqimtir bo'lsa, darhol qon olishni to'xtatish kerak. Kasalda safro va savdo xiltlarining qo'zgalishiga oid hodisalar kelib chiqishi kerak.

Sovuq mizojli kishilardan, sovuq mamlakatlarda qattiq og'riq chog'ida xiltlarni tarqatadigan hammomdan keyin va jinsiy aloqadan keyin, o'n to'rt yoshdan kichik davrda imkon boricha keksalikda mumkin qadar qon olishdan saqlanish kerak. Gavda juda og'ir yoki juda semiz bo'lsa, me'da ovqat bilan to'la bo'lsa, qorin och paytida qon olish man etiladi.

Ba'zan burundan, bachadondan, orqadan, ko'krakdan yoki ba'zi yaralardan qon ketishni to'xtatish uchun qonni qarshi tomonga tortib, tomirlardan qon oladilar, bu juda kuchli va foydali davolashdir, kesik juda tor bo'lishi kerak.

Umuman, qonning miqdorini oshirgandan ko'ra qon olishning sonini ko'paytirish kerak. Qon olishda og'riq qonga zo'r bo'lsa, kesik shunchalik sekin bitadi. Ikkinchi marotaba qon olish paytida ko'p bo'shatish agar qon oldirayotgan kishi biror narsa yemagan bo'lsa, hushdan ketishga olib keladi.

Birinchi va ikkinchi qon olish orasidagi uyqu xiltlarning gavda ichida tortilishi natijasida o'sha yoqqa tortiladigan chiqindilarning qon bilan birga tashqariga chiqishiga imkon bermaydi. Ikkinchi marta qon olishning foydalaridan biri shundaki, u qon oldiruvchining kuchlarini saqlaydi va zarur bo'lgan to'la bo'shatishni amalga oshiradi. Takror qon olishning eng yaxshisi 2 kundan keyingisidir.

Qon olgandan so'ng, to'yib ovqatlanish jismoniy mehnat, hammomga tushish mumkin emas – aksincha chalqancha yotish kerak.

Gavdasini xilltar egallab olgan kishi qon oldirsa, bu xilltlarning qo'zg'alishiga sabab bo'ladi, bu xilltlar gavda bo'ylab oqadi, aralashib ketadi, bu esa ketma-ket qon olishga majbur etadi.

Savdoli qon bir necha marotaba takror qon olishga majbur qiladi va kasal ahvoli shu ondayoq yengillashadi. Keksalarda bu saktani keltirib chiqaradi.

Qon olinadigan tomirlarning ba'zilari vena, ba'zilari arteriya tomirlaridir.

Arteriyadan ahyon-ahyonda qon oladilar, chunki qon ketish xavfi mavjud. Kesik kichik bo'lsa, bu anevrizmani keltirib chiqaradi. Qon olinadigan ho'l tomirlari 6 ta: qifol, akxal, bosliq, tirsak, qutqaruvchi va qo'ltiq osti venasi deb ataladi. So'nggi 3 ta venali tirsak ichki tomonidan ochish kerak, sizilib oqqanidek yaxshi oqib chiqsin, asab va arteriyaga tegib ketish xavfi bo'lmasin, qon olish vaqtida uzunasiga qilingan kesik juda sekin bitadi.

Qon olish paytida issiq mizojli odamlarda, qotma va g'ovak gavadali kishilarda ko'proq hushdan ketish yuz beradi, mo'tadil gavda va pishiq go'shtli kishilarda bu hol kam bo'ladi.

Qon oluvchi tabibda turli xil nashtarlar bo'lishi kerak. Kipli nashtar siljydigan tomirlar, bo'yinturuq venasiga yaxshi qo'llaniladi. Shuningdek, pishiq yoki xom ipakdan ishlangan ko'ptoklar, qayt qildirish uchun kaltakcha va pat bo'lishi kerak. Hushdan ketish qon olish paytidagi eng yomon hollardandir va kasal bu vaqtda goho o'ziga kelmaydi. Bunday holatda tabib tezroq ichak ko'ptokni kasalning og'ziga quyishi va o'z asbobi bilan uni qayt qildirish unga mumkin dorili xaltachani hidlatishi va ozgina (mushkli) dori yoki kulchani yotqizishi kerak – shunda kasalning kuchi bir oz jonlanadi. Qon hali chiqib turganida hushdan ketish ham bo'ladi. Doimiy isitma, saktaning boshlanishida, anginalarda katta halokatli shishlar va qattiq og'riq paytida hushdan ketishning yaqinlashishiga ahamiyat bermaslik kerak.

Oyoq tomirlariga quymich venasi kiradi. Uni tashqi tomondan tovon yonidan yoki yuqoriroqdan son va tovon o'rtasidan ochadilar va latta yoki bog'ich bilan bog'lab qo'yadilar. Yaxshisi, oldin oyoqni suvda isitish kerak, venani uzunasiga ochish to'g'ri bo'ladi. Agar vena ko'rinmasa, beshinchi va to'rtinchi barmoqlar o'rtasidan shaxobchasi ochiladi.

Niqris, vena kengayishi, fil kasalligi, quymich asabi og`riganda qon olishning foydasi katta. Tovonning ichki tomonidan o`tdigan oyoq teri osti venasi ham shundandir, uni jigardan quyida joylashgan a`zolari, qondan bo`shatish va qonni yuqoridan quyiga yuborish uchun ochadilar. Oyoq tomirlaridan qon olish, boshga yo`nalayotgan moddadan kelib chiqadigan va savdodan chiqadigan kasalliklar chog`ida foydalidir. Bosh tomondagi tomirlarga bo`yinturuq venani qiyasiga ochish kerak.

Qon olayotganda nashtarning uchi teri ostiga kirib borishi zarur.

Qortiq qo`yib qon olish teri atroflarini nashtar urib tomirdan qon olishga nisbatan yaxshiroq tozalaydi. Bunda quyuuq qondan ko`ra, suyuq qonni ko`proq chiqaradi. Oy boshida qortiq qo`yib qon olish buyurilmaydi. Chunki bu vaqtda xiltlar harakat qilgan va dumg`azaga, ikkala son old tomoniga, tizzaning pastrog`iga, tovon, ko`krak sohalariga qortiq qo`yib qon olinadi.

Og`riqni to`xtatish uchun qortiq qo`yiladi. Tilish chuqur bo`lishi kerak, shunda chuqurdagi qonni tortadi. Ba`zan qortiqqa yopishadigan joy shishib, qortiqni chiqarib olish qiyin bo`ladi, shunda bir parcha latta issiqroq suv bilan isitilgan. Qortiq qo`yib qon olinadigan joy yog`langanda qortiq solinadi. Birinchi marta yengilgina qo`yib tez olinadi. Keyin esa qortiq ushlab turiladi va uzoq vaqt tutiladi. Bemor bir soatdan keyin ovqatlanishi kerak. Bolalarga o`n ikki yoshda qortiq qo`yiladi. 60 yoshdan keyin mutlaqo qortiq qo`yilmaydi. Qortiq qo`ydiruvchining safrosi ko`p bo`lsa, qortiqdan keyin anor donasi, anor suvi, shakar bilan sachratqi va sirka bilan sutocho`p beriladi.

Qon olinadigan tomirlar

- Yurak xastaliklarida asosan – AKXAL va BOSLIQ tomirlaridan, chap tomondagi USAYLAM tomirlaridan qon olinadi.

- Jigar xastaliklarida – o`ng USAYLAM, o`ng BOSLIQ, SOFIN tomirlaridan qon olinadi.

- Bosh miya kasalliklarida – QIFOI, boshning o`zidagi tomirlar, tif osti tomirlaridan qon olinadi.

- Insultlarda (sakta kasalligida) – SOFIN tomiridan qon olinadi.

Zuluklar to`g`risida

Hindiylar aytadilar: zuluklardan ba`zisining tabiatiga ko`ra zaharli bor. Shuning uchun boshi katta, surmarang-qoramtir yo ko`kimtir, tukli

ilonbaliqqa o`xshash, ustlarida zangori yo`llari bor zuluklardan saqlanish kerak, ular zaharli bo`ladi.

Bu zuluklarni solish shishlar, bexushlik, qon ketishi, isitma, bo`shashish va yomon yaralarni paydo qiladi. Zuluklar ishlatishdan bir kun burun tutulib, mumkin bo`lsa ichlaridagi narsalarni chiqarib tashlash uchun boshi tuproqqa qilinib, qusdirilishi kerak. Solishdan oldin ularga hayvon qonidan bir oz beriladi.

Zuluk solinadigan joy tozalab yuviladi va qizarguncha ishqalanadi. Zuluklar to`lib tushirilmoqqa buyurilsa, ustlariga bir oz tuz yoki ho`l, kuydirilgan yung sochiladi.

Zuluk tushgan joyning qoni qortiq bilan bir oz surib olinadi, shu qon bilan zuluk zahri chiqib ketadi.

Qon to`xtamasa: ohak, kul, mayda yanchilgan sopol sepiladi. Zuluklar temiratki, shirincha, sepkil, namash kabi teri kasalliklarida ishlatiladi.

Tiqilmalarni davolash: tiqilmalar – quyuq xiltlardan, yopishqoq xiltlardan va xiltlarning ko`pligidan kelib chiqadi. Xiltlarning ko`pligi bilan birga boshqa bir sabab bo`lmasa, u xiltlarning zararidan qutilish uchun ularni tomirdan qon olish va surgu ishlatish bilan chiqarish foyda qiladi. Agar xiltlar quyuq bo`lsa, erituvchi-tozalovchi dorilarga muhtoj bo`linadi. Agar xiltlar yopishqoq bo`lsa, ajratuvchi dorilarga muhtoj bo`linadi. Kuchli erituvchi, lozim bo`lganda uning ketidan yengil quyuq bo`lmagan mo`tadil dorilar bilan bo`ladi. Tiqilmalarning eng qiyini tomirlardagisi, ayniqsa arteriya qon tomirlaridagi tiqilmalardir.

Shishlarni davolash: Shishlarning sabablari sirtqi yoki oldin paydo bo`lgan sabablardir. Oldin paydo bo`lgan sabablarga misol, xiltlarning to`liqligi. Sirtqi sabablarga misol: yig`ilish, urilish va ezilishdir. Shishlarning ha`zisi issiq, sovuq, ba`zisi sovuq-yumshoq va sovuq-qattiqdir.

Issiq mizojli shishlarda burishtiruvchi va qaytaruvchi dorilarning o`zinigina ishlatish kerak bo`ladi: sovuq shishlarda esa qizdiruvchi va bo`shashtiruvchi dorilarni aralashtirib ishlatish kerak. Agar shishli a`zo boshqaruvchi a`zolarning bo`shalish o`rni bo`lsa, masalan, bo`yindagi va quloq orqasidagi bezli joylar miyening bo`shalish o`rni, qo`ltiq, yurakning va jigarning bo`shalish o`rni ikkala chov bo`ladi. Unday a`zolarga qaytaruvchi dorilarni yaqinlatish mumkin emas. Moddani

qaytarganimizda boshqaruvchi aʼzoga borsa, davolash mumkin boʻlmaydigan kasallik paydo boʻladi.

Dastlabki davridan oʻtgan qattiq shishlarga kelsak, ularni davolashda qonun shu: dastlab qizdirishi va quritishi kamroq narsa bilan yumshatiladi, bunday narsaning ishlatilishi kuchli erituvchi dori ishlatish sababli shish moddasining quyugʻi toshdek boʻlmasligi uchun, balki moddaning hammasi eritilishga tayyor boʻlishi uchun kuchli erituvchi dori ishlatiladi.

Yetilmagan shishlar qizdiruvchi, yumshatuvchi vositalar bilan davolanadi. Yellik shish moddasi nozik qizdiruvchi dori bilan davolanadi.

Yarali shishlarda flegmonani sovutgandek sovitish kerak boʻladi, uni quruq tutmoq kerak. Ichki shishlar moddasini tomirdan qon olish va surgʻi berish bilan kamaytirish kerak boʻladi. Ichki shishli kishi, hammomdan, ichkilikdan, kuchli jismoniy harakatlardan, gʻazablanishdan saqlanishi kerak.

Agar ichki shishlar tarqalsa – yaxshi, agar teshilib oqsa, asal suvi va shakar suvi ichiriladi, keyin yetiltiruvchi vosita qurituvchi bilan birga beriladi, oxirida qurituvchi dorilar bilan muolaja toʻxtatiladi.

PARHEZ HAQIDA TUSHUNCIA

Sharq tabobati taʼlimotining asoschilari boʻlmish Ar-Roziy, Ibn Sino, Ismoil Jurjoni va boshqalar inson xastaliklarini sabablarining quyidagi uchta omil bilan bogʻliqligini asoslab berdilar.

1. Tashqi faktorlar boʻyicha. Yashash joyining jugʻrofiy muhiti, yaʼni ayni xastalangan bemorlarning yashash joyi mintaqasi, iqlimi, ob-havosi, esadigan shamol yoʻnalishi, ichimlik suvlari shu inson yashayotgan uyning qaysi tomonga qarab qurilgani, yil fasllari, quyoshning osmon burchlaridagi oʻrni, oying boshi, oxiri, toyning toʻlishi va hokazolar.

2. Ichki faktorlar boʻyicha. Kishining emosional holatlari: quvonch, qoʻrquv, hayajon, bezovtalanish, gʻamginlik, alam, anduh kabilar bilan birga inson tanasidagi tabiiy va hayotiy harorat kiradi.

3. Ovqatlanish yoki alimantar faktorlar. Bu omillar – oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirish, ularni saqlash, ovqatlarni pishirish uslublari, ovqatlanish madaniyati va odobi, yilning fasli va inson mizojini hisobga olgan holda ovqatlanish kabilardir.

Tashqi ichki faktorlarning ovqatlanish omillarining inson organizmiga mos kelmasligi natijasida, shu inson tanasida u yoki bu koʻrinishdagi xastalikni keltirib chiqaradi. Bu xastalik inson organizmida

oddiy yoki murakkab, yoki bo'lmasa moddali va moddasiz mizoj buzilishi ko'rinishida kechadi.

Bizlar sharqning hakim olimlari ta'limotini o'rganib, shu ta'limotga asoslanib borib, bemor xastaliklarining sababini o'rganib tashxislaymiz, so'ngra esa bemor tanasini yot modda va xiltlardan tozalaymiz, ya'ni tanqiya qilamiz. So'ngra bemorlarni davolashning uchinchi bosqichi bo'lmish, bemorga parhez taomlarni buyurib, ularni parvarish qilishga kirishamiz.

“Parhez“ degan so'z forscha tildan olingan bo'lib, “o'zini tiya bilish“ ma'nosini anglatadi. Tibbiyotda esa sog'liqqa ziyon yetkazadigan oziq-ovqat mahsulotlari iste'molidan tiya bilish tushuniladi.

Hozirgi zamon Pevzntuproq dietologiyasida inson organizmining sutkalik energetik talabi asos qilib olingan bo'lsa, ibn Sino ta'limotida parhez taomlar quyidagi to'rtta omilga qat'iy rioya qilgan holda buyurilgan:

1. Bemorning tabiiy mizoji.
2. Bemorning yashash muhiti.
3. Mizoj buzilishidagi sabab.
4. Bemorga buyuriladigan taomlarning mizoji.

Bunda buyurilgan taomni ayni shu xastalikka qay darajada ozuqa va qay darajada davo ekanligi hisobga olinadi.

Shu joyda sizlarga aniqlik berish uchun iste'mol mahsulotlarini davo va g'izolik xususiyati to'g'risida qisqacha so'z yuritishga to'g'ri keladi. Bu ta'limotda iste'mol qilingan mahsulotlar xoh u ozuqa bo'lsin, xoh davo, uchta tarkibiy qismdan iborat: 1) surat, 2) modda, 3) sifat.

Surat deganda biz mahsulotning shaklini, siymosini, tuzilishini, rangini, hidini ko'z oldimizga keltiramiz.

Modda qismi deganda uning tarkibidagi modda – borliq va konsistensiyasi tushuniladi.

Sifat yoki kayfiyat deganda, shu mahsulotning rangi, hidi, ta'mi tushuniladi.

Iste'mol qilingan mahsulot davoli ozuqa sifatida moddadan iborat bo'lib, u kayfiyat va suratdan tashkil topgan. Modda va surat esa bu ikki javhardir, ammo kayfiyat shu davoli ozuqaning sifati bo'lib, issiqlik, sovuqlik, quruqlik va ho'llikni namoyon qiladi. Ozuqa tarkibidagi issiqlik va sovuqlik sifatleri foila, ya'ni ta'sir qiluvchanlik xususiyatiga ega bo'lib, jumladan issiqlik, a'zoni isitadi, uning haroratini saqlaydi, xiltlarni eritadi,

suyultiradi, oquvchanligini oshiradi, bug'lantiradi. Sovuqlik sifati esa sovitadi, qotiradi, jamlaydi va hokazo.

Ozuqali davo tarkibidagi ho'llik va quruqlik sifatlari munfoila xossasiga, ya'ni ta'sirni qabul qilib, modda va suratni hosil qiladi va kayfiyatning javharidir.

Bizlar yuqorida iste'mol mahsulotlarining uch tarkibiy qismi va ularning xususiyatlari to'g'risida so'z yuritdik. Endilikda, Ibn Sino ta'limoti asosida iste'mol qilingan mahsulot hazmining to'rt bosqichida hosil bo'ladigan mahsulotlari to'g'risida so'z yuritamiz.

Bu ta'limotning tahlil qilinishicha, iste'mol qilingan mahsulot hazmining **birinchi bosqichida** ovqatga og'izda ishlov beriladi, ya'ni chaynaladi va so'lak bilan ho'llanib qizilo'ngach orqali oshqozonga tushadi. U tuproqda esa oshqozon shirasi bilan aralashib issiq bo'tqa – ximus hosil bo'ladi va ximus oshqozondan o'n ikki barmoqli ichakka o'tish jarayonidan hazmning **ikkinchi bosqichi** boshlanadi, bunda ximus moddasi ingichka ichakka ishlov olgandan so'ng ikkiga ajraladi, ya'ni bir qismi ximus masoriqo orqali jigarga o'tadi, 2-qismi esa yo'g'on ichak orqali tashqariga chiqarib tashlanadi. Ximus jigarga o'tishidan hazmning **uchinchi bosqichi** boshlanadi. Bunda ximus jigarda hazm topib, uchga ajraladi – ya'ni ximusni surat va sifat qismidan xiltlar savdo, safro, qon va balg'am hosil bo'lsa, uning surat va modda qismidan kaymus hosil bo'ladi. Xiltlar va kaymus tomirlar orqali tana a'zolariga tarqaladi, qoldiq suv esa buyrak va siydik qopi orqali siydik sifatida tashqariga chiqarib tashlanadi.

Tana a'zolarida hazmning **to'rtinchi bosqichi** kechadi, bunda tomirlardagi xiltlar a'zolarga borib, u tuproqda hozirgi zamon meditsina tili bilan aytganda muhitni hosil qilsa, kaymus shu a'zoning qurilish materiali sifatida modda almashinuvi jarayonida qatnashadi, to'qimalarni oziqlantiradi. Ularning hayotini tiklaydi va saqlaydi. Bu bosqichda hosil bo'lgan oraliq mahsulot ter va chiqindi yog' moddalari teri orqali tashqariga chiqadi.

1. Agar iste'mol qilingan mahsulot organizmga o'zining moddasi va surati bilan ta'sir etsa, u xosiyatli ozuqa bo'lib, organizmning tabiiy haroratini va quvvatini saqlaydi va rohat bag'ishlaydi. Bu iste'mol mahsulotlariga yosh qo'y yoki jo'ja go'shti, chala pishirilgan tuxum, asaf va hokazolar misol bo'ladi.

2. Agar iste'mol mahsulotlari organizmga o'zining surat, modda, kayfiyat, ya'ni har uchala tarkibiy qismi bilan ta'sir qilib, organizmga

ozuqa bo'lish bilan birga, ozgina kayfiyat berib uni yaratadi, quvonch va surur bag'ishlaydi. Bunga behi, olma sharbatlari va sharob va maylar misol bo'la oladi.

3. Ozuqali davoga quyidagilar misol bo'ladi: arpa suvi, uzum, bodring, semiz o'ti, qovoq, sholg'om, sabzi, lavlagi, karam, mosh, no'xat, tarvuz va boshqalar. Bu mahsulotlarni istemol qilganda, bular organizmga modda va kayfiyat bilan ta'sir qiladi, ammo, bunda modda ta'siri kayfiyatga nisbatan ustunligi tufayli, undan biror xilt hosil bo'ladi. Bu xilt tanani biror qismida bo'lib, u ozgina bo'lsa-da kayfiyat va mizojga ega bo'ladi, kayfiyat tananing o'zidagi mizoj va kayfiyatidan ustun kelib, tananing ho'lligiga o'zgarish berib ozuqali davo bo'ladi.

1. Davoli ozuqa: iste'mol qilingandan so'ng, tanaga kayfiyat va modda orqali ta'sir qiladi, ammo, moddaga nisbatan kayfiyat ustunlikka ega bo'lganligi sababli, tanadagi ho'llik, namlik kabi suvlik xususiyatlarini o'zgartiradi, shundan so'ng tana uni o'ziga singdirib oladi, ammo, undan kam miqdorda xilt hosil bo'ladi. Bu xilt ozuqa va tana javhari bo'lish qobiliyatiga ega bo'lib, o'z xislatiga yarasha tana kayfiyati ustidan g'olib keladi. Ko'proq davolik, kamroq ozuqalik xususiyatini namoyon etadi. Bularga: gandano (piyoz) kabi mahsulotlar, na'no, sachratqi bargi, it uzum, sarimsoq, olu va unuman mevalar, urug'liklardan: bodring, qovun, tarvuz, qovoq va shunga o'xshashlar misol bo'ladi.

2. Agar iste'mol mahsuloti, faqat modda qismi bilan organizmga ta'sir qilsa, ozuqa bo'ladi.

3. Agar iste'mol mahsuloti faqat kayfiyati bilan ta'sir qilsa, bu mutloq davo bo'ladi.

Ma'lumingiz bo'lsinkim, g'izo va davolar qizdirish, issiqlikni ajratish, sovitish, quyultirish, ho'l narsalarni yumshatib, ravon qilish, quritish kabi umumiy xususiyatlarga egadir.

SHARQ TABOBATIDA DORI-DARMON TAYYORLASH USHLARI. DORI-DARMONLARNI TAYYORLAYDIGAN ASBOB-USKUNALAR

Sharq tabobati dorishunoslik fani hozirgi zamon tibbiyot tili bilan talqin qilinganda, farmakogneziya – grekcha “Pharmacon” – zahar, yoki dori, “gnosis – bilim” so'zidan olingan bo'lib, asosan o'simlik va qisman hayvon va ma'danlardan olinadigan dori mahsulotlarini o'rganadigan fandir. Sharq xalqlari tabobatida ishlatiladigan dorivor mahsulotlarga –

o'simliklarning ildizi, tanasi, bargi, guli, mevasi, ildiz va tanasining po'stlari, shuningdek, o'simlikning shirasi – smola va yelimi misol bo'lsa, hayvon mahsulotlaridan ularning go'shti, qoni, iligi, suti, hayvon chiqindilari, o'ti, miyasi, ma'danlardan esa aynan o'sha ma'danning o'zi misol bo'ladi.

Sharq xalqlari tabobati bilan shug'ullanuvchi hakim amaliy ish jarayonida oldiga qo'yilgan quyidagi talab va shartlarni bajarishi kerak. Aks holda tayorlangan dori-darmonining shifobaxshlik xossasi kamayib, kutilgan natijaga erisholmaydi yoki bo'lmasa, darmon deb zahar tayyorlab bemorni o'ldirishi ham mumkin.

Qo'yilgan talab va shartlar quyidagilardan iborat:

1. Dorivor mahsulot olinadigan o'simlikni tasvirlay bilishi va uni boshqa o'simliklardan farqlab, ajrata olishi kerak.

2. Dorivor o'simlik olinadigan jug'rofiy joyni aniqlashi lozim.

3. Dorivor o'simliklarni yig'ish vaqtini va mavsimini bilishi shart.

4. Yig'ilgan dorivor xomashyolarni tozalab bilish, qanday sharoitda quritish va saqlash shartlarini bilish.

5. Dorilarning organizmga ta'sir mexanizmini bilishi lozim.

6. Dorivor o'simliklar, hayvon mahsulotlarining mizojini va mizoj darajasini aniqlay bilishi shart.

7. Yig'ilgan sodda dorivor moddalarga sharqona tabobat uslubida ishlov berib, yarimfabrikatlar tayyorlashni va bu yarimfabrikatlarni saqlash shartlarini bajarish lozim.

8. Agar zarurat tufayli murakkab dori-darmonlar tayyorlansa, dorivor mahsulotlarni mizoj darajalariga asoslangan holda, ularni qay nisbatda va qanchadan qo'shishni va tayyorlangan darmonni yetilish, ya'ni iste'molga tayyor bo'lish vaqtini, uning kayfiyat va mizojini va shuningdek, uning iste'mol miqdorini aniqlashi kerak.

9. Beriladigan darmonning sutkafik iste'mol miqdorini, iste'mol vaqtini uning zarari, nojo'ya ta'siri va bu zararni isloh qilish tadbirlarini bilishi kerak.

10. Ibn Sino tadbiri bilan aniqlangan sodda dorivorlar mizoji va mizoj xarakterini bilishi shart.

Sodda dorivor mahsulotlarni tanlash, yig'ish, quritish va saqlash shartlari:

Har bir xastalikni mahalliy davo bilan muolaja qilmoq lozimdir. Zeroki, har bir hududdan olingan davo mahsuloti shu joy xastaliklariga

yaxshiroq va tezroq ta'sir qiladi. Buqrotning bu fikrini tahlil qilmoqchi bo'lsak, bemor yashayotgan mintaqa va shu mintaqada o'sayotgan dorivor o'simlik va yashayotgan hayvon shu mintaqa ob-havo muhitining mahsuli bo'lib, ular mizoj jihatidan bir-biriga munosibdir.

Dorivor mahsulotlarni, asosan o'zlari tanlab o'sgan joylardan ularni yig'ish yaxshiroqdir. Chunki tabiiy yoki boshqacha qilib aytganda, yovvoyi holda o'sgan dorivor mahsulotlar, madaniy yoki ekib o'stirib olinganlarga nisbatan shifobaxshligi to'la quvvatli, kuchlidir. Tabiiyki, dorivor o'simliklar tabiatning hamma mintaqalarida jumladan, tog'larda, cho'l va sahrolarda uchraydi. Ularning bunday tarqalishi, shu o'simlik mizojini uning o'sishi, ulg'ayishi va voyaga yetishi uchun ayni muhitning mos kelishligi bilan bog'liqdir. Shunday bo'lsa-da, ba'zi bir o'simliklarni hamma mintaqalarda uchratamiz. Shu bilan birga, keyingi paytlarda ba'zi bir dorivor o'simliklarni iqlimga moslashish ushbu bilan bir jug'rofiy muhitdan ikkinchi bir jo'g'rofiy muhitda o'stirish, yovvoyi o'simliklarni madaniylashtirish ishlari ham amalga oshmoqdaki, bu sharq tabobati dori tayyorlash ishlariga ancha qiyinchilik tug'diradi. Chunki bunday jarayonni boshdan kechirgan o'simlik yoki hayvonda xohlaymizmi-xohlamaymizmi mizoj o'zgarishi ro'y beradi. Buning sababi shuki, o'simlikning o'sish va rivojlanish jarayonida quyoshning osmon burjigidagi o'rni, esayotgan shamol, tuproqning namligi va hokazolalar shu o'simlik o'sishiga ta'sir qilib, uning tana va hosil zichligini, ta'mini, hidini, rangining paydo bo'lishida bilvosita va bevosita ishtirok etadi. Masalan, O'zbekistonda yetishtirilgan qovun-tarvuz urug'ini Rossiya tuproqlarida yetishtirilgan hosillar misolida yoki bo'lmasa, o'z vatani hisoblangan zaytun daraxtini O'rta tuproq dengizi sharoitidan Rossiyang Krasnodar o'lkasida yetishtirish kabilardir.

Dorivor o'simliklarni tog'lardan, tog' yon bag'irlaridan, cho'l va sahrolardan, o'rmonlardan, shuningdek, ekiladigan maydonlardan yig'amiz, ammo hamma dorivor o'simliklar hamma joyda uchramaydi. Har bir o'simlikning o'ziga taalluqli yashash sharoiti va muhiti bo'lishi lozim. Misol uchun, kovar o'simligi tog' yonbag'ridagi toshloq, cho'l va sahrodagi qattiq yerlarda hatto qadimiy Buxoro, Samarqand, Urganch, Shaxrisabz, Termiz kabi shaharlarimizning eski tosh va pishiq g'ishtdan qurilgan binoning tom va devorlarida o'ssa, bargizub (baqayaproq) o'simligi jilg'alarning adirlariga qo'yiladigan doimiy nam joylarida, ariq bo'ylarida va ekiladigan, namligi ko'p joylarda o'sadi.

Bu misollarni keltirishdan maqsad shuki, har bir o'simlikning o'ziga xos o'sish joyi va sharoitlari bo'ladiki, bu joy va muhitda ular o'sib, rivojlanish, nasl qoldirishga qodir bo'ladi.

Ana shunday sharoitda o'sgan o'simlik sog'lom, baquvvat bo'lsa, ularni tabobatda ishlatish maqsadga muvofiqdir. Tog', cho'l va saholardan olingan o'simliklar ekiladigan maydonlardan olinganiga nisbatan, hajmi kichik, moddasi zich, shifobaxshligi kuchli va shiddatli bo'lishi bilan birga, aksariyat holatlarda tog', sahro va cho'llardan olingan dorivor mahsulotlar issiq mizojlilik xususiyati bilan kuchliroq bo'ladi.

Ekiladigan maydonlardan olingan dorivor mahsulotlarning issiqlik mizoji tog', sahro va cho'ldan olinganlarga nisbatan kamroq bo'ladi, chunki ularning moddasi g'ovak, namligi ko'p, ta'mi, hidining o'tkirligi kamroq bo'ladi.

Ekiladigan joylardan yig'ilgan dorivor moddalarning ko'pchiligi birinchi, ikkinchi darajada issiq, mo'tadil, yoki bo'lmasa sovuq, ho'l mizojlidir. Bemorlarga darmon va parhez buyurishda buni e'tiborga olish lozim.

DORIVOR MAHSULOTLARNI OLISH VA SAQLASH QOIDALARI

Sizga ma'lumki, dorivor o'simliklarni ildizi, tanasi va uning po'stlog'i, bargi, guli, mevasi, urug'i, o'simlik shirasi, yelimi, ildiz mevasi dorivor mahsulot sifatida olib saqlanadi va zarurat tug'ilganida ulardan dori-darmonlar tayyorlanadi. O'simlik mahsulotlarini umumiy yig'ish jarayoni, chang-g'uborsiz, yong'ir va qorsiz havoda o'tishi kerak. O'simliklar ildizini yig'ish vaqti kech kuzda, ya'ni o'simlik bargini sarg'ayib, to'kila boshlaganida yoki erta bahorda, hali o'simliklar o'sish harakatiga kirmasdan oldin bajariladi, chunki bu davrda o'simliklarda modda almashinish jarayoni juda sekinlashgan bo'lib, ulardagi namlik shira va boshqa hayotiy zarur moddalar ildizda to'plangan bo'ladi. O'simlik ildizini o'layotganda quyidagilarga e'tibor berish lozim: qurigan, chirigan, chirish arafasida bo'lgan va juda egri-bugri tomirlar olinmaydi. Olinayotgan ildiz ko'rinishi jihatidan hamma kamchiliklardan xoli, sog'lom bo'lishi shart.

Undan tashqari, ildiz yoshi hisobga olinadi, chunonchi shirinmiyaning 4-6 yoshli ildizi olinadi. 4 yoshdan yoshi va 6 yoshdan kattasi tabobatda yaroqsiz, yoki bo'lmasa mehrigiyo ildizining moddasi tabobatga yaroqlidir, erkagiga nisbatan tabobatda yaxshiroqdir va hokazo.

Olingan ildizlar yaxshilab yuviladi, har xil aralashmalardan tozalab, saralanadi, so`ngra poldan yuqori shamol tegadigan soya joyda yoki maxsus ayvonlarda quritiladi. Ildizlar namligi me`yorida, ya`ni egilib juda qiyinchilik bilan sinish darajasiga yetgach, yig`ib olinib, 20-25 sm uzunlikda qirqib kandir yoki qog`oz xaltalarga solib nandan yuqori joyda saqlanadi.

Izoh: har bir o`simlikdan olinadigan mahsulotning tartibi, ularni tozalash, saralash, quritish, qay yo`sinda asrash va muddatlari, shu o`simlik uchun "Tib qonunlari" kitobida mukammal bayon etiladi. Dorivor o`simlikning barg, shox va tanasi yuqoridagi umumiy tartibda toza havoda, iloji boricha ertalabki vaqtda yig`ib olib quritiladi va saqlanadi. Bunda barglar sog`lom va hali sarg`ayib-so`lmagan bo`lishi kerak.

O`simlikning yelimi esa, ertalabki toza havoda o`simlik guli to`kilish davrida yig`ib olinadi. Uning namligi o`rtacha bo`lib, uvalanish darajasiga etmagan bo`lishi kerak. Yelimlar asosan og`zi yopiq shisha va sopol idishlarda saqlanadi.

Mabodo, o`simlik shirasi olinmoqchi bo`lganda, o`sha o`simlik tanasi toza havoda quyosh botishidan 1-1,5 soat oldin, uning mevasi yetilib kelish davrida pichoq yoki uchi o`tkir metall bilan tilinadi va undan sizib chiqqan shira ertalabki quyosh chiqishidan oldin, quyosh chiqish arafasida pichoq uchi bilan yig`ib olinadi va og`zi yopiq shishadan qilingan idishda saqlanadi. Yoki bo`lmasa terak, tok kabi o`simliklarni tanasi bahor faslining boshlanishida chopiladi, chopilgan joydan ularning suvi sizilib chiqib, toma boshlaydi, uning tagiga shisha idish qo`yib, yig`ib olinadi va saqlanadi.

Dorivor o`simliklarning po`stflog`i asosan, o`simlik mevasi pishgandan so`ng, yoki kuzda yig`ib olinib, quritish zarurati bo`lsa, soyada quritilib qog`oz xaltalarda saqlanadi. Dorivor sifatida ishlatiladigan o`simliklarning guli, g`unchasi to`la ochilgan o`simliklardan ertalabki quyosh chiqmasdan oldin terib olinib, soyada quritiladi va qog`oz xaltada saqlanadi. Mevalar to`liq yetilib pishgandan keyin, so`lmasdan oldin yirik, serob, nuqsonsiz, hidi o`tkir, ta`mida ham kamchiliksiz holda terib olib, zarur bo`lsa quritib saqlanadi. Urug`liklar, to`liq yetilib pishib, o`simlik so`la boshlaganda teriladi. Bunda ularning yaroqsiz, ninjon, chala yetilgan, qurtlaganlari yoki kasallanganlari olinmaydi. Urug`liklar, asosan qog`oz xaltalarga solib saqlanadi. Tabiblar o`simliklarning barg, ildiz, meva, shuningdek, o`simlikning tuproqni ustki va ostki qismini yaxshi

sifatli sog'lom a'zolaridan sodda dori sifatida usora, rubb, yog'lar tayyorlab, ularni asrab qo'rganlar va kerakli vaqtda ishlatganlar. O'simlik a'zolaridan usora, rubb, yog'larni olishdan maqsad – ularning mevasi, guli, barglari o'zida shirasini uzoq vaqt saqlay bilmasligi yoki aynib chirishi yoki bo'lmasa qurtlashidir. Sharq xalqlarining tabobat xazinasidan foydalanib, rubb, usora va yog'lar tayyorlab bu dorivor mahsulotlarni yil 12 oy ishlatish mumkin.

O'simliklarning yer ostki (ildiz, ildizpoya, tuganak, piyozboshi) va tuproq ustki qismlari (poyasi, bargi va gullar aralashmasi) dorivor mahsulot sifatida olinadi.

O'simliklar organizmida alohida biologik faol moddalar, alkaloidlar, yurak glikozidlari, antiagregantlar, flavonoidlar, moylar, vitaminlar, fitonsidlar, yelimlar, oshlovchi, shilliq va boshqa moddalar bo'ladi.

Ushbu biologik faol moddalar, o'simliklarning turli qismlarida turlicha bo'ladi. O'simliklarni yig'ib olish vaqtida asosan biologik faol moddalari ko'p bo'lgan qismlari yig'ib olinadi. O'simliklarning bunday qismlari dorivor mahsulot deb yuritiladi.

Biologik faol moddalar, o'simlik qismlarida bir vaqtning o'zida to'planmaydi. Shuning uchun dorivor mahsulotlar turli vaqtlarda yig'ib olinadi. Agar dorivor mahsulot o'z vaqtida yig'ib olinmasa, ularning tarkibidagi shifobaxshlik kamayadi.

O'simliklarning yer ostki qismlari (ildizi, poyasi, tuganak, piyozboshi) odatda o'simlik uyquga kirgan davrda – kech kuzda yoki o'simlik uyg'onmasdan oldin erta bahorda tayyorlanadi.

O'simliklarning tuproq ustki qismi poyasi, bargi va gullari aralashmasi o'simlik gullaganda poyaning eng tagidagi barg oldidan o'rib olinadi. Poyaning bargsiz qismi o'rib olinadi. Kurtaklar erta bahorda o'simlik tanasiga shira yura boshlaganda yig'iladi. Barglar odatda o'simlik gullashi oldidan yoki gullaganda ohistalik bilan olinadi. Gullar o'simlik qiyg'os gullaganda yig'iladi.

O'simlik mevalari pishib yetilganda yig'iladi. Quruq mevalar esa ertalabki yoki kechqurun yoki shudring tushgan vaqtda yig'ib olinadi.

O'simliklarning yer ustki qismini tabiiy sharoitda ochiq havoda quritib bo'lmaydi. Chunki ularning barglaridagi xlorofill va gullardagi pigmentlar parchalanib ketadi. Shuning uchun ular soya tuproqda ataylab qurilgan binolarda quritiladi. O'simliklarning tuproq ostki qismi esa ochiq havoda quritiladi.

Hayvon mahsulotlaridan dorivor sifatida yosh va sog'lomlari tanlanadi.

Hayvonlarning yuragi, miyasi, jigari, talog'i, suyak iligi va boshqa qismlaridan dorivor vositalar olinadi.

Dorilarning umumiy, xususiy va umumiy ta'siriga o'xshash ta'sirlari quyidagicha:

1. Umumiy ta'sirlari – qizdirish, sovitish, tortish, itarish, birlashtirish va hokazo

2. Xususiy ta'siri – har bir kasallikka xos ta'siri

3. Umumiy ta'siriga o'xshash ta'siri – ichni suruvchi, siydik haydovchi va hayz qonini yurituvchi kabi ta'sirlari bor.

Dorilarning quyidagi sifatlari (hidi, rangi, mazasiga ko'ra) mavjud:

- latif dori – zich tuzilgan dori – yopishqoq dori – uvalanuvchi dori – qotuvchi dori.

- hillikli dori – yog'li dori va hokazolar.

Sharqona tabobatda quyidagi o'lovchiliklari ishlatilgan:

- 1Dirham – 3gr. 1Funduq – 4,25gr. 1Donaq – 0,5gr. 1Misqol – 4,25gr. 1Uqiya – 29,75gr. 1Qirot – 0,19gr.

O'simlik xomashyosidan olinadigan mahsulotlarga – damlama, qaynatma va fitopreparatlardan – nastoyka, ekstraktlar kiradi. Damlama va qaynatmalar, o'simlik xomashyosining suvdagi ajratmalari yoki shu maqsadda alohida tayyorlangan ekstraktlarning suvdagi eritmasidan iborat. Ular past, xushbo'y hidli suyuqlik bo'lib, ularni ishlatishdan oldin chayqatish kerak. Ularning tarkibidagi moddalar tez parchalanganligi uchun ko'pi bilan salqin joyda 3-4 kungacha saqlanadi. Ichishga va surtishga ishlatiladi.

Galen preparatlari, ya'ni, nastoyka va ekstraktlar o'simlik xomashyosidan olinadigan va tarkibi murakkab ajratmalar bo'lib, ular shifobaxsh xossasi bo'lmagan ballast moddalardan qisman tozalangan bo'ladi.

Nastoykalar o'simlik xomashyosidan olinadigan spirtli, spirt-suvli yoki spirt-efirli bo'ladi. Ular tiniq rangli suyuqlik bo'lib, tayyorlangan o'simlik hidiga ega bo'ladi.

Ekstraktlar dori moddasini o'simlik xomashyosidan spirt ta'sirida ajratib olinib, hosil qilinadi. Ular nastoykalardan yuqori konsentratsiyasi bilan farq qiladi. Konsistensiyasiga ko'ra suyuq, quyucuk va quruq turlarga bo'linadi.

Dorivor o'simliklar bilan davolashning afzalliklari

♦ Shifobaxsh o'simliklar ko'p asrlar mobaynida sinovlardan o'tib kelayotgan omil hisoblanadi. Organizmga fiziologik ta'sir ko'rsatib, o'simliklar va odam organizmi hujayralarining tuzilishi bir-biriga juda yaqin bo'ladi. Sintez yo'li bilan olingan ximiyaviy moddalar esa organizm uchun yot modda hisoblanadi.

♦ Shifobaxsh o'simliklarning davolash doirasi juda ham keng bo'lib, ular ximiyaviy jihatdan juda boy, tarkibida glikozidlar, alkaloidlar, fermentlar, vitaminlar, bioclementlar juda ham ko'p bo'lib, surunkali kasalliklarni davolashda katta ahamiyatga ega.

♦ Ko'pchilik bemorlar, ayniqsa qariyalar bir necha xil kasallik bilan og'rigani uchun bitta o'simlikning bir necha xil xususiyatlari bunday bemorlarni davolashda qo'l keladi.

♦ O'simliklar bilan davolash kasalliklarning oldini olishda qo'l keladi. Masalan: bolalarga na'matakli choylar berish, kattalarga jen'shen' kabi adaptogenlar qo'llanilganda, respirator kasalliklar 2-3 barobar kamayganligi aniqlangan.

Dorivor o'simliklar davolash ta'siri, xususiyati bo'yicha 3-4 xil ta'sirga ega bo'lishi mumkin. Shuning uchun ular asosiy ta'siri bo'yicha bir necha guruhga bo'lingan. Masalan, markaziy nerv sistemasiga ta'sir etuvchi dorivor o'simliklar (jenshen, dorivor valeriana, arslonquyruq, bangidevona, mingdevona, belladona, yalpiz, galantus, kuchala va boshqalar), yurak qon-tomir tizimiga ta'sir etuvchi dorivor o'simliklar (bahorgi adonis, marvaridgul, chitrang'i, za'faron, angishvonagul, do'fana va boshqalar), me'da-ichak faoliyatiga ta'sir etuvchi dorivor o'simliklar (ravoq, makkajo'xori popugi, arpabodiyon, sano barglari, zira, otquloq, achchiq ermon, tog'jumro't, bo'znoq, chakanda, ukrop, otquloq va boshqalar) guruhi bor.

12. Sodda va murakkab dorilar. Yog'larni tayyorlashni o'rganish

Sharqona tabobatda dorilarni tayyorlash va ta'sir mexanizmiga qarab dorilar sodda va murakkab dorilarga bo'linadi.

Sodda dori – tarkibi bir xil bo'lgan, ya'ni yo o'simlik yoki hayvonlarning faqat bir qismi dorivor modda sifatida ishlatiladigan dorilar guruhidir.

Murakkab dori – asosiy va asl vazifani bajaruvchi qismlardan iborat dori to'plami bo'lib hisoblanadi.

Ibn Sino ta'limotida dorilar bilan davolashning 3 ta qonuni mavjud:

1. Dorilarning kayfiyatiga qarab, ya'ni uning mizojiga qarab tanlash.
2. Dorilarning og'irligini o'lchash qonuni.
3. Dorilarni iste'mol qilish vaqtini aniqlash qonuni.

Dorilarni a'zolarga yetkazishda quyidagilarga e'tibor berish lozim:

- 1) a'zoning dori ishlatiladigan joydan uzoq-yaqinligiga.
- 2) dorilarni a'zoga yetkazish uchun unga nima qo'shish kerakligi.
- 3) dorini kasal a'zoga qaysi tomondan kiritilishiga ham e'tibor

berilgan.

A'zoning quvvatiga yarasha dori berishda esa 3 narsaga e'tibor berish kerak:

- 1) a'zoning boshqaruvchi va boshlang'ich ekanligiga.
- 2) a'zolarning hamkorligiga.
- 3) sezgining o'tkir va o'tmasligiga.

Dorilarni tavsiya etishda ularning quvvatini aniqlash kerak va u 2 yo'l bilan aniqlanadi:

- 1) Solishtirma yo'l.
- 2) Tajriba yo'li.

Dorilarning quvvatini tajriba yo'li bilan aniqlaganda quyidagi shartlarga rioya qilinadi:

- tajriba qilinadigan dorining mizojini aniqlash;
- tajriba qilinuvchi bemorning bitta kasalligi bo'lishi kerak;
- dori bir-biriga qarshi xususiyatli ikkita kasallik ustida tajriba qilinib, ko'rilishi kerak;
- dori kuchi jihatidan o'ziga teng kasallikka qarshi ishlatilgan bo'lishi kerak;

- dorining ta'siri yuzaga chiqadigan vaqtni e'tiborga olish kerak;
- dori ta'sirining doimiy yoki ko'p hollarda uzluksiz bo'lib turishini nazarda tutish kerak. shunday bo'lmaganda uning ta'siri qo'shimcha bo'lib qoladi;

-tajriba odam gavdasida bajarilishi kerak.

Usora va rubb – fors tilidan olingan so'zlar bo'lib, ular quyidagi usulalarda. o'simlik mahsulotlaridan tayyorlanadi.

Usora – o'simlikni xohlagan sifatli qismi olinib, kichkina bo'laklarda maydalanib, keyin yanchiladi, so'ngra qo'goz xaltalarga solib siqib, shirasini ajratib olib, chinni yoki sopol lagan yoki likopchalarga

solib, quyoshda ustini xarir ipakdan qilingan yupqa mato bilan yopib qo'yiladi, toki lagan yoki likopchadagi shiraning suv qismi bug'lanib, quyushlab, qiyom holiga kelsin.

Buxoro xalqi bu qiyomni umumiy qilib "ochor" deydi, chunki o'tmishda Buxoro xalqi uzum, qovun, shaftoli, o'rik, tut kabi mevalardan shu usulda qiyom olib, qish paytida iste'mol qilganlar. Quyosh nuri ta'sirida tayyorlab olingan qiyom – ochorni "usora" deyiladi. Ular sopol, chinni idishlarda keyingi vaqtda esa shisha idishlarda saqlangan.

Rubb – yuqorida zikr qilinganidek, o'simlik mahsulotlarining shirasi ajratib olingandan so'ng, shu shira mis qozonlarga solib uncha katta bo'lmagan alanga ta'sirida qaynatiladi. Toki shira tarkibidagi suv bug'lanib, qiyom holiga kelsin, bu uslubda olingan qiyom "rubb" deyiladi. O'tmishda Buxoro ahli uzum, nayshakar, qandlavlagi shirasini ajratib olib, katta mis qozonlarga solib sekin qaynatib qiyomga kelishidan oldin gulob qo'shib, so'ngra shirani tindirib olganlar. Gulob qo'shish 7 marotaba takrorlangan, so'ngra esa shirani qaynatib qiyom holiga keltirib, undan shirinliklar tayyorlaganlar. Gulob qumi bu texnologik jarayonda sorbent vazifasini o'tab, shira tarkibidagi boshqa zararli moddalarni o'ziga jamlab oladi. Tayyorlangan qiyom – rubb chinni, sopol, (yaxshisi) shisha idishlarga solib saqlanadi.

Yog'larni tayyorlash

Yog'lar – asosan o'simlik urug'laridan tayyorlanadi. O'simlik mahsulotlaridan juda xilma-xil usulda dorivor yog'lar olinadi. Bularni o'sha o'simlik ustida so'z yuritganimizda izohlab beramiz. Biz bu joyda ko'pchilik hollarda olinadigan yog'larni uch xil uslubi haqida so'z yuritamiz.

1-uslub: Alangasiz yog' olish.

Buning uchun o'simlik, uning guli yoki bargi yoki bo'lmasa, tanasi olib shisha bankaga solib to'ldiriladi va ustiga toza kunjut yoki zaytun yog'i solib og'zi yopilib, quyoshda 5-6 kun qo'yiladi. 7-kuni banka ichidagi o'simlik mahsuloti chiqarib, undagi yog'ni siqib olib, bankani yana oldingi solingan mahsulot bilan to'ldiramiz va undagi yog' bilan aralastirib, quyoshda qo'yamiz. Bu uslub 5-6, ba'zida 7 marotaba takrorlanadi.

Bu usulda yog` tayyorlash jarayonida har doim mahsulotning rangi, hidi, ta`mi, quyosh nuri ta`sirida yog`ga o`tadi. Tayyor bo`lgan yog` tindirilib, shisha yoki sopol idishga solib og`zi yopiq holda saqlanadi va olingan yog` o`sha o`simlik va uning qismi nomi bilan nomlanadi.

2-uslub: Alangali yog` olish.

Bu uslubda shifobaxsh yog`larni olish 3 uslubda bajariladi.

a) agar yog` olinadigan o`simlik mahsuloti quritilmagan bo`lsa, unda mahsulot mis yoki tosh qozonga solinadi va ustiga toza kunjut yoki zaytun yog`i solinib, past olovda to` o`simlik mahsuloti yetilib pishgancha qaynatiladi (kuydirish darajasigacha olib borilmaydi) va u olovdan olib iliq holda tindiriladi. Sarimsoq, anzur, piyoz misolida.

b) yoki bo`lmasa, o`simlik shirasini siqib olib, ustiga 2:1 nisbatda yog` solib past olovda qaynatamiz, toki yog` qaynash harakatidan qolsin, bu uslubda shira tarkibidagi suvni bug`lantirib, uning tarkibiy qismini yoqqa o`tkazamiz.

v) bu uslubni umri qisqa o`simliklar, asosan qizil gul, tog` guli va boshqa gullardan yog` olish uchun qo`llaymiz. Buning uchun o`simlik gullari va gul barglari quritib olib kuyiladi va zarurat tugilganida esa shu quritilgan dorivor mahsulotdan bir siqim olib, mis qozonlarga solib, ustidan bir piyola suv solib qaynashgacha yetkazamiz va uning ustiga bir piyola zaytun yoki kunjut moyi solib, past olovda asta-sekinlik bilan aralashma tarkibidagi suvni bug`lantirib yuboramiz (qozondagi yog` harakatdan qoladi). Keyin qozonni olovdan olib, yog`ni issiq holda tindirib olamiz. Ehtiyot bo`lish kerakki, yog` qizimasin, chunki yog`ning shifobaxshlik kuchi so`nadi.

Rum sunbuli yog`i.

Buning foydasi ko`p bo`lib, eng yaxshi yog`lardan biri hisoblanadi. U ichdagi sovuqlik va yellardan bo`ladigan barcha og`riqlarga foyda qiladi, quloqdagi sovuqlik, og`riqlarni bosadi va yo`qotadi. Agar u burunga tortilsa, bosh og`riqi va shaqiqani tuzatadi, u yana rangni yaxshilaydi, yellardan bo`ladigan qulanj bilan ichak og`riqlarini yo`qotadi va ularning og`riqlariga foyda qiladi, jigar va qorin og`riqlarini bosadi va bachadonni qizdiradi. Agar u olatning ichiga yuborilsa, buyrak va qovuqqa hamda qovuqning bo`shashganiga foyda qiladi.

Birinchi tayyorlov uslubi. Xushbo`y qamish, dafna bargi, bal`zam yog`ochi, hind sodasi, qora andiz, qorachayir, archa bujuri, mirt, yovvoyi

zira va sarimsoqlarning har biridan ikki uqiyadan olib, yirik qilib yanchiladi va qozonga solib, ustiga sharob va suv quyiladi-da, ivitib qo'yiladi. Keyin ustiga besh bo'lak kunjut yog'idan qo'shib, qo'shaloq idishda uch soat davomida past olovda qaynatiladi, shunda doimo kovlab turiladi, keyin olovdan tushirib, sovutib qo'yiladi va yog` suziladi.

Ikkinchi tayyorlov uslubi. Qizil gul, seylon dolchini, ho'l mirt shirasi va murrlarning har biridan ikki uqiyadan olib, yirik qilib yanchiladi va ustiga suv yoki sharob solib ivitiladi, keyin birinchi gal pishirilgan yog'ni, qo'shib, uch soat past olovda qaynatiladi va sovutib suziladi.

Uchinchii tayyorlov uslubi. Sunbul, qalampir-munchoq va may'a yelimlarining har biridan uch uqiyadan, muskat yong'og'idan besh uqiya va bal'zam yog'idan olti uqiya olinadi. Dorilarni yirik qilib yanchib, ustiga suv quyiladi, aralashma qizigach, yuqorida ko'rsatilganidek, pishirilgan yog'ni, shuningdek, bal'zam yog'i va sovuq may'a yelimini qo'shib kovlash orqali yaxshilab aralashtiriladi va suvi ketib yog'i qolguncha qaynatiladi.

May'a yog'i.

Modda quyilib keladigan bo'g'imlarga mos keladi, mushakni, shuningdek, sovuq shishlar va sovuq bachadonni qizdiradi, buyrak va qovuqni ham qizdiradi. Tarkibi: kunjut yog'idan bir misqol va quruq may'a yelimidan uch uqiya olinadi va may'a yelimi-quvvatini yog' o'ziga olguncha past olovda qaynatiladi, so'ngra idishga ko'tarib olib, iste'mol kilinadi.

Bobuna yog'i.

Kunjut yog'idan bir misqol, sariq yo'ng'ichqa va yuvib soyada quritilgan bobuna gullarining har biridan ikki uqiyadan olinadi va shisha idishda ivitib, qirq kungacha oftobga qo'yib qo'yiladi-da, keyin iste'mol qilinadi.

Mastaki yog'i

Me'da zaifligi, uning shishlariga mos keladi va qattiqlikni yumshatadi.

Tarkibi. Ikki misqol kunjut yog'i va olti uqiya mastaki olib, mastaki yanchiladi va yoqqa solib qo'shaloq idishda qaynatiladi.

Oftobga qo'yilgan erman yog'i sovuq a'zolari-ni qizdirib kuchaytiradi. Tarkibi: bir davraq yog'idan olib, shisha idishga solinadi va ichiga ikki uqiya erman solib, qirq kun oftobga qo'yiladi.

Ukrop yog'i.

Kunjut yog'idan bir misqol va soyada quritilgach ukrop urug'idan bir uqiya olib, shisha idishga solinadi va yigirma kun oftobga qo'yib, keyin iste'mol qilinadi.

Gulsapsar yog'i.

Bachadon sovuqligi va uning "bo'g'ilishiga" hamda qulanjga foyda qiladi, shuningdek, buyrak va qovuqni qizdiradi. Tarkibi: seylon dolchini, qust, bal'zam urug'i va mastakilarning har biridan bir uqiyadan, qalampirmunchoq va qirfalarning har biridan yarim uqiyadan va za'farondan bir uqiya olib yanchiladi. bular bir yarim ritl kunjut yog'i va o'ttiz dona gulsapsar guli bilan birga shisha idishga solinadi; gulning sariq qismi va yaproqlarning tag tomoni olib tashlanishi kerak. Keyin yog'dorilarning quvvatini o'ziga olguncha idish mo'tadil soya joyga qo'yib qo'yiladi, so'ngra suzib iste'mol qilinadi.

Sodda gulsapsar yog'i.

Tozalangan oq gulsapsardan ikki dirham va kunjut yog'idan bir misqol olib, gulning quvvati yoqqa o'lguncha ular shisha idishga solib qo'yiladi, keyin iste'mol qilinadi.

Temirtikan yog'i.

Qiyinalib siyishda foydasi bor. Tarkibi: kunjut yog'idan bir uqiya, suvdan bir chorak ritl, zanjabildan to'rt dirham va temirtikandan o'n dirham olinadi. Bu dorilar yirik qilib, yanchilib, ichida suv hamda kunjut yog'i bor qozonga solinadi va suv ketib, yog' qolguncha qaynatiladi. Bu olat ichiga tomiziladi.

Temirtikan yog'ining boshqasi.

Bo'g'imlarga yoqadi, rangni yaxshilaydi, shahvoniy quvvatni orttiradi va jinsiy aloqaga bo'lgan ishtiyoqni qo'zg'atadi; agar undan har kuni bir uqiyasi shinni yoki nabz bilan ichilsa, buyrak, qovuqqa foyda qiladi; uni huqna qilib ham iste'mol qilinadi. Tarkibi: kunjut yog'i, sigirning chuchuk suti va ho'l temirtikan shiralarning har biridan o'n ritldan, oq kallaqandan besh ritl va zanjabildan ikki yarim ritl olinadi. Qand yanchib elanadi, keyin hamma dorilar sopol qozonga solinadi va temirtikan suvi bilan sut bug'lanib ketib, yog'ning o'zi qolguncha qozon tagiga past olov yoqib turiladi. So'ngra olovdan tushirib, yuqorida aytganimizdek qilib ichiriladi. Bu haqiqatan ham buyrakka foyda qiladi va shahvoniy quvvat bilan erlik urug'ini oshiradi. Temirtikan yog'ining

boshqa nusxasi, ich tutilganda, hamda yonbosh va buyrak og'riganda foydasi bor. Tarkibi: Chuchuk suvdan o'n besh osh qoshiq, yanchilgan zanjabilidan to'rt dirham, yanchilgan temirtikandan o'n dirham va kunjut yog'idan bir uskurraja olib, hammasi toza qozonga solinadi va suvi ketib, yog'i qolguncha past olovda qaynatiladi. Keyin olovdan tushirib, sovutiladi va suziladi, u orqadan huqna qilinib va oldindan olatga quyib ishlatiladi.

Ilon yog'i.

Temiratkilarga va orqa teshik bo'shshganga foyda qiladi.

Tarkibi. Uch misqol kunjut yog'idan olib, sopol qozonga solinadi, keyin unga beshtadan o'ntagacha tirik qora ilonni solib, qozonning og'zi berkitiladi va ular titilib ketguncha past olovda qaynatiladi. Keyin olovdan tushirib, sovutib qo'yiladi-da, qozonning og'zi ochiladi, shunda uning bug'idan saqlanish kerak; yana, u sovub bug'i ketguncha qo'yib qo'yiladi, so'ngra shisha idishga solib qo'yib, keragida olib, surtib ishlatish mumkin.

Qovoq yog'i.

Bu yog'ning yolg'iz o'zi butun badandagi har qanday haroratga foyda qiladi. Agar harorat tashqi a'zoda bo'lsa, bu yog' o'sha tuproqga surtiladi, agar qovoq va buyrakda bo'lsa, ularning ustiga surtiladi, bu yog' ichiriladi va ovqatga qo'shib beriladi. Agar harorat butun badanda bo'lsa, u ichiriladi va ovqatga qo'shib beriladi. agar harorat boshda bo'lsa, bu yog' boshga surtiladi va burunga tortiladi. Agar ichaklarda o'tkir o't bo'lsa, bu ichiriladi. U haqiqatan ham, bularning hammasiga foyda yetkazadi. Tayyorlash: katta pishgan qovoqni olib, po'chog'i artiladi va maydalab siqiladi, uning suvidan to'rt qism va yangi kunjut yog'idan bir qism olib, ikkalasi past olovda suvi ketib, yog'ning o'zi qolguncha qaynatiladi, keyin suzib, shishaga solib qo'yib, iste'mol qilinadi.

Rayhon yog'i.

Tizza, bo'g'imlar va butun badandagi bodga foyda qiladi.

Tayyorlash: Rayhon suvidan bir qism va kunjut yog'idan ham bir qism olinadi-da, suvning hammasi bug'lanib ketib, yog' qolguncha qaynatiladi. Keyin suziladi va shisha idishga solib, og'zi mahkamlab berkitib qo'yiladi. Bir ichimi biz yuqorida aytgan kasalliklar uchun bir misqoldan yarim uqiyagacha bo'lib, uni bir oz zira qo'shib qaynatilgan no'xat suvining ikki uqiyasi bilan ichiriladi va ustidan zirboj bilan ovqattantiriladi, a'zolarga bu yog' surtilsa ham foyda qiladi.

ASAB TIZIMI KASALLIKLARI, ULARNI TASHXISLASH VA DAVOLASH

Boshning asosiy va ikkinchi darajadagi qismlari: soch, teri, go'sht, parda, qattiq bosh kosasi, yumshoq pardadan iborat. Parda, miya moddasi, miyadagi qorinchalar va undagi boshqa narsalar. miya ostidagi ikki parda, miya uchun asos – tag vazifasini bajaruvchi suyakdan iborat.

Bosh miya xastaliklari tasnifi

Bosh miyaning sodda xastaliklari:

A) Mizoj buzilish xastaliklari:

- bosh miyaning moddasiz mizoj buzilish xastaliklari (Bayza va Xuda, Sudo kasalliklari);
- bosh miyaning moddali mizoj buzilish xastaliklari (Shaqiqa kasalligi).

B) Tarkib buzilish xastaliklari:

- bosh miyaning hajm buzilish xastaliklari (mikrosefaliya, makrosefaliya).

* Tuzilish xastaliklari:

- bosh miya qon tomirlarining aterosklerozi, tromboz, emboliyalari.

* Son adad xastaliklari:

- bosh miyaning tug'ma anomaliyalari (gidrosefaliya, an-ensefaliya).

V) Uzlüksizlikning buzilish xastaliklari:

- bosh miya travmalari (bosh miyaning lat yeyishi, chayqalishi);
- bosh miya ochiq jarohatlari (ezilishi, majag'lanishi);
- bosh kosasining sinishi;
- bosh miya tomirlarining kesilishi, uzilishi;
- bosh miya nerv tolalarining kesilishi, uzilishi.

Bosh miyaning murakkab xastaliklari:

- sovuq sarsom (*litargus*) xastaligi;
- tutqanoq (epilepsiya) xastaligi;
- sakta (*insul't*) xastaligi;
- laqva (yuz talaji, uch shoxli nervning shamollashi) xastaligi;
- bosh miyaning yaxshi va yomon sifatli (*saraton*), o'sma xastaliklari (*gemangioma*, *ater oma*);
- bosh miyaning parazitar (bosh miya exinokkoki) kasalliklari.

Bosh og'rig'i va uning turlari:

Sudo – bosh miyada bo'ladigan og'riqlarning bir turi bo'lib hisoblanadi.

Har bir og'riqning sababi mizojning to'satdan o'zgarishi va uzluksizlikning buzilishidir.

Ushbu sabablar – miya moddasining o'zida yoki miyani o'ragan pardada, yoki tomirlarida, yoki bosh suyagining sirtidan o'rab turuvchi pardada bo'ladi. Ba'zan ma'lum bir organlarning hamkorligi tufayli bosh og'rig'i paydo bo'ladi. Masalan, gipertoniya kasalligi natijasida gipertonik ensefalopatiyalar kuchli bosh og'rig'i bilan kechadi. Chunki ular miyaning ta'sirlari orqali bog'lanib turadi.

Ibn Sino ta'limoti bo'yicha bosh og'rig'ining tasnifi

1. Sababiga ko'ra:

a) mizoj buzilishi; b) uzluksizlikning buzilishi; v) hamkor a'zolar kasalliklari sababli.

2. Turlariga ko'ra:

a) shaqíqa; b) bayza va xuda.

3. Kechishi bo'yicha:

a) kuchsiz; b) o'rtacha; v) kuchli.

Bosh og'riqlari ba'zan butun gavdaning zaifligi tufayli paydo bo'ladi. Masalan: isitmalarda shunday bo'ladi. Bosh og'rig'i yuzaga keladigan joyiga qarab qismlarga bo'linadi.

Bayza va xuda xastaligi: Bu xildagi bosh og'rig'ining "temir qalpoq" deyilishiga sabab – og'riq boshni butunlay o'rab oluvchi xarakterga ega. Bu butunlay boshni o'rab oluvchi, turg'un va uzoq arzimagan bir sabab bilan qo'zg'aladi.

Qo'zg'atuvchi sabablar:

A) harakat qilish;

B) spirtli ichimliklar iste'mol qilish.

Ushbu og'riqqa chalingan kishilar baland tovushni, yorug'likni, odamlar bilan gaplashishni yoqtirmaydilar. Bemor qorong'ilik, tinchlik va chalqancha yotishni yaxshi ko'radi. Bu miyaning kuchsizligi yoki miya sezgisining kuchliligi alomatidir. G'ayritabiiy xilt, issiq yoki sovuq shishdir. Bu ko'pincha savdo yoki qattiq shishdan vujudga keladi. Shish ko'pincha miya pardasining o'rtasida yoki bosh kosasi suyagining sirtida yoki ichkarisida bo'ladi. Bundan tashqari bosh og'rig'i ko'pincha ilgari bo'lib o'tgan kasalliklar natijasida paydo bo'ladi. Ba'zan hamkor a'zolar kasalliklari natijasida ham paydo bo'ladi.

Davolash: qon xilti sababli bo'lsa – tomirdan qon olinadi. Boshga burishtiruvchi dorilardan – erituvchi, qizdiruvchi darmonlar surtiladi. Masalan: yalpiz, qora kunjut yog'i, za'faron o'simligi. Arteriyalardan qon olish, peshona tomiridan qon olish ta'riflari, ovqat bo'lsa uni hazm qilishi kuchli bo'lgan ovqatlarni yemaslik kerak.

Shaqiqa (migren') kasalligi:

Bu boshning bir tomonida qo'zg'aladigan doimiy og'riq bo'lib, Jolinus uni boshning o'rtasigacha qoplovchi og'riq deb ta'rif qiladi.

Sababi: Xuddi bayza yoki xuda kasalligidagidek. Ba'zan og'riq, lokalizatsiyasiga ko'ra: bosh kosasining ichida, ba'zan bosh kosasini sirtidan o'rab turuvchi pardada bo'ladi. Ko'pincha chakka mushaklarida hosil bo'ladi. Shaqiqa ko'pincha xilllardan vujudga keladi. Sovuq moddadan yuzaga keladigan kasallik issiqlik bilan tezda bosiladi va unda tortishish ham seziladi. Issiqdan bo'ladigan shaqiqada sovituvchi vositalar chakkaga qo'yilganda ular rohatlanadi.

Davolash: Xuddi bayza kasalligidagidek. Chakka va peshona tomiriaridan qon olinadi. Surgi dorilar beriladi, huqna qilinadi. Sachratqi suvi – issiqdan bo'ladigan shaqiqaga yaxshi foyda qiladi. Agar shaqiqa davriy bo'lsa, butun badan chiqindilardan tozalanib, mizoj o'zgartiriladi. Modda issiq bo'lsa – afyun, mehrigiyo ildizining po'stlari, ukrop, mingidevona kabi dorilar aralashmasi peshonaga qo'yiladi. Ayrim vaqt shaqiqaga siyoh ham foyda qiladi, u boshning kasal tomoniga surtiladi. Za'faron – peshonaga surtiladi. Bundan tashqari, gazago't ham yaxshi foyda beradi. Agar og'riyotgan chakkaga – qo'rg'oshin yoki taxtacha bog'lansa, lo'qqilab og'riyotgan kuchli tomir urishiga to'sqinlik qiladi. Bundan tashqari bu bemorlar hammomga tushib, boshini engashtirib bir necha marta issiq suvga solishi ham yaxshi natija beradi, shu vaqtda burunga paxta yog'i ham tomiziladi.

Tutqanoq xastaligi

Tutqanoq – nafsoniy a'zolarning sezish va harakat ishlariga, hamda tik turishiga to'sqinlik qiladigan kasallikdir. Sababi – tiqiima paydo bo'lishi bo'lib, ko'pincha u miyaning oldingi qon oqchasiiga votgan zarardan paydo bo'ladigan umumiy turishish sababli vujudga keladi. Bundan tashqari, tutqanoq – miyani biror bir modda sababli siqilishi natijasida yuzaga keladi. Bunda bug' yoki moddasimon rutubat paydo bo'lishi mumkin. Uning sababi miya qorinchalari yoki asablarning o'sib chiqqan

joyida tiqilma paydo qiluvchi xilt bo'ladi. Tutqanoq o'tib, hushga kelish – xilti haydash yoki yelni tarqalganidan yoki aziyat beruvchi sababni haydashdan keyin sodir bo'ladi. Tutqanoqda og'izdan ko'pik chiqishining sababi, og'iz bo'shlig'idagi suyuqlikning nafas yo'llariga o'tishi hisoblanadi. Tutqanoq boshqa hamkor a'zolar tufayli ham kelib chiqadi. Lekin uning sababi qanday bo'lishidan qat'iy nazar, eng yaqin manbai miya bo'lib hisoblanadi. Bundan tashqari, tutqanoqni qo'zg'atuvchi, moyillik qiluvchi sabablar ham mavjud. Ular haddan tashqari ko'p ovqat iste'mol qilish, spirtli ichimliklar iste'mol qilish, oshqozon faoliyati buzilishi natijasida ovqat hazm qilish tizimida paydo bo'ladigan kasalliklar, oftobda ko'p turish kabilar, organizmda zararli moddaning hosil bo'lishiga olib keladi va u miyaga tarqaladi. Jinsiy aloqani ko'p qilish, ovqatdan keyin badantarbiya qilish, kashnich iste'mol qilish tutqanoq kasalligini qo'zg'atish uchun sabab bo'ladi.

Tutqanoqqa moyil bo'lgan xavfli guruh kishilari: tug'ruq vaqtida bosh miyadan jarohat olganlar, zaif tug'ilgan bolalar, ho'l mizojli kishilarda me'da buzilishi borlar, shuningdek, issiq shamol esadigan mamlakatlarda yashovchi kishilarda kuzatiladi, chunki bu sabablar boshni rutubatga to'ldiradi. Kuchsiz, kamqon, qon tomirlari tor bo'lgan ayollar va bolalar tutqanoq kasalligiga moyilroq bo'ladilar.

Kasallikning belgilari: tilning sarg'ayishi va til ostidagi tomirning ko'karishidir. Tutqanoqdan oldin til harakati kuchsizlanadi, yomon tushlar kurish, xotiraning pasayishi, vahima, qo'rqqoqlik va g'azab kabi sezgilar paydo bo'ladi. Nafas olish yomonlashadi, ko'krak qafasi sohasida siqilish aromatlari, karlik belgilari paydo bo'ladi.

Davolash: Bolalardagi tutqanoqda onasining ovqatlanish rejimi tartibga solinadi. Bolani turli taassurotlar: qattiq tovush, uyqusizlik, qattiq sovuqdan saqlanishini ta'minlash kerak. Bu bolalarga ovqatdan oldin yengil badantarbiya qilish tavsiya etilib, ularni ovqatdan keyin harakat qildirmaslik kerak. Tutqanoqqa uchragan kishi yengil ovqat yeyishi kerak. Ovqat yengil badantarbiyadan keyin iste'mol qilinsa, yaxshi samara beradi. Yog'li, hazm bulishi qiyin bo'lgan ovqatlarni yemaslik kerak. Meva va sabzavotlardan parhez qilish kerak.

1 tadbir: qo'zg'atuvchi sababdan saqlanish kerak;

2-tadbir: quyi a'zolarni ko'proq harakatlantirish kerak. Gavdani yuqoridan pastgacha asta-sekinlik bilan ishqalash ham moddani quyiga tortadigan tadbirlardan.

Har bir keyingi ishqalash oldingisidan ko`ra qattiqroq bo`lishi kerak. Bosh hamma vaqt tikka tutiladi, keyin yurishga buyuriladi. Tomirdan qon olishga monelik bo`lmasa, qon olinadi.

Dorivor o`simliklardan: yovvoyi bodring, gazako`t hidlatiladi. Dengiz piyoz, asaf, sikanjubin bilan ichiriladi. Ushbu kasallar uchun surtiladigan yaxshi yog` – tuyaning boldir suyagining iligi bilan gul yog`i bo`lib, ular qo`shilib chakkaga, bosh chakkalariga, umurtqalarga va ko`krakka surtiladi.

Daraxt po`kagi, rum sassiq kovragi, cho`l sariq sog`i, yumshoq oristologiya ildizi, shomgul kabilar doimo ichirilib turiladigan dorilardan bo`lib, ularni suv bilan ichish tavsiya qilinadi. Shuningdek, dafna daraxtining mevasidan ham berib turiladi. Tutqanoqqa uchragan bemorlarni bir joydan ikkinchi joyga ko`chirtirish ham foydali tadbirlardan biri bo`lib hisoblanadi.

O`PKA XASTALIKLARINI TASHXISLASH VA DAVOLASH

O`pkaning mizojlari, ularni aniqlash yo`llari va ularning belgilari

O`pka mizojining issiq ekaniga ko`krakning kengligi, nafasning kattaligi, ba`zan nafas ikki hissa bo`ladi – katta nafas chiqarish, tovushning qattiq va yo`g`onligi, sovuq havoning kam zarar qilishi va issiq havoning ko`p zarar qilishi, shuningdek ko`pincha biror narsa ichmasdan-q mayin sovuq shamoldan bosiladigan tashnalik belgi bo`ladi. Issiq mizoj bilan birga ko`pincha alanga va yo`tal ham bo`ladi.

O`pka mizojining sovuq ekaniga ko`krakning kichikligi va torligi, tovush va nafasning siqirligi va har ikkalasining ingichkaligi, har bir sovuq narsa bilan zararlanish va o`pkada balg`amning ko`p paydo bo`lishi dalolat qiladi. Sovuq mizojda ko`pincha nafas ikki hissa bo`ladi. Shuningdek hansirash va yo`tal ham paydo bo`ladi.

Ho`l mizojga chiqindilarning ko`pligi, tovushning xirillashi, umuman xirillash (ayniqsa modda bo`lib, modda yuqoriga intilsa, shunday bo`ladi) gavda kuchsiz bo`lmasa ham baland ovoz chiqara olmaslik – belgi bo`ladi.

Quruq mizojga chiqindilarning kamligi, tovushning dag`alligi va uning turnalar tovushiga o`xshashligi dalolat qiladi. Ba`zan moddaning kuchli quyuqlashuvi sababli hansirash paydo bo`ladi. Shu mizojlarning har biri o`pkada goho tabiiy bo`ladi, goho keyin paydo bo`ladi va ular yuqorida aytilgan belgilarning ba`zisida birlashadi, ba`zisida esa ajrashadi.

Ularning birgalashadigan belgilari yuqorida ko'rsatilgan belgilardir. Ikkalasi ajrashadigan belgilari ikkita: biri mizoj tabiiy bo'lsa, belgisi ham tabiiy ravishda voqe' bo'ladi. Mizoj keyin paydo bo'lgan bo'lsa, belgisi ham g'ayritabiiy bo'lib yuz beradi. Lekin, belgi ko'krakning kattaligi yoki kichikligi kabi faqatgina tabiiy bo'ladigan jinsdan bo'lsa, u tabiiy mizojning belgisidir.

Bilginki, issiq, sovuq, katta-kichik, oson-qiyin, badbo'y – xushbo'y va bulardan boshqa xil nafas ko'krak va o'pka ahvolini ko'rsatadigan belgilarning aniqrog'i va xosrog'i hisoblanadi. Tovush ham shunga o'xshash, masalan, zarar mushaklarda bo'lsa, bo'g'ilgan tovush zararining yoyiluvchi mushakda ekanligiga, xirillagan tovush esa, zararining yig'iluvchi mushakda ekanligiga belgi bo'ladi. Yo'tal, tupuk tashlash, tomir urishi ham ko'krak va o'pka ahvoliga eng xos belgi bo'ladi.

O'pka yurakka qo'shmidir va yurakning ahvolidan o'pkaga olinadigan dalil – eng kuchli dalil bo'ladi. Tomir urishi o'pka nayi shaxobchalarining yonveridagi joyning ahvoliga eng kuchli belgi bo'lsa, yo'tal kekirdak yonverining va et qismining ahvoliga eng kuchli dalil bo'ladi. O'pkaning og'ir sezilishi moddaning o'pkada ekanligiga, achishish va sanchish sezilishi esa, moddaning pardalarda va mushaklarda ekaniga xos dalildir. Balg'am tuflash yengil yo'tal bilan bo'lsa, modda o'pka nayinig eng yuqorisida va uning yaqinida bo'ladi. Balg'am tashlash kuchli yo'tal bilan bo'lsa, modda uzoq va chuqurlikda joylashgan bo'ladi. Goho ko'krak a'zolarining kasalliklariga uzoq a'zoldagi belgilar ham dalil bo'ladi. Masalan, ko'krak-qorin to'sig'ining shishlarida bosh aylanadi, o'pka shishlarida yuz qizil bo'ladi.

O'pkaning yallig'lanishi (zoturria)

O'pka yallig'lanishi – o'pkada bo'ladigan issiq shishdan iborat bo'lib, goho dastavval o'zi paydo bo'ladi, goho o'pkaga tushgan nazlatarning, yoki o'pkaga qarab tarqalgan tomoq og'riqlarining, yoki o'pka yallig'lanishiga aylangan zotiljamning ketidan keladi. Bu xil shishlar bemorni yetti kun ichida o'ldiradi; agar tabiat moddani tuf lab tashlatishga qodir bo'lsa, ko'proq vaqt u sil kasalligiga yo'liqadi. O'pka yallig'lanishi har bir xiltidan kelib chiqadi, lekin ko'proq vaqt balg'am xiltidan paydo bo'ladi. Chunki o'pka kovak a'zo bo'lib, unda suyuq xilt kam to'xtaydi. Zotiljam esa uning aksi, ya'ni ko'pincha o't xiltidan bo'ladi; chunki plevra qalin po'stsimon pishiq bo'lib, unga faqatgina latif va o'tkir moddagina o'tadi. Yana o'pka yallig'lanishi goho qon xiltidan va

goho saramas jinsidan bo'ladi. U o'zining o'tkirligi va yurakka yaqin turishi, hamda ichiladigan va qo'yib bog'lanadigan dorining kam foyda qilishi sababli ko'proq o'fimga olib keladi. Chunki, ichilgan dori unga qarshi tura oladigan sovutish quvvatini saqlagan holda yetib borolmaydi; qo'yib bog'lanadigan dori esa shishga qarshi tura oladigan sovutish ta'sirini u a'zoga yetkaza olmaydi. O'pka yallig'lanishidagi shish, goho shimiltirish orqali, goho yiringlanish bilan izsiz o'tib ketadi. U goho qattiqlashadi va ko'pincha chiqiqlarga aylanadi; ba'zan esa faronitusga ko'chadi, bu kam bo'ladi va kam uchraydi. Goho zotiljamda aytilganidek, o'pka yallig'lanishidan keyin uvushish paydo bo'ladi, biroq bu narsa o'pka yallig'lanishidan keyin ko'proq bo'ladi.

O'pka yallig'lanishida burunning qonashi zotiljamdagi burun qonashidek foyda qilmaydi, chunki ikkalasining moddasi boshqa-boshqa, hamda burun qonashi orqali moddaning o'pkadan tortilishi ko'krak-qorin pardasi, ko'krak pardalari va mushaklardan tortilishiga qaraganda uzoqroq bo'ladi.

Belgilari: o'tkir isitma, chunki bu ichki a'zoda bo'ladigan issiq shishdir, nafasning bo'g'ayotgandek qilib qattiq qisilishi, shish sababli, hamda nafas yo'llarining siqilganligidan nafas oluvchining turib nafas olishi, nafasining juda issiqligi, sezuvchi pardaga o'ralgan, lekin o'z moddasi sezgisiz a'zoda moddaning ko'pligi sababli seziladigan og'irlik va o'sha sababdan butun ko'krakning tortishuvi, ko'krak va gavda chuquridan to ko'krak suyagi va orqa umurtqagacha cho'ziladigan og'riq, goho esa shu og'riqning ikkala kurak o'rtasida sezilishidan iborat. Goho kurak, o'mrov suyagi va emchak tagida hamisha yoki faqat yo'tal paytida lo'qillab og'rish seziladi. Kasal yon tomoni bilan yota olmaydi, faqat orqasi bilan yotadi, agar yon tomoni bilan yotsa bo'g'iladi. O'pka yallig'lanishiga uchragan kishining tili oldin qizaradi, keyin qorayadi. Tili shunday bo'ladi, qo'l tekkizsang, yopishadi, tili yana qalinlashadi.

Ba'zan to'lishib tortishishda butun yuz hamkorlik qiladi; yuz ruhlarida qizillik va ko'pchish paydo bo'ladi, chunki ular peshona kabi teridan iborat bo'lmay, go'shtli va g'ovak bo'lganligidan ularga bug' ko'tariladi. Ba'zan yuzdagi qizillik kuchayib, bo'yalganga o'xshash bo'lib turadi. Ba'zan bug' ko'tarilib, olov lovillayotgandek seziladi. Isitmaning kuchliligi va yetkazgan zararining zo'rligidan qattiq harsillash, hamda tez va yuqori nafas paydo bo'ladi. Kasalning ko'zlari salqib, qiyinlik bilan harakat qiladi, tomirlari to'lishadi, qovoqlari og'irlashadi, bularning sababi

ham bug`dir. Muguz qatlamini shishgancha, ko`z g`o`lagi o`ynab chiqqanga o`xshash bo`lib turadi, unda yog`lilik va semizlik ko`rinadi, bo`yin ham yo`g`onlashadi.

Ba`zan ho`l bug`ning ko`pligi sababli qattiq uyqu paydo bo`ladi, ba`zan shu bilan birga qo`l va oyoqlar soviydi. Tomir urishiga kelsak, u to`lqinsimon bo`ladi. To`lqinli tomir urishi birgina yoyilishdagina notekis bo`ladi, ba`zan tomir urishi uzilib qoladi, ba`zan birgina yoyilishda ikki zarbali bo`ladi, ayrim hollarda o`sha ikki zarba ko`p yoyilishlarda ham bo`ladi. Goho ko`p yoyilishlarda tomir urishi to`xtalib qoladi. Goho tomir urishida "tomir zarbalari o`rtasiga to`g`ri keladigan urish" voqe bo`ladi. Bemorning tomir urishi ehtiyojning qattiqligidan va qurol a`zo o`pkaning yumshoqligidan ko`proq vaqt katta bo`ladi, lekin quvvat juda kuchsiz bo`lsa, katta bo`lmaydi. Tomir urishining ketma-ketligi esa isitmaga, ehtiyojga va quvvatning tomir urishi kattalanishiga kifoya qilishiga qarab kuchayadi va kamayadi. Buqrotning aytishicha, o`pka yallig`lanishiga uchragan kishilarning emchaklariga va ularning yon-tevaraklariga chiqiqar chiqib, oqma yaraga aylansa, ular bu darddan tez tuzaladilar, pochada chiqiqlar paydo bo`lsa ham, u yaxshilik belgisi bo`ladi.

Ba`zi vaqtlarda o`pka yallig`lanishi zotiljamga ko`chganda, nafas qisishi yengillashib, sanchiq paydo bo`ladi. O`pka yallig`lanishiga uchraganlarning ham balg`amlari zotiljam kabi turli rangda bo`ladi; u ko`pincha shilliqli bo`ladi. Saramas jinsidan bo`ladigan yoki o`shanga o`xshash o`pka yallig`lanishida nafas qisilishi va ko`krakda seziladigan og`riq kam bo`ladi, lekin alangalanish g`oyat darajada kuchayadi. O`pka yallig`lanishida yiringlanishga ko`chishning belgilari zotiljamning shunday hollardagi belgilariga yaqin bo`ladi; ya`ni isitma va og`riq pasaymaydi va modda balg`am yoki cho`kinali quyuyq siydik, yoki axlat orqali deyarli chiqarib tashlanmaydi. Shu belgilar bilan birga kasalning tinch va kuchlilikgi kuzatilsa, shish yiringlanishga yoki zotiljamda aytilgan belgilarga ko`ra yuqori yoki quyi tomonda bo`ladigan chiqiqqa ko`chayotgan bo`ladi. Agar bemorda quvvat va tinchlik bo`lmasa, uning o`limi muqarrar. Kasalning tupugi chuchuklashsa, shish yiringlangan bo`ladi. O`pka qirq kun ichida tozalanishi kerak, agar tozalanmasa, kasallik uzoqqa cho`ziladi. O`pka yallig`lanishi uzoq vaqtga cho`zilsa, oziqlantiruvchi quvvatning kuchsizligidan ikkala oyoqda, ayniqsa oyoq uchlarida shish paydo qiladi. Agar modda qovuqqa borsa, sog`ayish umidi tug`iladi.

O'pkaning yallig'lanishini davolash:

O'pka yallig'lanishini davolash zotifjamni davolashga o'xshaydi. Lekin bunda qo'yib bog'lanadigan dorilar kuchliroq bo'lishi va ularga dorining ta'sirini chuqurroq olib boradigan narsalar qo'shilishi kerak. Bunda balg'am tashlatish orqali o'pkani tozalashga qattiqroq kirishiladi; balg'am tashlash bilan tozalash kerak bo'lgan tomonni bosib yotish o'rniga o'sha tomonga moyil bo'lib chalqancha yotiladi. Agar ich to'xtalib qolsa, har ikki kunda bir marotaba mana shu tarkibli ichimlikdan ichiriladi: xiyorshanbar va urug'i olingan mayizning har biridan 256 uch istor olib, unga to'rt sukurraja suv quyiladi va yarmi qolguncha qaynatiladi. Keyin uni olovdan olib ustiga bir sukurraja ituzumining suvi quyiladi. Kuchli kasalga shu tarkibning hammasini, kuchsizga esa yarmi ichiriladi. Agar ich kuchsiz qiladigan darajada suyuq bo'lsa, mirta, qo'rga ko'milgan shirin behi va shirin anorning qaynatib quyultirilgan shirasi ichiriladi.

Mosharo yoki saramas jinsidan bo'lgan o'pka yallig'lanishini davolash qiyin, agar foyda qilsa, sabzavot, o't va mevalardan olingan ma'lum kuchli sovutuvchi shiralar bilan haroratni yetarli darajada so'ndirish foyda qiladi. Sachratqi shirasi va shunga o'xshash sovutib, yumshatuvchi shiralar ichiriladi. Shira, tamr, hindiy, yantoq-shakar va shular kabi dorilar bilan safroni bo'shattirish ham mumkin. Ba'zan shunday o'pka yallig'lanishida kasalda to'liqlik bo'lsa, tomirdan qon olishga to'g'ri keladi.

YURAK KASALLIKLARINI TASHXISLASH VA DAVOLASH

Yurak kasalliklarining belgilari

Tabiiy bo'lmagan mizojlarning dalillari yurak kasalliklarini bildiruvchi belgilardandir. Kuchning zaifligi va ketishi, sirtqi yoki dastlabki biror sababdan yoki boshqa a'zoning hamkorligidan bo'lmagan ozish yurak mizojining buzilganiga belgi bo'ladi; agar shu holda xafaqon ham paydo bo'lsa, belgi to'la-tekis bo'ladi, agar u hushdan ketishga borib taqalsa, mizoj buzilganligi kuchaygan bo'ladi.

Yurakda moddasiz sovuq yo issiq, yoki quruq, mizoj buzilishi kuchaysa, badan silliq va ozish yo'liga kiradi, buzilgan mizoj issiq bo'lsa, umuman ingichka og'riq kasaliga uchraydi, sovuq bo'lsa, ingichka og'riqning keksa va juda qarib zaiflashib ketgan kishilarda bo'ladigan bir turini keltirib chiqaradi, quruq bo'lsa, sil va ingichka og'riq kasalliklarini keltirib chiqaradi; bu sil o'pkadan bo'ladigan sildan boshqachadir, chunki

bunda o'pkaning o'zi zararlanmaydi, bunga yo'liqqan kishida yo'tal ham bo'lmaydi, issig'i yo'qligidan issiq ingichka og'riq kasalligidan ham boshqacha bo'ladi. Yurakdagi buzilgan issiq mizojning belgisi: tomir urishining tezligi va ketma-ketligining tabiiylikdan ortib ketishi, nafasning odatdagidan ko'ra ko'proq tez va ketma-ket bo'lishi, sovuq havo bilan to'xtaydigan kuchli tashnalik, salqindan rohatlanish, boshqa biron sababsiz badanning umumiy ozishi va erishi, alanganish bilan birga bo'lgan g'amginlik va behuzurlikdir.

Buzilgan sovuq mizojning belgisi tomir urishining odatdagidan ko'ra kichikligi, sustligi va siyrakligidir; lekin quvvati tushib boshqa yo'l bilan qoplanmagan hojatni qoplash uchun ketma-ket nafas olishga majburiyat paydo bo'lsa, u belgi bo'lmaydi.

Yana nafas olishning kuchsizlanishi, quvvatning tarqalishi, isitadigan turli narsalarga tekkanda, ularni hidlaganda va tatiganda rohatlanish; shuningdek, cho'chish, qo'rqqoqlik, haddan tashqari yumshoqlik va ko'ngilchanlik ham buzuq sovuq mizojning belgilaridandir.

Buzilgan ho'l mizojning belgisi tomir urishining odatdagidan ko'ra yumshoqligi, ruhga ta'sir qiluvchi narsalardan tez ta'sirlanish va ta'sirning tez ketishi, xiflarning hidlanishidan bo'ladigan isitmalarining ko'p bo'lishidir.

Buzilgan quruq mizojning belgisi tomir urishining odatdagidan ko'ra quruqligi, ta'sirlanishning qiyinligi, ta'sirlanishning kuchli yoki kuchsiz bo'lsa ham uzoq vaqt qolishi va badanning ozishidir.

Yurakda bo'ladigan shishlarning belgilariga kelsak, ularning ba'zilari issiq shishlarning belgilaridan iborat, ularning boshlanish paytida tomir urishida qiziq va odatdan tashqari notekislik yuz beradi, badanda, ayniqsa nafas a'zolariga beriladigan alanga zo'rayadi. Nafas oluvchi kishi eng sovuq havoni burun orqali mumkin qadar ko'p tortsa ham, nafas olmayotgandek bo'ladi, so'ngra uning ketidan bir necha bor hushdan ketish hollari yuz beradi.

Yurakdagi issiq shishlarning holatini aniqlashda boshqa shunga o'xshash kasalliklarda bo'ladigan tomir urishining qattiqligi kabi belgini kutish kerak emas. Chunki yurak shishi tomir urishining qattiqlashuvigacha borib yetmaydi.

Yurakda uzluksizlikning buzilganligi esa sirtida bo'ladigan sabablar orqali bilinadi. Ba'zi tabiblarning aytishicha, yurakda yara paydo bo'lsa, kishi o'ladi, uning belgisi – chap sut bezi tugmachasining og'rishidir.

Yurakka ta'sir ko'rsatadigan sabablar

Yurakka ta'sir ko'rsatuvchi sabablarning ba'zilari yurakka xos, ba'zilari esa turli mizojlarni, turli shishlarni paydo qiluvchi, uzluksizlikni buzuvchi va shularga o'xshash yurakka va boshqa a'zolarga umumiy bo'lgan sabablardir.

Ammo yana nafas olish jihatidan va turli hissiy kechinmalar jihatidan paydo bo'ladigan va faqat yurakkakina xos bo'lgan boshqa sabablar ham bor.

Nafas olishda nafas siqilsa yo juda issiq, yoki juda sovuq nafas olinsa, undan albatta yurakka zarar yetadi. Tug'ma issiqlikni ichga bo'g'ib qamashda yoki uni sirtga tarqatishda haddan tashqari ta'sir ko'rsatadigan har bir sabab hushdan ketkazishgacha, hatto halok qilishgacha olib boradi.

Shunday hissiy kechinmalardan biri bo'lgan g'azablanishning ta'siri hammasinikidan kamroq bo'ladi, chunki g'azablanishning halok qilishgacha olib borishi kam uchraydi.

Uyqusizlik va haddan tashqari ko'p badantariya va shularga o'xshashlar ruhni tarqatishi sababli yurakni kuchsiz qiladi.

Yurakni davolashning umumiy qoidalari

Bu tuproqda faqat tib kitoblarida aytilishi kerak bo'lgan qoidalarga amal qilib o'tamiz: yurak boshqaruvchi a'zo va hamma boshqaruvchi a'zolarning eng birinchisi va eng muhimi bo'lgani uchun, uni dorilar bilan davolashdagi dadillik, yurak xiltini bo'shatmoqchi bo'lsak ham yoki mizojini almashtirmoqchi bo'lsak ham ehtiyotlik bilan ish olib borish kerak.

Tomirlardan qon olib bo'shatishga kelsak, biz u bilan davolashga kirishganimizda tozalovchi boshqa tadbirlar bilan qo'shib qilishga ehtiyoj sezmaymiz, balki bizga ko'proq lozim bo'ladigan narsa unday bo'shatishni haddan tashqari qo'llab, kasalning quvvatini tushirib yubormaslik va agar quvvat ozgina susayib yurakning sovuq yoki issiq mizoji sababli kuchsizlanganda uni ko'taruvchi narsalar bilan kuchaytirish lozimdir. Bu faqat qon olishgagina tegishli emas, balki qon olishda garchi qattiqroq ehtiyot qilinsa ham, boshqa hamma bo'shatish tadbirlariga ham tegishlidir.

Qon olishdan boshqa tadbirlarni ishlatishga ehtiyoj qolmasligining sababi qon olishning yurakka borib tushadigan dori bilan bo'lmasligidadir; shu bilan birga yurakda bo'ladigan toliqishlarning ko'pi qon va bug'dan bo'lib, tomirdan qon olish har ikkalasining ham zararini qaytaradi. Agar

to'liqlik qondan bo'lsa, o'ng bosliqdan, bug'dan bo'lsa, so'l boslikdan qon olinadi.

Dorilar bilan bo'ladigan bo'shatishlarga kelsak, bunda yuqorida aytilgan tadbirga boshqa tadbirlarni ham qo'shish kerak, chunki bo'shatuvchi dorilarning ko'pi badanga qarama-qarshi bo'lganidan, ularni yurak dorilari bilan birgalashtirish kerak. Yurak dorilari – o'z xossalari bilan yurakka quvvat beradigan dorilardir.

Yurak xiltini bo'shatishda ishlatiladigan dorilarga yurakka munosib bo'lgan taryoqli va bodzahrlı dorilar aralashtiriladi. O'sha dorilarning ko'pi, hatto juda ko'pchiligi, boshqa tomondan ham foyda yetkazadi: ular bo'shatuvchi dorilarni yurakka o'tkazadi va yurakdan boshqaga o'tishdan qaytaradi.

Yurak mizojini almashtirishda sovuq, yo issiq, yo ho'l, yoki quruq mizojga almashtirish tadbiri ishlatiladi. Sovuq mizojni almashtirmoqchi bo'lsak, issiqlik dorilarni yurak issiqlik dorilari bilan aralashtirib ishlatamiz; shu bilan birga shu dorilarning yurak xiltini qattiq qo'zgatib yubormasligi ko'zda tutiladi, aks holda xilt yurak tanasini yel yoki shish paydo qiluvchi modda va boshqa narsalar bilan tortishtiradi.

Issiq mizojni almashtirmoqchi bo'lsak, sovutuvchi dorilarni ishlatish bilan chegaralanmaymiz. Chunki yurakning yaratilishiga sabab bo'lgan modda, ya'ni yurakka quyiladigan ruh moddasi issiq modda bo'lib, uning issiqligi badanga zararli haroratdan boshqa bo'lgan tug'ma haroratdir.

Yurak mizojining issiqda aynib buzilishi sababli shu ruh moddasida kamayish, tarqalish, tutunsimon bo'lish va xiralanish paydo bo'ladi; shu paytda yurak tanasiga o'zining issiqligi bilan, to'g'rirog'i issiqlik birgalashib keluvchi alohida xususiyati bilan tug'ma issiqlikni kuchaytiruvchi issiq dorilar bilan aralashmagan biror so'ndiruvchi dori borib tushaversa, u tarmoq, ya'ni yurak tanasiga foyda qilsa ham aslga, ya'ni ruhga zarar qilishi mumkin.

Yurak tanasining issig'ini mo'tadillashtirish bilan birga ruhning issiqligi zararlansa, uning foydasi nima bo'lar ediki, shuning uchun qadimgi olimlarning ichida yurakning buzilgan issiq mizojiga va u mizoj sababli paydo bo'ladigan kasalliklarga davo ishlatishda sovuqlik dorilarni issiqlik dorilarga aralashtirmasdan ishlatganlari uchramaydi. Chunki ular, faqat kuchli bo'lsa, sovutuvchini isituvchidan ajratib sovutuvchi dorilarni yurakka, isituvchilarni esa ruhga yetkazishiga va natijada, yurakning harorati mo'tadil bo'lib, ruhning harorati oshishiga ishonganlar.

Ular govzabon kabi o'z xossasi bilan ruhni kuchaytiradigan va mo'tadil yoki mo'tadillikka yaqin dorini uchratganlarida undan ko'p foydalanganlar; ammo tabiat kuchsiz bo'lsa, hech bir tadbir foyda qilmaydi.

Qadimgi tabiblar goho sovuqlik yurak dorilari moddasining og'irligi, singishining kamligi, tabiatning singishga emas, to'xtab qolishga moyilligini bilganliklaridan yurak issiqlik dorilarini ishlatishga muhtoj bo'lganlar, ularni birgalashtirib olib o'tadigan yurak issiqlik dorilari bilan aralastirib ishlatganlar, shunda ular tabiatning sovituvchi dorilarni yurakka yetkazishiga yordamlashadi. Masalan, ular za'faronni kofur kulchalarining hamma tarkiblariga aralastiradilar, shunda boshqa qo'shimchalarni za'faron yurakka o'tkazadi.

So'ngra tabiiy kuch za'faronni yurakdan qaytarib, ruh bilan mashg'ul qiladi; sovutuvchilardan esa yurak mizojini mo'tadil qilish uchun foydalaniladi. Bunday qilish nuqul sovutuvchi dorilarni ishlatib, keyin ularning yo'l boshida to'xtab qolib, o'ta olmay turishlaridan ko'ra foydaliroqdir. O'zi bilmasdan, qadimgilarning xatosini tuzataman deb, kofur kulchalariga za'faronni qo'shmaydigan tabiblar kofur kulchalarining foydasini kamaytirib qo'yadilar.

Yurak issiq mizojiga qarshi ho'l mevalarning qaynatib quyultirilgan shiralarini, ayniqsa shom olmasining va behining suvini ichirish bilan ham davo qiladi; ular juda yaxshi davo hamda yurakni kuchaytiruvchilarga qo'shiladigan so'ndiruvchi suyuq va quyuq surtma dorilar bilan davo qilinadi. Agar mizoj buzilishining sababi modda bo'lsa, bo'shatiladi.

Ma'jun dorilar bilan, rayhoniyy sharob, mo'tadil badantarbiyalar, yurakka ishlatiladigan issiqlik, xushbo'y quyuq va suyuq surtma dorilar bilan va hazm bo'ladigan miqdordagi issiqlik ovqatlar bilan davolanadi. Mizoj buzilishining sababi modda bo'lsa, bo'shatiladi. Yurakning mizoji buzilgan quruq. Mizojini ho'llovchi ovqatni ko'p yedirish, so'ngra hammonga tushirish, vanna qabul qildirish, dam olish, kam harakat qilish, tinchlik va sovuq suv ichirish bilan davolash kerak.

Buzilgan mizojda sovuqlik bo'lsa, juda sovuq bo'lgan suvdan saqlaniladi; ovqat va ichimliklar mo'tadil miqdorda beriladi, issiq ovqatdan keyin ko'proq uxlatiladi. Sabab modda bo'lsa, uni bo'shatiladi.

Yurakning buzilgan ho'l mizojini esa yengil ovqat kirituvchi dorilarni ishlatish, mo'tadil badantarbiyalarni ketma-ket va ko'p qilish bilan davolanadi; modda sabab bo'lsa, uni bo'shatiladi; ko'pincha

ovqatdan ilgari badantariya qildiriladi, hammomga va issiq buloq suvlariga tushiriladi, issiq suvga ko'p tushib turiladi, surg'i dorilar, siydikni haydovchi dorilar iste'mol qilinadi, kuchli va rayhoniy xushbo'y sharobdan oz-oz iste'mol qilib turiladi va yaxshi kaymusli ovqatlardan ko'p emas, oz miqdorda iste'mol qildiriladi.

Agar u mizoji issiq bo'lsa, hammomdan saqlaniladi, jinsiy aloqani cheklanilmaydi. Mizoj buzilishining sababi ho'l yoki issiq. Modda bo'lsa, uni bo'shatiladi.

Yurakka ishlatiladigan dorilar

Yurakka ishlatiladigan dorilarni to'la-to'kis qilib oddiy dorilar lavhalarining "Nafas a'zolari" lavhasidan terib olish kerak.

Oddiy dorilarning mo'tadillikka yaqinlari yoqut, qora marjon va feruza, oltin, kumush va gavzabondir. Ularning issiqlari esa dorunak, parpi, mushk, anbar, yovvoyi zanjabil, ipak va za'farondir; ikkala xil baxman tez foyda qiladi, karanful esa juda ajoyib dori.

Bunday dorilardan yana limon, rayhon va uning urug'i hamda tog'rayhoni va uning urug'i, shohi isfaram rayhoni va uning urug'i, xil, kelindona, tuklik rayhon va uning urug'i, sitron yaprog'i, hind sodajini ko'rsatish mumkin. Qora andiz ham ajoyib dorilardandir.

Sovuq dorilar esa marvarid, qahrabo, marjon, kofur, sandal, qizilgul, taboshir, muhr loyi, olma, quruq va ho'l kashnichdir.

IBN SINO TA'LIMOTIGA ASOSAN YURAK

KASALLIKLARINING TASNIFI

I. Yurakning sodda kasalliklari:

1) yurakning mizoj buzilish kasalliklari;

a) yurakning moddasiz mizoj buzilish kasalliklari (NSD, kardionevroz).

b) yurakning moddali mizoj buzilish kasalliklari (gipertoniya, gipotoniya).

2) Tarkib kasalliklari:

a) yurakning hajm buzilish kasalliklari:

- yurakning kattalashishi bilan kechadigan kasalliklar (dilyatatsion kardiomiopatiyalar, yurak qorinchalarining gipertrofiyasi bilan kechadigan kasalliklar, yurak anevrizmalari).

- yurakning kichiklashishi bilan kechadigan kasalliklar (tizimli kasalliklardagi chandiqli o'zgarishlar).

b) yurakning tuzilish kasalliklari:

- oqim yo'llari kasalliklari (yurak-qon tomirfarining kengayishi yoki torayishi, ateroskleroz kasalligi).

v) yurakning son- dad yoki miqdor kasalliklari, bunga:

- yurakning turli xildagi tug'ma nuqsonlari kiritadi.

3) Yurak uzluksizligining buzilish kasalliklari:

- infarktdan keyingi kardioskleroz;

- yurak tamponadalari;

- yurak travmalari.

II. Yurakning murakkab kasalliklari:

- yurakning yetishmovchiligi (nuqsonsiz ishlashi), yurak astmasi, o'pka shishi;

- perikarditlar;

- infeksiyon endokardit va miokardit;

- orttirilgan yurak nuqsonlari;

- to'satdan koronar o'lim;

- stenokardiya;

- miokard infarkti;

- yurak aritmiyalari.

Yurak ahvolini bildiruvchi dalillar

1. Tomir urishi – Puls (nabz);

2. Nafas olish harakati;

3. Ko'krak qafasining tuzilishi;

4. Ko'krakdagi mo'ylar;

5. Terini ushlab ko'rgandagi holati, badanning holati;

6. Inson xulqi;

7. Turli xayollar;

8. Badanning kuchli yoki kuchsizligi.

Tomir urishi

- Puls tez va ketma-ket bo'lsa – yurak mizoji issiqligini, uning aksincha yurak mizoji sovuqligini bildiradi.

- Puls yumshoq bo'lsa – yurak rutubatli bo'ladi.

- Puls qattiq bo'lsa – yurak quruq bo'ladi.

- Puls kuchli, tekis, tartibli bo'lsa – yurak sog'lom bo'ladi.

- Puls kuchsiz, notekis bo`lsa – yurak nosog`lom bo`ladi.

Nafas olish issiq bo`lsa, yurak mizoji issiq, sovuq bo`lsa mizoji sovuq bo`ladi.

Ko`krak qafasi keng, bosh kichik yoki o`rtacha bo`lsa, puls kuchli bo`lsa, yurakning mizoji issiq bo`ladi. Ko`krak qafasi keng bo`lib, bosh kichik bo`lmasdan, puls kuchsiz bo`lsa – yurakning mizoji sovuq bo`ladi. Ko`krak qafasida mo`ylar asosan jingalak bo`lsa – yurak mizoji issiq, mo`ysiz yoki kam bo`lsa – yurakning mizoji sovuq bo`ladi.

Butun badan issiq bo`lsa – yurak mizoji issiq, sovuq bo`lsa – yurak mizoji sovuq bo`ladi. Badan qattiq bo`lsa – yurak mizoji quruq, yumshoq bo`lsa – yurak mizoji rutubatli bo`ladi.

- tabiiy g`azablanish, botirlik, jasurlik va yengil harakat qilish yurak mizojining issiqligini bildiradi;

- uning aksi yurak mizoji sovuqligini bildiradi;

- badan kuchli bo`lsa – yurak kuchli, sog`lomligini (tabiiy mizoj mo`tadilligini) bildiradi;

- badan kuchsiz bo`lsa – yurak kuchsiz va nosog`lomligini (mizoj buzilganini) bildiradi.

Turli xayollar: shodlik, yaxshi umidga moyillik – yurak mizojining issiq va rutubatiligini; qo`rqish, g`amg`infikka moyillik – yurak mizojining sovuq va quruqligini bildiradi.

Yurakning tabiiy mizoj belgilari:

- ko`krak qafasi keng, puls tabiiy katta va tez, kuchli bo`lsa – yurak tabiiy issiq mizojli bo`ladi;

- ko`krak qafasi tor, puls tabiiy kichik, siyrak va sust bo`lsa – yurak tabiiy sovuq mizojli bo`ladi;

- puls yumshoq, tez ta`sirlanish, terining ho`lligi – yurakning ho`l mizojligini bildiradi;

- puls qattiq bo`lsa – kechikib ta`sirlanish, terining quruqligi, yurak mizoji quruqligini bildiradi.

Yurak kasalliklarining asosiy klinik belgilari:

Buzilgan issiq mizoj belgisi: puls tez, nafas odatdagidan ko`proq, kuchli tashnalik, umumiy ozish, behuzurlik, g`amginlik kuzatiladi.

Buzilgan sovuq mizoj belgisi: puls odatdagidan kichik, sust, siyrak, nafas olish kuchsiz, cho`chish, hadiksirash hollari kuzatiladi.

Buzilgan ho`l mizoj belgisi: puls odatdagidan ko`ra yumshoq, tez ta`sirlanish, xiltlardan bo`ladigan isitmalar kuzatiladi.

Buzilgan quruq mizoj belgilari: puls odatdagidan ko`ra qattiqroq, kech ta`sirlanish, badan ozishi yuzaga keladi.

Yurak kasalliklarini davolashning umumiy qoidalari:

- vizoj buzilishi sababi moddadan bo`lsa, badanni bo`shatish kerak:

1) tomirdan qon olish kerak;

2) dorilar bilan (taryoq va bodzahrlar) yurak xiltini bo`shatish;

3) yurak mizojini almashtirish;

4) yurakni dorilar bilan, giyohlar bilan davolash.

Yurakning buzilgan issiq mizojiga qarshi:

shom olmasi yoki behi suvini ichirish;

asl ho`l mevalarni qaynatib quyultirilganining shirasidan berish tavsiya etiladi.

Yurakning buzilgan sovuq mizojiga qarshi:

katta ma`jun dorilar, rayhoni sharob, xushbo`y quyuq va suyuq surtma dorilar berish uchun tavsiya etiladi.

Buzilgan quruq mizojda:

Ho`llovchi ovqat ko`proq yedirish: hammomga tushirish, sovuq suv ichirish, dam olish, kam harakat qilish, issiq ovqatdan keyin ko`p uxlatish tavsiya etiladi.

Buzilgan ho`l mizojda:

yengil ovqatlar buyurish, qurituvchi dorilar berish mo`tadil badantarbiya, hammomga tushish, xushbo`y sharobdan oz-oz iste`mol qilish tavsiya etiladi.

Yurakka ishlatiladigan dorilar:

Mo`tadillikka yaqin dorilar: yoqut, qora marjon, feruza, oltin, kumush, gavzabon.

Issiq dorilardan: dorunak, parpi, mushki anbar, yovvoyi gavzabon, ipak va za`faron, limon, rayhon, tog` rayhoni, shoh isfaron rayhoni, kelindona, sitron, hind sodajini, qora andizdan tayyorlangan dorilar buyuriladi.

Sovuq dorilardan: marvarid, kahrabo, marjon, kofur, sandal, qizil gul, taboshir, olma, quruq va ho'l kashnichlar buyuriladi.

Yurak kasalliklari

Yurak kasalliklari: yurakda har xil mizoj buzilish kasalliklari bor. Mizoj buzilish kasalliklari moddali va moddasiz bo'ladi. Modda esa, ayniqsa rutubat yurakning tomirlarida va uning tanasi bilan g'ilofi orasida bo'ladi. Rutubat ko'payganda yurakni siqadi va erkin harakat qilishga yo'l qo'ymaydi. Bundan tashqari, yurakda shishlar, tiqilmalar, vaziyat kasalliklari, uzluksizlikning buzilish kasalliklari mavjud.

2 xil shishlar bo'ladi: issiq va sovuq.

Issiq shishlar – yurakda, sovuq shishlar – yurak g'ilofida bo'ladi. Yurakdagi issiq shishlar bemorni tez o'limga olib keladi. Yurak tomirlarida esa tiqilmalar paydo bo'ladi. Tiqilmalar natijasida yurakda har xil kasalliklar paydo bo'ladi. Masalan: stenokardiya, miokard infarkti, ateroskleroz, kardioskleroz kasalliklari.

Uzluksizlikning buzilishiga kelsak, bu ham yurak tanasida paydo bo'ladi, bu kasallik shishdan ham og'irroq kechadi. Boshqa hamkor a'zo kasalliklari ham mavjud. Masalan, qon-tomirlar kasalliklari natijasida dilyatatsion kardiomiopatiyalar, zotiljam, o'tkir nafas yetishmovchiligida jigar, taloq, buyrak kasalliklari yurakning har xil xastaliklarini keltirib chiqaradi.

Xafaqon xastaligi, uni tashhislash va davolash

Xafaqon – yurakka aziyat beruvchi, yurakning o'zida, yoki uning g'ilofida yo yurakka u bilan yonma-yon turgan va hamkor a'zolardan keladigan, har bir narsa sababli yurakda paydo bo'ladigan uchganga o'xshash bir harakatdir. Xafaqon goho moddadan, goho moddasiz (sodda) mizojdan, goho shishdan, goho uzluksizlikning buzilishidan, ba'zan esa chetki biror bir sababdan va qattiq seskanish (qo'rqish)dan paydo bo'ladi.

Xiftli modda qondan, rutubatdan, savdodan, safrodan va yeldan iborat bo'ladi.

Moddasiz sodda mizojdan bo'ladigan xafaqonda har bir kuchaygan mizoj yurakda kuchsizlikni keltirib chiqaradi. Kuchsizlik – yurak quvvatining qoldig'i bo'lsa, iztirob paydo qiladi – go'yo yurak o'zidan zararni haydamoqchi bo'ladi va natijada xafaqon paydo bo'ladi. Xafaqon haddan tashqari kuchli bo'lsa, hushdan ketishga o'tadi, behushlik haddan

tashqari bo'lsa halok qiladi. Ba'zan har bir buzilgan sodda mizoj ham xafaqon paydo qilaveradi.

Issiq shish xafaqon paydo qiladi, keyin behushlikni keltiradi, so'ng halok qiladi. Sovuq shish ham issiq shishga yaqin ba'zan halokatni bir oz kechiktiradi.

Uzluksizlikning buzilishi ham qon va ruhning yurakka boradigan yo'llarida, yurakning yonverida va o'pka bo'laklari hisoblangan, qattiq tomirlarda yuzaga keladigan tiqilmalar ham shunday holatga olib keladi.

Cheki sababdan bo'ladigan xafaqonning misoli tinkani quritadigan og'riqlar, yurakka yondosh shishlar moddasining yurakka ko'chishi va zahar ichishdan paydo bo'ladiganidir; yana jonivorlarning chaqishlaridan paydo bo'ladigan, ichda bo'ladigan gijjalardan, ayniqsa, ular ovqat va axlat to'xtaydigan joylarning teppalariga chiqqan vaqtda paydo bo'ladiganidir.

Yurak sezgisining nozikligidan bo'ladigan xafaqonga kelsak, yurak uning g'ilofi o'rtasidagi bo'shliqda, yo g'ilof jismida yoki uning tomirlaridan paydo bo'ladigan ozgina yeldan, yurakka borib taqaladigan ozgina sovuq yo issiq kayfiyatdan hatto yurak ishlarini kuchsizlantirmasa ham suv ichishdan keyin paydo bo'ladi.

Hamkorlik sababli bo'ladigani esa, yo isitmalarda, ayniqsa, vabo isitmalarida bo'lgani kabi butun badan hamkorligi bilan kechadi. Yurak g'ilofida bo'sh yo qattiq shish paydo bo'lsa, yurak g'ilofining hamkorligi bilan bo'ladi yoki me'daning hamkorligi bilan bo'ladi: me'da og'zida yopishqoq, shishasimon xilt yoki achishtiruvchi safro bo'lsa yoki me'dada ovqat buzilib qolsa, goho me'dadagi xilt yo uning og'zidagi toshma yaralar yoki qattiq qusishdan keyin bo'ladigan bo'shshuv sababli, me'da hamkorligi bilan xafaqon zo'rayadi, hatto shu hamkorlik xafaqoni bilan yurakning o'zidagi sabab bilan bo'ladigan xafaqonni ajratib bo'lmay qoladi. Ba'zan me'da og'zida ketma-ket o'chish bo'ladi. Bu yurak xafaqoniga juda o'xshaydi.

Gohida o'pkaning yurakka yondosh tomonida tiqilmalar ko'payib, nafas keragicha o'ta olmagach, o'pkaning hamkorligi bilan xafaqon paydo bo'ladi; bu xafaqon omon qo'ymaydigan nafas siqilishidan darak beradi. Goho buhron sababli va buhron paytida xiltlarda paydo bo'ladigan harakatlar sababli xafaqon paydo bo'ladi. Kishi biror kasallikdan keyin xafaqondan shikoyat qilsa, u kishida o'qchish va ko'plab safro tashlab, ko'ngil aynishi bosilmasa, bu yomon va me'da tirishuvidan dalildir.

Xafaqon xastaligini umumiy davolash

Turli bo'shatishlar moddadan bo'ladigan hamma xafaqonga ham foyda qiladi. Qondan bo'lganida tomirdan ko'p qon chiqariladi, ovqat sifati va miqdori mo'tadil qilinadi. Xafaqonning oldini olish uchun (tutishidan oldin) bahor faslida burun tomiridan qon oldirish, yengil ovqat yeb turish va yurakni kuchaytiradigan dorilar iste'mol qilish kerak.

Xafaqon balg'am xiltidan bo'lsa, ta'sirini yurakka boradigan dorilar bilan bo'shatish kerak (katta iyorajlar bilan). Agar xafaqonga savdo aralashgan qon bo'lsa, tomirdan qon olinadi va savdo bo'g'ilmaslik uchun jigar mo'tadil qilinadi. Agar faqat savdo xiltidan bo'lsa, Rufus iyoraji, lugoziyo va uzoq joydan savdo xiltini tortib bo'shatadigan hamma dorilar unga iloj bo'ladi; undan keyin mizojni mo'tadil qilishga kirishiladi. Sovuq xafaqonni isituvchi dorilar bilan, issiq xafaqonni sovutuvchilar bilan, ayniqsa, yurakka ishlatiladiganlari bilan davolash lozim.

Me'da hamkorligi bilan bo'lgan xafaqonni, agar u quyuq xiltdan bo'lsa, ovqatdan keyin turp suvi va sikanjubin kabi latiflashtiruvchilarni ishlatib qustirish kerak, keyin iyorajlar, masalan: lugoziyo va tiyodaritus iyorajlari bilan, shuningdek: Abu Jahl tarvuzining eti, daraxt po'kagi va devpechak qo'shib kuchaytirilgan iyoraj, fikro bilan surgil qilinadi.

Xafaqon achishtiruvchi safro sababli paydo bo'lsa, u me'dani kuchaytirish bilan davolanadi, me'dani esa mevalarni qaynatib quyultirilgan shiralari, xushbo'y mevalar, masalan: olma, behi, ovqat yegandan so'ng nok va boshqalar bilan kuchaytiriladi. Ich yumshatiladi va o't xiltiga aylanadigan narsalardan saqlaniladi. Me'daning mizojini mo'tadil qilish tadbiri ishlatiladi. Xafaqon vaqtida bir qancha vaqt ketma-ket kechalari uxlash oldidan bir misqol vaznda govzabon ichish zo'r foydali. Xafaqonda bir novvot kattaligi va og'irligidagi erkak qaramfilni 12 misqol yangi sog'ilgan sut bilan nahorda ichish, agar issiq bor bo'lsa, bu bir misqol marzanjushni sovuq suv bilan, issiq bo'lmasa sharob bilan ketma-ket bir necha kun ichish ham sinalgan tadbirlardandir.

Xafaqon bo'lgan kishi yoqimli, xushbo'y narsalarni o'zi bilan olib yurishi kerak. Issiq xafaqonli kishi o'sha narsalarga gul, kofur, sandal va sovuqlik yog'larni ko'proq qo'shadi. Mushk, qaramfil va za'farondan bir oz aralashtiriladi. Kishining mizoji sovuq bo'lsa mushk, anbar, bon yogi, tsitron yogi, kofur suvi, goliya va boshqalar foydalidir.

Ko'ngil aynish bilan birga bo'ladigan xafaqonga, agar isitmaning qoldig'i bo'lsa, arpaning issiq suv bilan yuvilib, keyin sovutilgan talqonni

o'n dirham vazndagi shakar bilan ichiriladi. Bu qustirsa ham foyda qiladi. Shakar o'rniga anor doni ishlatish mumkin. Kasalning ikkala pochchasi boglanadi, kofur sirka bilan qo'shib hidlatiladi, bemorning ko'kragiga 2 xil sandal, kofur va shunga o'xshashlarning suvi bilan ho'llangan lattalar yopiladi. Ko'pincha xafaqon qo'zg'alib, keyin kishining ichida bir narsa o'ng va chap tomondan quyiga qarab yo'nalganday bo'ladi va xafaqon to'xtaydi.

Issiq xafaqonni davolash

Agar bu xafaqon moddali bo'lib moddani bo'shatsang, lekin uning ta'siri qolgan bo'lsa, yoki issiq xafaqon moddasiz bo'lsa, unday kishiga oz va foydali ovqat berish kerak. Masalan: ozgina rayhoniylar sharob qo'shilgan gul suvida ivitilgan non, olma sharbati, olma sho'rvasi va yangi tayyorlangan ayron ham beriladi. Qovoq, yaman boqilasi va sovuqlik mevalar beriladi. Jo'ja go'shti, kaklik go'shtidan qilingan "karis" va "ullom" deb ataladigan ovqatlar beriladi. Shufarga uzum g'o'rasi va nordon olma suvi bilan o'tkir sirka tayyorlab, ustiga gul suvi va tol suvi sepib beriladi. Limon suvi ham yaxshi foydali. Kasallik kuchayib, alanganlash zo'raysa, sovuq suv va gul suvi aralastirilgan kor suvini birin ketin ichiriladi. Ketidan meva sharbatlari, djem olmasi sharbati ichiriladi. Shu narsalardan kofurni eritish kerak bo'lsa eritiladi. Ba'zan bir ritldan ikki ritlgacha miqdorda qatiq ichirishga to'g'ri keladi. Gohida issiq xafaqonni Xitoy ravochidan 1 dirhamni sovuq suv bilan aralastirib, bir necha kun davomida ichish foydali. Havoni sovitish kerak. Kofur va sandaldan tayyorlangan sepiladigan dorilar sepiladi.

Havoni tez-tez almashtirib turish zarur. Yurakka sandal, gul suvi, temirchilar suvi, kofur, gul, taboshir va yasmiqdan tayyorlangan sovutuvchi quyuq surtma dorilarni qo'yishdan beparvo bo'lmaslik kerak, u dori isitmalarda yurakka qo'yib bog'lanadi. Foydali bo'lgan murakkab dorilardan kofur kulchalar, za'faron yaprog'i solingan sitron sharobi bilan ichiriladi. Yana shirin mushk dorisi, ko'ngilni xursand qiluvchi sovuqlik dori ichiriladi. Issig'i qattiq bo'lmagan xafaqonda 2 bo'lak taboshir, hind udi va olila shirasining har biridan bir dirham, xilva qaramfilning har biridan 1 dirham, kofurdan 1 dirham va katirodan 3 dirham olib yantoqshakar suvi bilan kulcha qilinadi. Har bir kulcha yarim dirham vaznda bo'ladi. Issiqni tushirishda kuchliroq dori: koxu urug'i, sachratki urug'i, taboshir, gul, sandal, semizo't urug'i, govzabon, quruq kashnich,

marjon, kahrabo, marvarid – shularning har biridan davolovchining fikriga muvofiq olib 2 dirham vaznli elaki qilib ishlatiladi va bu juda foydalidir.

Sovuq xafaqonni davolash

Balg'am moddali ho'l xafaqonga qarshi xoh u yurak tomonida bo'lsin, xoh me'da tomonida bo'lsin, ishlatib sinalgan xabdorining tarkibi: daraxt po'kagidan yarim dirham Abu Jahl tarvuzining etidan 1 danak, turbo'dan 1 dirham, mukldan 1 danak, mugik va za'faronning har biridan 1 tasuj, hind udidan 1 danak, hind tuzidan 4\1 dirham olinadi. Shu tarkib 1 marta ichish miqdoridir. Savdodan bo'lgan xafaqonda sinalgan dorining tarkibi: qora xalita va kobil xalilasining har biridan 1 dirham, yarim dirham devpechak, 4\1 dirham arman toshi, 3 dirham achchiq mushk toshi dorisi olib shu tarkibni ivita oladigan miqdordagi rayhon sharobi bilan qo'shib ichiriladi. Ba'zan 1 misqol vaznda iyoraj fikroni 1 danak vaznidagi devpechak bilan qo'shib ancha vaqtgacha uzmay sikanjubin bilan iste'mol ettirib turiladi.

Yurak mizojini almashtiruvchi dorilarga taryok, mitridat, shirin va achchiq mushk dorisi, qaysar va shaliso dorisi, ud va anbar juvorishni, ko'ngilni xursand qiluvchi (katta) dorilar "najot ma'juni" va mushk kulchalari misol bo'ladi. Sovuqlik kuchaysa ankarbiyo kabi dori ichishga to'g'ri keladi. Goho sovuq xafaqonda kaftargondi 1 no'xat miqdorini govzabon ivitilgan 30 misqol tilo sharobi bilan iste'mol etish ham foyda qiladi. No'xat suvi, kaftar bolasi, chumchuq, to'rg'aylarining go'shtlari bilan ovqatlantiriladi. Boshqa murakkab dorilardan biri: govzabondan 1 dirham, yovvoyi zanjabil va dorunakning har biridan 1 dirham olinadi. Shu tarkibdan ichish oyning avvali, o'rtasi va oxiri 1 dirhamdir, uni rayhon sharobiga solib ichish kerak.

ME'DA KASALLIKLARINI TASHXISLASH VA DAVOLASH. BAVOSIR

Me'da ahvoli bildiradigan dalillar

Me'da ahvoli quyidagi belgilar orqali aniqlanadi: me'da ko'tara oladigan va ko'tarolmaydigan ovqatdan, me'daning ovqatni singdirishidan yoki haydashidan, ovqatga va ichimlikka bo'lgan ishtahasidan, uning harakatlaridan. me'da xafaqonni va hiqichoq kabi betoqatligidan; og'izdagi maza hamda uuning ho'lligi va quruqligi, dag'alligi va silliqligi hamda hididan, qusish orqali me'dadan chiqadigan narsadan, yo axlat yoki

tovushli va tovushsiz chiqariladigan yeldan, yoki yuqoridan chiqadigan yeldan, ya'ni kekirishdan, tutilib qolgan yeldan, ya'ni qorin quldirashidan, yuzning va og'iz ichining rangidan, og'riq va amlardan, me'daning boshqa a'zolarga hamkorligidan, me'daga mos keladigan yoki zarar qiladigan ovqat, ichimlik va dorilardan bilinadi.

Me'daning ovqatni ko'tara olishi va ko'tara olmasligidan dalil qilishga kelsak, agar u odatdagidan ko'ra kam va ozgina ovqatnigina ko'tara oladigan bo'lsa, me'dani kuchsizlantiradigan biror sabab bilan kuchsizlashgan bo'ladi, agar odatdagi miqdorni ko'tarolsa, quvvati joyida qolgan bo'ladi.

Axlat va qorindan chiqadigan narsalar orqali belgi olish: rangi va sassiqligi o'rtacha bo'lib, o'zi bir xilda bo'lgan axlat hazmning yaxshiligiga dalil bo'ladi, hazmning yaxshiligi esa me'daning kuchli ekaniga dalil bo'ladi, me'daning kuchliligi mizojning mo'tadilligiga belgidir. Ammo hazm bo'lmagan ovqatning chiqarilishi me'da kuchsizligiga va undagi mizojning buzilganiga dalil bo'ladi. Axlatning rangi me'dada qanday modda borligini bildiradi. Axlatning sassiq va suyuqligi uning vaqtidan ilgari me'dadan tushganligini bildiradi, bunga tutuvchi quvvat kuchsiz bo'lib, me'daning ovqatni ushlab turolmasligi sabab bo'ladi. Axlat suyuq bo'lmasa, vaqtidan ilgari tushganiga emas, balki hazm quvvatining kuchsizligiga dalolat qiladi.

Hiqichoqdan dalil olish. Hiqichoq tutayotgan kishi achishganlikni sezsa, me'dada nordon, o'tkir yoki achchiq xiltlar bor bo'ladi, agar u tortishganlikni sezsa, me'dada yel bor bo'ladi. Bularning hech qaysisi ham sezilmasa va tashnalik bo'lmasa, me'dada shilliq xilti borligidan. Agar hiqichoq bo'shatilishlar va isitmalardan keyin bo'lsa, bu – me'dada quruqlik borligidandir.

Tashnalikdan belgi olinishi: tashnalik issiq mizojga belgi bo'ladi, agar u ko'ngil aynash bilan bo'lsa, o't moddasiga yoki sho'r shilliq moddasiga dalolat qiladi. Agar tashnalik issiq suv ichish bilan bosilsa, me'dadagi modda, ko'pincha sho'r va burakli shilliq bo'ladi, agar u ortsa, modda o't bo'ladi.

Og'iz va til holidan dalil olish. Agar me'da og'riqlarida til juda dag'allashib qizarsa, bu – me'dada qonning ko'payganiga yoki unda qondan bo'lgan issiq shish borligiga dalolat. Til sarg'ish bo'lsa, kasallik safroda bo'ladi, agar u qoramtir bo'lsa, savdo xilti sababli, oqish va sut

rangli bo'lsa, rutubat sababli, faqatgina qurib tursa, me'dadagi quruqlik sababli bo'ladi.

Hazm qilishdan dalil olinishi: me'daga tushgan ovqat hazmdan keyin me'dada og'irlik, quldirash, damlanish, kekirish, og'izda tutun maza yoki nordon maza, hiqichoq, uchish va tortishish paydo qilmasa, hazmning yaxshiligiga dalildir, Bunda yana ovqatning me'dada qolish muddati mo'tadil bo'lishi, me'dadan tushishi munosib vaqtda bo'lib, undan oldin yoki keyin bo'lmasligi, uyqu tinch va sidirg'a, uyg'onish esa yengil va tez bo'lishi, ko'zda salqish va boshda og'irlik bo'lmasligi kerak. Shuning bilan birga, ich yurishi oson bo'lib, hojatga borishdan oldin qorinning quyi qismi ozgina ko'pchib turishi kerak: bu me'daning ovqatni yaxshi o'rab olganiga belgi bo'ladi, me'daning kuchliligiga, ovqat miqdori va sifatining muvofiqligiga dalolat. Me'da ovqatni o'ziga qamrab olmasa va yaxshi hazm qilolmasa, quldirash va ketma-ket kekirik paydo bo'ladi va ovqat me'dada uzoq vaqt qoladi yoki kerakli vaqtdan oldin tushib ketadi.

Safro hazmni butunlay to'xtatish yoki uni kamaytirib ovqatni yetiltirmay qoldirish darajasida hazmga to'sqinlik qilmaydi, lekin, u ba'zan hazmni buzadi. Savdo esa yetilishga va hazmga to'sqinlik qiladi va ikkalasini ham buzadi. Shilliq esa savdodan ko'ra ko'proq buzadi. Me'dada shish va yara bo'lmasa, ovqat buzilmasa, lekin hazm yaxshi bo'lmasa, bunga mizoj buzilganligi sabab bo'ladi. Bu ko'pincha sovuqdan va rutubatdan bo'lib, undan keyin issiqlik, undan keyin quruqlik turadi.

Me'da og'riqlaridan belgi olinishiga misol tortishib og'rish yelga, og'irlik bilan bo'ladigan og'riq (tulikka begti) bo'ladi; achishib og'rish nordon, o'tkir, taxir yoki achchiq xilt borfigiga dalil bo'ladi.

Ishtahadan ayon bo'ladigan belgilar. Bunda belgilar ishtahaning ko'pligidan, ko'pligida yoki yo'qligidan, yoki ko'ngil tusagan narsasining turidan bilinadi. Masalan, ba'zida kishi tashna bo'lib, sovuq narsaga, ba'zida nordon narsaga intiladi, ba'zida esa kishi tashna bo'lsa ham og'iz suvini teradigan, sho'r va o'tkir narsalarga intiladi. Ba'zida bir vaqtning o'zida kishi o'tkir, sho'r va nordon narsalarni tusaydi, chunki bular zararli xiltni parchalab, foyda yetkazishda bir-birlariga yordamlashadi. Ana shunday intilish me'daning kuchsizligiga dalil bo'ladi. Chunki kuchli me'da yog'li narsalarga intiladi. Ba'zan ko'ngil yomon va tabiatga xilof narsalarni tusaydi, masalan, ba'zilar ko'mirni, ishqorni va shunga o'xshash narsalarni tusaydilar: bu – yaxshi xiltlarga munosabati bo'lmagan buzuq va begona xiltlar sabablidir. Agar totish sezgisi sog'lom bo'lsa, ishtaha

hech bir mazani shirin mazadan ustun ko`rmaydi. Agar ishtaha buzilib, shirin narsalarni yoqtirmasa, unda kasallik bor bo`ladi. Me`da yog`li narsalarni istasa, unda burishish, zichlik va quruqlik mavjud bo`ladi. Tabiat qizituvchi ovqatlarni suymasa va sovutganligi sababli sovuq narsalarni tilasa, demak u issiq bo`ladi; qizituvchi narsalarni istasa, me`dada sovuqlik bor bo`ladi. Agar u parchalovchi, nordon va o`tkir narsalarni istasa, u me`dada yopishqoq xilt bor bo`ladi.

Issiqlik me`daning ishtahasida ovqatga qaraganda suvga talab ko`proq bo`ladi. Issiqlikning kuchliligi ko`pincha o`zining tarqatishi, tarqalganning o`rniga badal talab qilinishi va achishtirishi sababli qattiq ochiqishni qo`zgatadi. Bu hech bir chidab bo`lmaydigan ochiqishning bir turi bo`ladi, unda, ayniqsa ovqat kechikkanda, behushlik yuz beradi. Me`daga quyilayotgan nordon savdo va nordon shilliqning miqdori ularni haydab chiqarishni talab qiladigan darajada ko`p bo`lmasa, u me`daning ishtahasi ko`payadi. U me`dada ishtaha kuchayib, biz bayon qiladigan sababga ko`ra "it ishtahasiga" aylanadi.

Ovqatga bo`lgan ishtaha hamma a`zolarga umumiy bo`ladi. Lekin bu umumiylik tabiiy bo`lib, oziqlantiruvchi quvvat istagining tortuvchi quvvatga bo`lgan aloqasi sababli vujudga keladi. Me`dada esa maxsus nafsoniy ishtaha bor, chunki u sezadi. Goho ba`zi kishilar uzoq och yurib, keyin ko`p ovqat yeyishlari mumkin, ammo ufar hazmsizlikka uchramaydilar, ko`p axlat chiqarmaydilar, shu bilan birga ularning badanlari semirmaydi. Shu holatga hazm quvvati va tortuvchi ishtaha quvvatining sog`lom bo`lishi va shu bilan birga singishining ham ko`p va tezligi sabab bo`ladi.

Og`iz mazasidan dalil olinishiga kelsak, og`izdagi mazaning achchiqiligi me`dada issiq va safro borligiga dalolat qiladi, nordonligi esa ko`pincha me`daning sovuqligiga, lekin ovqatni aslo hazm qildirmaydigan darajadan kamroq sovuqligiga dalil bo`ladi. Ba`zan nordonlik rutubat bilan birga kuchsiz issiqda ham dalil bo`ladi. Shu issiqlik rutubatni bir oz qaynatadi, biroq, keyin rutubatni yetiltirishga kuchsizlik qilib undan ajraladi natijada og`izda uzum suvinikiga o`xshash nordonlik paydo bo`ladi. Uzum suvi sovisa nordonlashadi, kuchsiz issiqdan qaynasa ham nordonlashadi. Goho nordon moddaning taloqdan me`daga quyilishi sababli ham og`izda nordonlik paydo bo`ladi. Taloq sababli bo`ladigan nordonlikda ishtaha kuchayadi, damlik va quldirash ko`payadi, hazm buziladi, nordon kekirik keladi. Og`izning mazasizligi me`dada mazasiz

shilliq borligiga, sho'rligi sho'r shilliqqa yomon va yoqimsiz begona mazalar esa me'dada sasigan yomon begona xiltlar borligiga dalolat qiladi.

Qusishdan dalil olish. Faqatgina o'qichiq bo'lsa, modda me'daga yopishgan va shimilgan bo'ladi. Qusish oson bo'lsa, moddaning me'da bo'shligiga quyilganiga dalil bo'ladi, agar qusish va o'qichish moddani ko'chirolmaydigan bo'lsa, bir vaqtning o'zida ikkala holatning ham mavjudligiga yoki xilning yopishib-kirishib qolganiga dalil bo'ladi. Ko'ngil aynish faqat shimilgan moddadan bo'lmaydi, balki modda ko'p bo'lib me'dani achishtirsa yoki u kam bo'lib ovqatga aralashib kuchayib me'daning tagidan uning og'ziga ko'tarilib, uni achishtiradigan bo'lsa, u shimilmaganda ham ko'ngil ayniydi. Shuning uchun xilt ko'p bo'lmasa uni ovqatdan keyin qusib tashlash oson bo'ladi, ovqatdan oldin qusish oson emas. Lekin o'qichiq va ko'ngil aynish ahyon-ahyonda bo'lib tursa, me'daga modda boshqa a'zodan quyilgan bo'ladi, agar doimo bo'lib tursa, modda me'dada uzluksiz ravishda tug'ilyotgan bo'ladi. Qusuq bilan tashlanayotgan narsaning rangi va mazasi bilan ham modda xiliga belgi olinadi rangi va mazasi bilan safro va savdoga hamda nordon va sho'r shilliqda, rangi bilan shishasimon shilliqqa, burun suvi rangiga o'xshasa va boshqa a'zolarga tushadigan nazlalar bilan birga kelsa, miyadan tushayotgan shilliqdan dalolat qiladi. Ayrim kishilar borki, ovqatlangach ortiqcharoq harakat qilsalar, yegan ovqatlarini tashlash istagini sezadilar – bu hol me'da og'zining ho'lligiga yoki me'daning kuchsizligiga belgi bo'ladi. Rutubat sababli bo'ladigan qusish qorin ochligida ham paydo bo'la beradi, me'da kuchsizligidan bo'ladigani esa faqatgina qorin to'qligida paydo bo'ladi.

Badan rangidan belgi olinishiga kelsak, badan rangi ko'pincha me'da va jigarning holiga kuchli belgi bo'ladi. Me'da kasalligining ko'pchiligi sovuq va ho'l bo'ladi, shunday kasalliklarga uchragan kishilarning rangi qo'rg'oshin tusli bo'ladi, agar ularda sariqlik bo'lsa, ularning rangi oqish-sariq bo'ladi.

Qorin quldirashidan dalil olinish. Qorin quldirashi me'daning kuchsizligiga, me'daning ovqatni o'ziga olishining yomonligiga va axlatning rutubatli ekaniga belgi bo'ladi.

So'lakdan olinadigan belgi: so'lakning ko'pligi va ko'pikliligi me'daning rutubatliligiga va suvsimon so'lak ko'p ajratayotganligini bildiradi. Og'iz suvining qurib qolishi va og'izning quruqligi me'daning quruqligiga, so'lakning issiqligi me'daning issiqligiga belgi bo'ladi. Og'iz

quruqligi ikki xil bo'ladi: biri – chinakam quruqlik bunda og'izda so'lak bo'lmaydi, ikkinchisi esa yolg'on quruqlik – bunda so'lak yelimsimon yopishqoq bo'ladi, lekin o'ziga borayotgan bug'ning issig'i sababli qurib qoladi. Og'iz quruqligi bilan og'izda yopishqoq so'lakning qurishini ajrata bilish kerak. Birinchisi me'da quruqligiga dalolat qiladi, ikkinchisi esa me'dadan qo'zgalgan yoki boshdan tushgan yopishqoq rutubatdan dalolat qiladi.

Kekirikdan olinadigan dalilga kelsak, kekirik goho nordon, goho sassiq hidli bo'ladi, ba'zan bug'simon, zangori va tutunga o'xshash, ba'zan chirigan yoki baliq hidli bo'ladi: ba'zan yeyilgan ovqatning mazasiga o'xshash bo'ladi, goho quruq yel bo'lib, unda boshqa biror kayfiyat bo'lmaydi. Shunisi kekirikning eng sog'lom xilidir. Chunki kekirik tutun hidi bo'lib, bunga pishirilgan tuxum sarig'i va turp kabi tutunga tez aylanadigan ovqat moddasi yoki olovda tayyorlanadigan halvo va boshqa narsalar singari tutun kayfiyatini o'ziga olgan ovqat moddasi sabab bo'lmasa, unday kekirikning sababi me'daning modda jihatidan yoki buzilgan sodda mizoj jihatidan olovsimon bo'lishidir. Olovsimonlik modda sababli bo'lsa, aytib o'tilgan vajlarning biriga ko'ra bo'ladi; bu ko'pincha aytib o'tilgan yo'sinda o't qopidan me'daga quyiladigan safro moddasidan yoki boshdan tushadigan o'tkir moddadan bo'ladi, ayniqsa safro mizojli bo'lmagan kishida shunday bo'ladi. Tutun hidi kekirikning sababi – moddali yoki moddasiz sodda harorat ekaniga arpanon kabi tutunlikdan uzoq bo'lgan ovqat bilan ilgari ovqatlanganlikdan ham dalil olinadi.

Shunday ovqat yegan kishi tutun hidi kekirsa, unga sabab me'daning haroratidir. Shuningdek axlatning o't aralash ekaniga qaraladi: agar u o't aralash bo'lsa, kekirikka me'dadagi harorat sabab bo'ladi, biroq, axlat o't aralash bo'lmasa, ko'pincha bunga buzilgan sodda mizoj sabab bo'ladi. Qusuq ham chiqayotgan narsasi bilan sababning me'da harorati ekaniga eng kuchli dalil bo'ladi. Goho tutunsimon kekirik uyqusizlik kasalligiga dalil bo'ladiki, unga yo'liqqan kishida me'da hazm ishiga bo'sh vaqt topolmay alanganib qiziydi. Ammo kekirik nordon bo'lsa, va bu nordonlik nordon ovqatdan va haddan tashqari ko'p yeyilganda nordonlashib o'zgaradigan ovqatdan bo'lmasa, bunga me'daning sovuqligi sabab bo'ladi. Ayniqsa, asal kabi nordonlashishdan uzoq bo'lgan ovqat berib sinab ko'rganingda uning nordonlashganini ko'rsang, bunga sabab moddasiz yoki moddali me'da sovuqligi. Sovuqlik modda bilan bo'lsa,

doimo me`da og`zida og`irlik bo`ladi. Nordon kekirik me`dasida savdo moddasi bo`lgan, taloq kasalligiga uchragan va me`dasiga sovuq nazlalar tushadigan kishilarda ko`proq paydo bo`ladi. Goho harorat shirin moddaga yo`liqib, uni qaynatib achitsa ham kekirik nordon bo`ladi. Bunga nordon kekirik bilan birga issiq alanganish, og`iz karashligi, tashnalik va sovutuvchi narsalar bilan foydalanish kabi belgilar ham dalil bo`ladi. Haddan tashqari issiqlikning me`dadagi ovqat yoki kekirikni achitishiga sutning issiqda sovuqdan ko`ra tezroq achishi ham dalil bo`ladi. Me`dadagi moddaga qusish bilan ham dalil qilinadi. Kekirik sassiq bo`lsa; u og`iz badbo`yligi dalolat qilganidek, me`dada sasish borligiga belgi bo`ladi goho me`dada yara borligini bildiradi. Kekirikning sasigan go`sht, baliq va balchiq hidiga o`xshashligi me`dada sasigan rutubat borligiga dalil bo`ladi. Uning zangor mazaligi sasish bilan birga o`tkirlik va issiqlik borligiga belgi bo`ladi; bu xil kekirik issiqda tutunsimon kekirikdan ko`ra kuchliroq dalil bo`ladi. Ammo kekirik tutunsimon va nordon bo`lmasa, lekin ovqat yeyilganiga bir qancha muddat o`tganidan keyin o`sha ovqat mazasini bersa, bu hol me`daning ovqatni o`zgartirishga kuchsizlik qilayotganiga dalil bo`ladi.

Yoqadigan yoki yoqmaydigan va zarar keltiradigan narsalardan dalil olinishiga kelsak, bunda me`daga sovutuvchi narsalar yoqadimi yo qizituvchi narsafarmi, yoki qurituvchi va ho`llovchi narsalar yoqadimi – buni kuzatish kerak.

Me`dadagi mavjud sezishdan dalil olinishi: me`dada achishish emas, balki og`irlik sezilsa, modda shishasimon shilliqdan iborat bo`ladi, agar achishish va alanganish sezilsa, modda achchiq, yoki sho`r bo`ladi. Alangasiz achishish moddaning nordonligini bildiradi me`da yengilligi bilan birga achishish sezilsa, modda siyrak yoki oz bo`ladi, lekin achishish bilan birga og`irlik ham sezilsa, modda quyuq yoki ko`p bo`ladi.

Me`daning boshqa a`zolariga hamkorligida me`da ahvoliga dalolat qiladigan belgilarga kelsak, ularning ba`zisi, masalan, aql chalkashligi, juda og`ir uyqu, qotib qolish va vasvasa – miyaga tegishli bo`ladi, ba`zilari, masalan, behushlik, xafaqon va tomir urishi buzuvchiligi – yurakka tegishli bo`ladi, ba`zisi esa, masalan, nafasning butunlay yuk bo`lib qolishi, qiynalib nafas olish va nafas olishning buzilishi umumiy bo`ladi.

Me`daning tabiiy mizojlari

Tabiiy issiq mizojning belgilari – qoramol va g`oz go`shti va boshqa shu xil kuchli ovqatlarni yaxshi hazm qilishi hamda jo`ja go`shti va sut kabi latif va yengil ovqatlarning buzilishi, eng issiq, mizojli ovqatlarni yaxshiroq qabul qilishi va hazmning ishtahadan ustunligidir. Tabiiy sovuq mizojning belgisi shuki – unda ishtahadan kamchilik bo`lmaydi, biroq hazmda kamchilik bo`ladi, bunday me`dana latif va yengil ovqatlar hazm bo`lmaydi va u eng sovuq mizojli ovqatlarni yaxshiroq qabul qiladi. Tabiiy quruq mizojning belgisi – odatda tashnalik ko`p bo`ladi, lekin bir oz narsa ichish bilan uni qondirish mumkin, ko`p miqdorda ichilsa, og`irlik qiladi, unday me`da eng quruq ovqatni yaxshiroq qabul qiladi. Tabiiy ho`l mizojning belgisi – tashnalikning kamligi, ko`p ichishni yengil ko`tara olish va undan me`daning og`ir bo`lmasligidir. Bunda me`da eng rutubatli ovqatlarni yaxshiroq qabul qiladi.

BAVOSIR XASTALIGI

Bavosir xastaligi ma`qad tomirlarida g`ayritabiiy saфро, savdo va baig`am xiltlarining qon bilan aralashuvidan hosil bo`lgan ortiqlik, tugun donachalari bo`lib, bu xastalik xasi-xunasa kishilardan bo`lak boshqa barcha insonlarda uchraydi. “Bavosir” – fors-dariy so`zidan olingan bo`lib, ma`qad xastaligi ma`nosini anglatadi. Hayotda odam tanasida uchraydigan joyiga qarab bavoisrni quyidagi turlari tafovut qilinadi: ma`qad, bachadon, burun, lab-og`iz.

Ma`qad bavoisri

Eng ko`p uchraydigan xili. Mizoj tabobatida bu bavoisrning shakliga qarab quyidagi turlari tafovut qilinadi: liffi – ko`p ildizli, inabi – uzumsimon, tini – anjirsimon, tamri – xurmosimon, tuti – tutsimon va sululi – so`galsimon.

Bavosir tugunlari bemor ma`qadining ichida yoki ma`qad og`zining tashqi lablarida o`rnashgan bo`ladi. Bu tugunlardan ko`pchilik hollarda torat boshida yoki oxirida qatra-qatra axlatga aralashmagan qon ajraladi, bavoisrning bu ko`rinishini „ochiq bavoisr“ deyiladi. Agar bavoisr tugunlaridan qon yoki zardob oqmasa, uni „amo“, yoki „kar-ko`r bavoisr“ deyiladi. Buni „yopiq bavoisr“ ham deymiz. Zikr qilinganlarga asoslanib, ma`qad bavoisri xastaligi tasnifi quyidagicha:

Bavosir xastaligini tashxislashga misollar:

1. Ko`p tomirli tutsimon tashqi ochiq bavoisr.

2. Kam tomirli, tutsimon ichki yopiq bavo-sir.

3. Tashqi, tugunsiz yopiq bavo-sir.

Agar bavo-sir tugunchasi tut shaklida bo'lsa, u bo'sh va g'ayritabiiy qon xiltidan paydo bo'lgan bo'ladi.

Inabi – uzumsimon bavo-sir yapafoq va dumaloq shaklli, arg'uvon rangli bo'lib, ba'zida unga moyil bo'ladi, bu tabiiy qon va safro xiltining kuyib, g'ayri tabiiy savdo xilti hosil bo'lgan qondan vuludga keladi.

Tini – anjirsimon bavo-sir, anjir shaklida bo'lib, anjir mevasi bandiga o'xshab bandga osilib turadi, rangi ko'kimtir bo'lib, g'ayritabiiy balg'am va savdo xilti qondan shakllanadi.

Tamri – xurmosimon bavo-sir, shakli xurmoga o'xshash bo'lib, rangi boyimjon rangiga moyil bo'ladi va g'ayritabiiy savdo xilti qondan hosil bo'ladi.

Sululi – so'galsimon bavo-sir, mayda so'gallarga o'xshaydi, bavo-sirni eng yomon xili bo'lib asosan savdoviy qondan shakllanadi.

Bavo-siri rehi – bavo-sirning tugunsiz ko'rinishi bo'lib, bunda naf ma'qad ichkarisida va tashqarisida bavo-sir tugunlari aniqlanadi, ma'qad sohasi arg'uvon rangida yoki bo'lmasa ko'kimtir sarg'ish rangda bo'ladi. Bu bavo-sir safro xiltining kuyib g'ayri tabiiy savdo xiltiga aylangan boddan hosil bo'ladi va bodli bavo-sir deyiladi.

Ma'qad bavo-sirlarining ko'rinishlari va ularning umumiy belgilari:

- ma'qadning ochiq bavo-siri;
- ma'qadning yopiq bavo-siri;
- ma'qadning bodli bavo-siri.

Ma'qadning ochiq bavo-siri belgilari:

Ma'qadida ochiq bavo-siri bor bemorlar ma'qadda simillovchi, kuydiruvchi, sanchuvchi, achituvchi og'irlik sezuvchi va hokazo og'riqlarni, og'irlik, bir narsa osilib yoki yopishib turganday, ma'qad va chov sohasida turli qichishlar, ich qotishlar, qabziyat, qorinda shovqin paydo bo'lishi, qorinning dam bo'lishi, bemor o'tirib turganda tizza bo'g'imlarida qisirtish tovushlarining eshitilishi, beldagi og'riq, bu og'riqlarni tananing boshqa joylariga ko'chib turishiga ya'ni, biqinlarga, ikki kurak o'rtasida, oshqozon va boshqa qorin a'zolari sohasida,

shuningdek tahorat vaqti da axlat bilan qon ajralishi kabi holatlarni his qiladilar va shulardan shikoyat qiladilar.

Bemorni ko'rganda uning teri rangi oqish-kulrang, sariq kulrang, qo'rg'oshin hatto ba'zida boyimjon rangiga o'xshash bo'ladi. Nafas olishi og'ir, ularda havo yetishmovchiligi, ba'zida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Nabzi katta va qattiq bo'ladi. Siydigining rangi sariq-qoramtir, qizg'ish, ba'zida binafsha rangida bo'lishi kuzatiladi. Axlatni ko'rilganda, unda axlat bilan aralashmagan qon yoki zardob borligi aniqlanadi.

Ma'qad sohasi ko'rilganda undan tashqariga chiqib turgan u yoki bu shakldagi bavo sir donalarini ko'ramiz.

Bavo sir sababi qaysi g'ayritabiiy xiltdan ekanligini aniqlamoqchi bo'lsak, unda torat boshida yoki oxirida bavo sir tugunlaridan qatra-qatra tomayotgan qonni oq matoga tomizib 1 soat davomida quritib, so'ngra yorug' quyosh nurida tovlanib turgan rangini o'rganib, xulosa qilamiz.

Bavo sir sababi qaysi g'ayritabiiy xiltdan ekanligini aniqlash uslubi:

1. Agar matodagi qon rangi arg'uvon rangiga yaqin yoki arg'uvon rangida bo'lsa, bavo sir sababi – g'ayritabiiy qon xiltdir.

2. Matodagi qon rangi qizil-ko'kimtir bo'lsa, bavo sir sababi g'ayritabiiy balg'am xiltdir.

3. Matodagi qon rangi qizil-qoramtir bo'lsa, bavo sir sababi g'ayritabiiy savdo xiltdir.

4. Matodagi qon rangi qizil-qoramtir bo'lib, sariqqa moyil bo'lsa, bu safro xiltining kuyib g'ayritabiiy savdo hosil qilgan qonidan paydo bo'lgan bavo sir bo'ladi.

Ma'qadning yopiq bavo siri belgilari

Ma'qadning yopiq bavo siri, bavo sirning eng og'ir ko'rinishi bo'lib, ko'pchilik holatlarda tabiblar uni tashxislay olmaydilar, chunonchi bemorlarda bu bavo sir: irqunaso, niqris, bel og'rig'i, buyrak, oshqozon, ichak, qabziyat, qulanj, miozit, sariq yaraqon, rabu, folij xastaliklarining belgilari bilan namoyon bo'lganligi sababli noto'g'ri tashxis qo'yib davolaydilar.

Bu bavo sirda uning tugunlaridan hech narsa oqmaydi, uning tugunlari ma'qad ichkarisida yoki tashqarisida joylashgan bo'lib, bunda beldagi og'riq kuchli bo'ladi, ich qotish-qabziyat, qorindagi og'riq, damlanish, ochiq bavo sirga nisbatan shiddatliroq kechadi, bemor terisining

rangi oqish-kulrang yoki qo'rg'oshin rangida, hatto ba'zilarida boyimjon rangiga o'xshab ketadi.

Nafas olish bularda ochiq bavorirga nisbatan og'ir kechadi. Bu bavorirda bemorlarda qo'l va oyoqning kichik bo'g'inlari shishadi va harakat qilishi qiyinlashadi. Ba'zida bu bemorlar tanasining hamma joyi shishadi va ularda ziqun nafas ko'zga tashlanib, ularni bezovta qiladi. Bu xil bavorir tugunlarining aksariyati, tabiiy safro xiltini kuyib, savdo xiltli g'aliz qondan hosil bo'ladi. Shuning uchun ularda og'riq kuchli bo'lib, ulardan qon oqmaydi. Bavorir bodi kichik bo'g'implarga tarqalib shishiradi va og'ritadi. Terining rangi bavorirni keltirib chiqaruvchi xilt rangiga moyil bo'ladi.

Ma'qadning bodli bavoriri

Ma'qadning bodli bavoriri tabiiy xillarning kuyib, g'ayritabiiy savdo xiltiga aylanishidan hosil bo'lgan, tarqalish va ajralishi qiyinlik bilan kechadigan boddan paydo bo'ladi. Bunda bavorir tugunlari ma'qadda kuzatilmaydi, uning belgilari quyidagicha: ichaklarda qulanjsimon kuchli og'riq, og'riqni bir joyda bo'lmasdan gohida orqa tarafda, ba'zida qovurg'alar sohasidan to yelkagacha ko'tarilsa, ba'zida og'riq chov sohasida, moyaklarda, buyrak sohasiga ko'chib turadi. Og'riq ba'zida qo'l-oyoq bo'g'implarida, ko'proq panja bo'g'implarida o'rnashib, niqrisdek og'riq beradi, lekin bod xastaligidek u bo'g'imdan bu bo'g'imga ko'chib turadi, o'tirib turganda bo'g'implarda qisirlash (chars-churs) tovushlarni chiqaradi. Bo'g'implardagi og'riqlar yengilgina yumshoq shish hosil bo'lishi bilan kechadi, lekin bo'g'implarda tarkibiy o'zgarishlar va katta shishlar kuzatilmaydi.

Ba'zi bemorlarda ma'qad sohasida asabga tegadigan darajadagi qichish paydo bo'ladi. Ba'zi hollarda bemor nafasini qisib, havo bermaydi. Xuddi ziqqinafas va rabudek, ammo o'pkada biror o'zgarish kuzatilmaydi. Aksariyat hollarda bu bavorirda yuqorida zikr qilingan og'riq, qichish va ziqqinafas belgilarining bir-birini o'rnini almashtirish bilan kechganligi tufayli bemorlar shu soha mutaxassislariga murojaat qiladilar va tabiblar bemorga niqris, rabu, ziqqinafas, ma'qad sharosi kabi tashxislarni qo'yib davolaydilar, ammo bu davolash maqsadsiz bo'ladi.

JIGAR XASTALIKLARINI TASHXISLASH VA DAVOLASH

Jigar anatomiyasi

Masoriqo o'zida jigar quvvati borligi sababli xilusni bir qadar qonga aylantirsa ham, asosan qon paydo qilishni tugallovchi a'zo jigardir. Qon haqiqatda jigarga ham shakl bo'lgan oziq bo'lib, jigar qonga, lekin ivigan qonga o'xshash qizil go'shtdir. Jigarda asab tolalari yo'q, unda jigar go'shtidan tarqaladigan tolalar uchun ildiz bo'ladigan tomirlar yoyilib yotadi. Jigar qopqa tomirining "masoriqo" deb ataladigan shaxobchalari orqali o'zining botiq tomoni bilan me'da va ichaklardan xilusni suradi, uni pishirib qonga aylantiradi va o'zining do'ngidan o'sib chiqqan kovak tomir orqali uni badanga yuboradi. suv qismini esa o'z do'ngidagi yo'ldan ikkala buyrakka yuboradi. Safroli ko'pikni o'sha qopqa tepasidan o'zining botiq tomoni orqali o't qopiga, savdoli cho'kmani ham botiq tomonidagi yo'ldan taloqqa yuboradi.

Jigarning me'daga yondosh tomoni me'da do'ngini yaxshi qoplashi uchun botiq qilingan ko'krak qorin to'sig'iga, yondosh tomoni esa shu to'siqning harakat inaydoni toraymasligi uchun do'ng qilingan jigar o'sha to'siqda go'y o' bir nuqtadagina tegib turadi. U o'sha to'siqdan o'sib chiqqan katta tomir yaqinida to'siqda tutashadi va unga yaxshi tegib turadi, yana jigar ustiga egilib kelgan qovurg'alar uni yaxshi o'rab tursin uchun ham jigarning o'sha tomoni do'ng qilingan. Jigarni sezgi berish uchun yuqoridan kelgan kichik asabdan paydo bo'ladigan asabga boy yupqa parda qoplab turadi – shu sezgi jigarning chuqurlik tomonida kuchliroq bo'ladi. O'sha kichik asab jigarni boshqa ichki a'zolar bilan ham bog'laydi. Yana jigarga harakatchan kichik tomir ham kelib yoyiladi. Bu tomir jigarga ruh keltiradi, uning tug'ma issiqligini saqlaydi va o'zining urishi bilan uni mo'tadillashtiradi.

Shu tomir jigarning chuqur tomoniga o'tkazilgan, chunki do'ngning o'zi ko'krak-qorin to'sig'ining harakati bilan ruh oladi. Jigarda qon uchun keng bo'sh joy yaratilmagan, balki unda ayrim-ayrim shaxobchalar mavjuddir. Shaxobchalarning hammasi xilusni o'ziga kuchliroq olishi uchun va xilusning bo'laklari ulardan to'laroq va tezroq ta'mirlanishi uchun shunday qilingan. Jigar go'shtining xilusga tezroq ta'sir qilishi uchun jigarga yondosh tomirlarning po'sti juda yupqa yaratilgan. Jigarni o'rab turuvchi yupqa parda uni ichaklar va me'dani qoplab turuvchi va biz yuqorida bayon qilgan pardaga bog'laydi hamda uni zo'r va kuchli boyloq

bilan ko'krak-qorin to'sig'iga bog'laydi, ingichka va kichik boshqa boyloqlar bilan pastki qovurg'alarga bog'laydi.

Jigar va yurak oralig'ini ularni qo'shib turuvchi tomir tutashtiradi, turli fikrga ko'ra, u tomir yurakdan jigarga yoki jigardan yurakka ko'tariladi. Shu tomir pishiq va qalin parda bilan jigarga mahkam bog'langan. Bu tomir jigar ustiga botib turadi o'sha tomirning eng yuqqa tomoni jigar ichkarisiga kirgan tomonidir. Shunday bo'lishi yaxshiroq va bexavotirroqdir, chunki jigarning shu tomoni nozik a'zolariga tegib turadi.

Odam jigari miqdor va kattalikda unga yaqinlashadigan har bir hayvonning jigaridan ko'ra kattaroqdir. Aytishlaricha, ko'p ovqat yeydigan va yuragi kuchsiz har bir hayvonning jigari katta bo'ladi.

Jigar va me'da oralig'ini ingichka asab tutashtirib turadi. Shuning uchun jigar va me'da jigar yallig'lanishidan iborat eng kuchli sabab tufayli hamkorlik qilishadi. Jigardan dastlab o'sib chiqadigan narsa ikkita tomirdir. Ularning biri jigarning chuqur tomonidan o'sadi, uning ko'proq foydasi jigarga ozuqa tortish bo'lib, u "qopqa" deb ataladi. Boshqa biri do'ng tomonidan o'sadi, buning foydasi ozuqani jigardan boshqa a'zolariga yetkazish bo'lib, u "kovak tomir" deb ataladi.

Jigarning o'siqlari bor changallangan narsaga barmoqlar yopishganidek, jigar o'sha o'siqlari bilan me'daga yopishib, uni ushlab turadi. Jigar o'siqlarining eng kattasi "o'siq" joyida ismi bilan xoslab ataladiganidir, uning ustiga o't pufagi quyiga tomon osiltirib qo'yilgan. Jigar o'siqlarining hammasi to'rtta yoki beshtadir.

Jigar tanasi ko'pchilik kishilarda orqa qovurg'alariga birikkan va ularga qattiq suyangan bo'lsa-da, biroq hamma kishilarda ham shunday bo'lavermaydi. Hamkorlik, ya'ni jigarning orqa qovurg'alarga va ko'krak-qorin to'sig'iga hamkorligi o'sha birikish va suyanishga qarab bo'ladi.

Jigar go'shtida sezish quvvati yo'q. Biroq, uning pardaga yonma-yon turgan qismi asabsimon parda bo'laklaridan bir oz sezish quvvatini olishi sababli sezadi. Shuning uchun yuqorida aytilgan hamkorlik va uning hukmlari turli kishilarda turlicha bo'ladi.

Goho shu ikkala ishga xalal etadi, ba'zan esa qon tug'dirish ishiga xalal yetadi-yu, safro ajratish ishiga xalal etmaydi, ajratish ishiga zarar yetganda yaxshi qon tug'dirish ishiga ham xalal yetadi. Goho ajratish ishiga xalal yetishi jigar sababli bo'lsa, balki ajralgan narsani jigardan tortib oluvchi a'zolar sababli bo'ladi.

Jigarda 4 ta tabiiy quvvatning hammasi ham bor. Lekin hazm qiluvchi quvvatning ko'proq qismi jigar go'shtida, boshqa quvvatlarning ko'prog'i esa uning tolasidadir. Shu quvvatlarning hammasining masoriqoda ham bo'lishi haqiqatdan uzoq emas. Biroz keyingi tabiblarning ba'zisi ilgarigilarning shu so'zini rad qilib, aytadilarki: "Masoriqoda tortuvchi va tutuvchi quvvat bor degan kishi xato qiladi, chunki masoriqo tortiladigan xilus uchun yo'ldir, uning o'zida tortish quvvatining bo'lishi mumkin emas". Yana u kishi shu da'volariga boshqa har bir narsada keltiriladigan kuchsiz dalillar kabi hujjalar keltirib, aytadi: "Agar masoriqoda tortuvchi quvvat bo'lsa, unda hazm qiluvchi quvvat ham bo'lishi kerak, holbuki, ovqat masoriqoda ta'sirlanarli darajada uzoq turmaydi, qanday qilib, bunda hazm quvvati bo'lsin? Masoriqoda hamda jigarda tortuvchi quvvat bo'lsa, quvvatlarning birligi sababli, ikkalasining moddasi javhari ham bir bo'lishi kerak edi". Biroz kuchsiz fikr qiluvchi bu kishi bilmaydiki, xilt tortiladigan yo'lda tortuvchi quvvat bo'lganida u tortish ishiga yordam beradi. Shuningdek, haydovchi quvvat narsalar haydaladigan yo'lda, masalan, ichaklarda bo'lgan vaqtda haydash ishiga yordamchi bo'ladi.

Qizilo'ngachda tortuvchi quvvat borligini u kishi unutadi, holbuki qizilo'ngach ham yo'ldir. U kishi ayrim yo'llarda tortuvchi quvvat bo'lib, sanoqqa olinarli darajada hazm quvvati bo'lmasligining ko'pda zarari yo'qligini bilmaydi. U yo'llarda hazmga emas, balki tortish quvvatiga ehtiyoj bor. U kishi xilusning masoriqoda bir qadar o'zgarishini ham unutadi. Bu o'zgarishning sababi masoriqodagi hazm quvvati ekani va unda uzoq muddat bo'lmasa ham, oz vaqt tutib turuvchi quvvat borligini bilib bo'lmaydi. U kishi ma'lum ishlarga mo'ljallangan tolalar turlarining turlicha ekanini ham unutadi va xilus tez o'tadigan yo'lda ham bir oz hazm ishi borligini aqldan uzoq deb hisoblaydi. Holbuki, bu aqldan uzoq emas, chunki tabiblarning aytishicha, og'izning o'zida ham bir oz hazm ishi bor, ular yana o'zidagi narsani tez bo'shatuvchi och ichakda haydash va hazm qilish quvvati borligini inkor qilmaydilar. Yuqoridagi kishi a'zolar o'z moddalari xilma-xil bo'lsa ham, narsani tortishda o'xshash ekanliklarini esidan chiqaradi. Garchi hamma a'zolariga narsalarning tortilishi bir yo'ldan bo'lsa ham. Yana u jigardagi tortishning ko'prog'i undagi tomirlarning tolasini orqali bo'lishini unutadi, bu tolalar masoriqo javhariga ham jins va undan ko'p farq qilmaydi. Bu kishi shu hukmlarida qancha ko'p xato qildi.

Ammo, Jolinusning bu haqda aytgan soʻziga kelsak, u bundan hisobga olinarli darajada harakat boshlanadigan birinchi kuchli tortishni nazarda tutadi. Uning maqsadi jigarni davolamay, masoriqoni davolash bilan cheklanadigan davolovchilarni xato yoʻldan qaytarishdir. Bunga Jolinusning quyidagi soʻzlari dalil boʻladi: "Bu kasallikda jigarga qaramasdan masoriqoni davolaydigan kishi orqa miyaga zarar yetishi sababli oyoq boʻshashuvida oyoqqa quyuc surtma bogʻlab, harakatning kelib chiqadigan asl joyi, yaʼni orqa miyaga davo qilmagan kishiga oʻxshaydi". Jolinusning yuqoridagi gaplarga ulanadigan soʻzi shu oyoqning orqa miyadagi tabiiy, harakat qildiruvchi va sezuvchi quvvatlardan xoli emasligi senga maʼlum. Oyoqdagi quvvat bilan orqa miyadagi quvvat oʻrtasida ayirma shuki, birining sezuvchi va harakat qildiruvchi quvvati birinchi, boshqasini ikkinchi boʻladi. Masoriqo qonining ahvoli ham shunday, undagi quvvatning kelib chiqqan joyi jigar boʻlsa-da, uning oʻzi ham tortish quvvatidan holi emas. Qanday qilib shunday boʻlmasin, masoriqo bir quroldir mushaklarda boʻlgani kabi uzoqdan tortish mahalliy harakat yoʻli bilan boʻlmasdan, tabiiy qurollar vositasi bilan boʻlganda, shu qurollar aksariyat vaqtda boshqa narsadan oʻzlariga oʻtib taʼsirlanuvchilarga uchrashadigan quvvatdan xoli boʻlmaydilar, masalan, bir temir magnitdan taʼsirlanib, boshqa bir temirni tortadi. Koʻpchilik tekshiruvchilarning fikricha temir va magnit oʻrtasidagi havo ham taʼsirlanib temirni tortadi.

Ovqat hazm qilishning 3-bosqichi jigarda kechib, zaruriy manbalarning asosiy tarkibi sanalgan isteʼmol mahsulotlari hosil boʻladi. Mana shu mahsulotlar organizm ichki muhitini tashkil qiluvchi xiltlarni hosil boʻlishida ishtirok etadi.

Maʼlumki, jigar odam organizmida ancha masʼuliyatli vazifani bajaradi. Jumladan, yuqorida taʼkidlaganimizdek, xiltlarning hosil boʻlish jarayonida jigar 4 tabiiy quvvati bilan oʻz faoliyatini amalga oshiradi, yaʼni:

- hazm qiluvchi;
- tortuvchi;
- ushlab turuvchi;
- haydovchi quvvatlar.

Jigarning mavjud boʻlgan tabiiy 4 quvvatining biri yoki 2-3tasi jigar kuchsizligida susayadi. Jigar kuchsizligini mizoj tabobati uslubida

tashxislashdan oldin biz, jigarining tabiiy mizoj belgilarini bilishimiz darkor.

Jigardagi tabiiy mizojlarning belgilari

Mizoj turi

Tabiiy issiq mizoj belgilari: Jigar venalarining kengligi, badanning issiqligi, qovurg'a tog' aylari ustida junlarning ko'pligi, ovqat va ichkilikka ishtahaning kuchliligi bilan namoyon bo'ladi.

Tabiiy sovuq mizoj belgilari: Jigar venalarining torayishi, badanning sovuq bo'lishi, qovurg'a tog' aylari ustida junlarning siyrakligi, ishtahaning kuchsizligi va quvvati kuchsiz bo'lib, qoni suvsimon suyuq bo'ladi.

Tabiiy quruq mizoj belgilari: qonning kamligi, quyuqligi, jigar venalari devorining qattiqligi, butun badanning quruq bo'lishi, junlarning qalinligi, jigarining quruqligi.

Tabiiy ho'l mizoj belgilari: qoni ko'p va suyuq, jigar venalari devorining yumshoqligi, butun badanning ho'l bo'lishi (doimiy ter bosishi), jigarining ho'l, rutubatli bo'lishi.

Ibn Sino ta'limotida jigar kasalliklari quyidagicha tasniflanadi:

1. Jigarining mizoj buzilishi kasalliklari (moddali va moddasiz).
2. Jigar kuchsizligi.
3. Jigarining tarkib kasalliklari (jigar sirrozlari).
4. Uzlüksizlikning buzilishi kasalliklari (har xil travmalar natijasida jigarining yorilishi).
5. Jigar shishlari (exinokokkli kistalar, jigar gemangiomalari, jigar rak kasalliklari).
6. Hamkor a'zofar kasalliklari (surunkali gepatoxolesistitlar, surunkali gepatoxolesistopankreatitlar).

Jigar kuchsizligi

Bu shish yoki yiringli shishdan iborat ravshan bir narsa bo'lmasdan turib, jigar faoliyatining pasayishidir. Jigar kuchsizligi doimo jigar kasalliklaridan keyin keladi va u moddasiz yoki moddali buzilgan mizoj sababli bo'lib, u 2 xil ko'rinishda, ya'ni jigarining o'zidan yoki jigar bilan hamkorlik qiluvchi a'zodan kelib chiqadi.

Jigarining o'zidan kelib chiqadigan jigar kuchsizligi belgilari:

Teri rangi ko'pincha sarg'ish va oqish, ba'zar ko'kimtir xira bo'lishi. Axlal va siydikning go'sht yuvindisiga o'xshash bo'lishi.

Buzilgan issiq mizojda ichning loyqa sharob keyin kuygan qonga o`xshab o`tishi.

Buzilgan sovuq mizojda ichning badbo`y qon kabi o`tishi.

O`ng qovurg`a ostidagi doimiy simillovchi og`riq kabilar kuzatiladi.

Hamkor a`zolar kasalligi sababli kelib chiqadigan jigar kuchsizligi belgilari:

Me`da hamkorligi sababli bo`lsa:

- ishtaha yo`qligi;
- ko`ngil aynishi, qayd qilish;
- oshqozon sohasida og`riq;
- kekirish.

Ichak hamkorligi sababli bo`lsa:

- ichak yo`nalishi bo`ylab og`riq;
- qorin dam bo`lishi;
- quldirash;
- ichning goh suyuq, goh qattiq o`tishi.

O`t qopchasi hamkorligi sababli bo`lsa:

- og`izda achchiq ta`m sezgisi;
- o`ng qovurg`a ostida og`riq;
- terining sarg`ayishi;
- axlatning oqarishi;
- siydik rangining qizarishi.

Buyrak va siydik qopchasi hamkorligida bo`lsa:

- teri rangining oqarishi;
- isitmaning oshishi;
- bel sohasida og`riq;
- tez-tez va kam siyish;
- siydik rangining oqarishi.

Ko`krak a`zolari hamkorligi sababli bo`lsa:

- nafas olishning yomonlashuvi;
- doimiy quruq yo`tal;
- hansirash;
- ko`krak qafasida og`riq;

Taloq hamkorligi sababli bo`lsa:

- terining qorayishi;
- bosh aylanishi;
- ko`z oldining xiralashuvi;

- umumiy holsizlik kabi kamqonlik belgilari bilan namoyon bo`ladi.

Jigar kuchsizligini tashxislash

1. Kasallikning sababi aniqlanadi.
2. Bemorning shikoyati va kasallikning klinik ko`rinishiga e`tibor beriladi.
3. Bemorning teri rangiga e`tibor beriladi.
4. Bemorning jigarini paypaslash.
5. Siydikning rangiga e`tibor beriladi.
6. Axlatning rangiga e`tibor beriladi.

Ibn Sino jigarni paypaslab ko`rib, uning ahvolini aniqlagan, ya`ni jigar tomonning issiq tuyulishi – issiq mizojga, sovuq tuyulishi – sovuq mizojga, qattiq tuyulishi jigar qotganligini bildirishini ta`kidlagan.

Gavdaning umumiy ahvolidan olinadigan belgilar: badan terisi qizg`ish oq bo`lsa – jigarning sog`ligini bildiradi, sariq, qo`rg`oshin, gungurt rangli bo`lsa – jigarning kasalligini bildiradi, venalarning kattaligi va kengligi jigarning kattaligi va yo`llarning kengligi, barmoqlarning qisqa va uzunligi, jigarning katta va kichikligini bildiradi.

Jigar kuchsizligini davolash usullari:

1. Kasallik sababini aniqlash.
2. Bemor organizmini chiqindilardan to`liq tozalash (tanqiya qilish) (asosan o`ng usaylam, o`ng boshliq, sofin tomirlaridan qon olinadi).
3. Parhez va dori-darmonlarni tanlab tavsiya qilish lozim.

Jigar kuchsizligida qo`llaniladigan foydali dori-darmonlar:

Hind ravochi ildizi, tuproqqa`ampiri, kashnich;

Arpabodiyon, qalampirmunchoq;

Rum ismalog`i, jumro`t;

Sachratqi urug`i, zirk;

Zarpechak urug`i, jumro`t;

Seylon dorchini, zira;

Behi, shom olmasi, chin noki, nordon-chuchuk anor, do`lana, o`rik;

Za`faron, chakanda;

Arpa suvi;

Sunbul, limono`t, sabzi;

Muskat yong`og`i, sarv yong`og`i;

Xushbo`y qamish, mushk, qora chayir urug`lari kabilar tavsiya etiladi.

Jigarga zarar yetkazuvchi narsalar:

Ovqat ustiga ovqat iste'mol qilish.

Och qoringa hammomga tushish va jinsiy aloqa qilish.

Badantarbiyadan keyin sovuq suv ichish.

Shirin sharob ichish.

Jigarga yoqadigan vositalar:

Xushbo'y dorilar (Za'faron va rayxon sharobi);

Qoramayiz;

Anjir;

Limon;

Olma va sabzi soki;

Sut mahsulotlari;

Qaynatma va dimlama ovqatlar ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Jigar kuchsizligida tavsiya etiladigan parhez taomlar:

- ovqat asosan g'aliz va yopishqoq bo'lmashligi kerak;

- chala pishirilgan tuxum;

- asal;

- sho'rvalar (asosan mayiz qo'shib dorchin va murch bilan xushbo'y qilingan anor doni sho'rvasi);

- rayhoniy sharob, gulsafsar sharobi yaxshi foyda beradi.

Jigar kasalliklarida qo'llaniladigan dorivor o'simliklar

Arpabodiyon, za'faron, sachratqi, do'lana, limono't, sabzi, olma, salsabil, o'rik, zira, chakanda, qalampirmunchoq, kashnich, tog' jambili, zirk, tuproq qalampir ildizi, jumro't kabilar

BUYRAK, SIYDIK TOSH VA QOVOQ XASTALIKLARINI TASHXISLASH VA DAVOLASH

Buyrak qonni ortiqcha suvlardan tozalaydigan qurol sifatida yaratilgan. Suvning kerak bo'lganligini o'z navbatida izohlagan edik. Qon yetilib, badanga o'tishga tayyor bo'lganda, bu suvga ehtiyoj qolmaydi. Bu suv badanda juda ko'p bo'lganligidan uni o'ziga tortib tozalovchi bitta katta a'zo, voki kichik bo'lganda bir juft a'zo yaratilishi lozim edi.

Agar u bitta va katta bo'lganda edi, yaxshi joylasholmay, siqilib qolgan bo'lar edi. Shuning uchun bitta bo'lish o'rniga ikkita buyrak

yaratilgan. Uning ikkita bo'lishida a'zolarning ikki bo'lak qilib yaratilgandagi ma'lum manfaatlar bordir; bular ulardan biriga biror ofat yetsa, ikkinchisi uning vazifasini qisman yoki to'la bajaradi. Ehtiyot uchun ularni sonda ko'p va javharlarini pishiq qilingan, bunday bo'lishining bir qancha foydali tomonlari bordir. Birinchidan, ularning soni qo'shilishidan hajmlarining kichikligi uncha bilinmaydi; ikkinchidan, javharlari pishiqligidan suyuq narsalardan boshqa narsani tortib shimish mumkin bo'lmaydi; uchinchidan, javhari pishiq a'zo har vaqt o'zi to'lgan o'tkir xiltli suyuqlikdan tez ta'sirlanmaydi.

Buyraklarning shunday yaratilishlari natijasida yurak venasi quvvatining bularga yaqin oraliqdan o'tishi qulay bo'lib, u tuproqda joylashgan ichki a'zolarga o'rin ochiladi. O'ng buyrak, mumkin qadar, jigarga yaqinroq, va undan xiltlarni yaxshiroq tortadigan bo'lishi uchun so'l buyrakdan balandroq joylashtirildiki, u jigarga tegishga yaqinlashdi, hatto jigarga yaqin turgan o'siqqa tegib turadigan bo'ldi. So'l buyrak tomondan taloq bilan siqishganligidan ham sizilib keluvchi suvni mo'tadil taqsimlanishda adashmasligi uchun tubanga qo'yildi, bunda: siziluvchi suvlik oldin yaqinroqdagi, keyin uzoqroqdagi a'zoga tortiladi.

Buyraklar botiq tomonlari bilan bir-birlariga yuzlanib turadi, qavargan tomonlari esa umurtqa suyagiga yaqin turadi. Har bir buyrakning ichida bir kovak bo'lib, bu kovakka yuqoriga ko'tariluvchi qisqa tomirdan keladigan suvlik emiziladi. Bu emilgan suvlik, buyrak uni qon chiqindilaridan obdon tozalagandan keyin, buyrakning ichki tomonidan sekin-asta siydik yo'li orqali keladi.

Buyrak tozalangan narsa bilan oziqlanib, chiqindini haydaydi. Chunki suvlik modda buyrakka tomon sof holda ajralib kelmay, balki u etni qattiq yuvgandagi yuvindisi kabi bo'lib, unda qon qoldig'i ham bo'ladi. Shuning uchun, buyrak kuchsizlanganda suvlik moddasi tozalanmay, qonlik qismi bilan birga chiqariladi va shuningdek, jigar kuchsiz bo'lganda ham u suvlikni qonlikdan keragicha ajratolmay buyraklarga yuboradi. Shunda suvlikka aralashgan qon moddasi buyrakning oziqlanishi uchun kerak bo'lgan miqdordan ko'p bo'ladi, natijada chiqadigan suyuqlik buyrak oziqlanishdan zaif bo'lganidagi kabi et yuvindisiga o'xshash bo'ladi.

Buyrakka parda hosil qiladigan mayda asab keladi; unga jigar darvozasi tomonidan vena tomiri va jigarga keladigan arteriyalardan kattagina arteriya tomiri ham keladi.

Buyrak kasalliklari

Buyraklarda mizoj kasalliklari va shuningdek tarkib kasalliklari bo`ladi; keyingilar, masalan, a`zoning kichik va katta bo`lishi va unda tiqilma paydo bo`lishidan iborat, toshlar ham tiqilmalar jumlasidandir. Yana buyrakda uzluksizlikning buzilishi kasalligi ham bo`ladi, masalan, yaralar, yeyilish, tomirlarning yorilishi va ochilishi kabi. Bularning hammasi yo buyrakning o`zida, yoki buyrak bilan boshqa a`zolar oralaridagi yo`llarda paydo bo`ladi bu oz uchraydi. Agar bu yo`llarda qondan, xiltdan yoxud toshdan tiqilma paydo bo`lsa, davolashda buyrak tiqilmalaridagidek tadbir ishlatiladi. Buyrakda kasalliklar tez-tez bo`lsa, u xoh issiq bo`lsin, xoh sovuq bo`lsin, jigar shu darajada zaif bo`ladiki, istisqogacha olib boradi. Buyragi og`rigan kishi yopishqoq va yelimli siysa, buyrak yomon zararli moddani tortishi sababli og`riq zo`rayadi va bu ko`pincha, tosh paydo qiladi. Buyrakning kasalliklari quyuuq va cho`kmali siyish bilan yechilib ham ketadi.

Buyrak kasalliklari:

Mizoj buzilish kasalliklari:

Tarkib kasalliklari: a`zoning kichik yoki katta bo`lishi;

Uzluksizlikning buzilish kasalliklari: yaralar, yeyilish, tomirlarning yorilishi.

Buyrak ahvolini ko`rsatadigan alomatlar:

Buyrakning ahvolini siydikning miqdori, suyuqligi, rangi, unga aralashgan narsalar, shuningdek, chanqashi, jinsiy aloqani istash, bel sohasidagi og`riqlar, ikki boldirning ahvoliga qarab hamda og`riqning o`ziga qarab, buyrakni ushlab ko`rib, kasalga nimalar muvofiq, kelib nimalardan nafratlanishiga qarab ham bilib olish mumkin.

Buyrak kasalligi goho siydikning kamayishi bilan ham bog`liq. Siydikning yetilishi juda qattiq kuchli bo`lib, boshqa aralashmalari ham bo`lsa, illatni qovuqda deb taxmin qilinadi. Agar yetilish bu darajada bo`lmasa, illat buyrakda bo`ladi. Yuqori a`zolar sog` bo`lmasa, yetilish bo`lmaydi va ularda ofat bo`lmasa edi, yetilmaslik ham bo`lmas edi.

Umuman, buyrak ahvolini ko`rsatadigan alomatlar:

- siydik miqdori – suyuqligi, rangi, siydikka aralashgan narsalar, chanqov;
- jinsiy aloqani istash, belning ahvoli (bel og`riqlari), ikki boldirning holi;
- buyrakni ushlab turish:

Buyrakning tabiiy mizoj belgilari:

Buyrakning issiq mizoji belgilari:

- siydikning qizil yoki sariq rangda bo'lishi, buyrak charvisining kamligi;
- buyrak tomon ushtanganda issiq tuyulishi, jinsiy aloqa istagining kuchli bo'lishi;
- chanqashning ko'pligi;

Buyrakning sovuq mizoji belgilari:

- siydikning oqligi, jinsiy aloqa istagining yo'qolishi, belning zaifligi;
- buyrak tomon ushtanganda sovuq tuyulishi, chanqashning kamligi bilan namoyon bo'ladi.

Davolash

Buyrakning buzilgan issiq mizojini davolash:

Echki suti, sigir ayroni, sovuq suv va tarrak urug'i bilan huqna qilish; Quyuq surtmalar va sovuqlik yog'lari bilan ishqatash.

Buyrakning buzilgan sovuq mizojini davolash:

Issiqlik o'simlik va hayvon yog'lari: kunjut yog'i, yong'oq yog'i, kalkalanaj, sariyog', achchiq bodom yog'i va maxsar yog'lari, sariq yo'ng'ichga, ukrop suvi;

Kalla va jo'ja go'shti sho'rvalari bilan huqna qilish;

Tulki, sirtlon yog'i, dafna yog'l, sanovbar, yong'oq yog'i, pista moyi bilan badanni moylash, qust yog'i bilan huqna qilish;

Buyrakni quvvatli qilishda dumba yog'i bilan huqna qilish yaxshi samara beradi.

Siydik – bu buyrak tomonidan qonni siqib suvdan tozalagan ajratmadir.

Siydikdan olinadigan (belgi) ma'lumotlar 7 turkumga bo'linadi:

Rang, quyuq-suyuqlik, tiniqlik va loyqalik, cho'kma, kamlik-ko'plik bo'yicha miqdor, hid turkumi, ko'piklilik turkumi.

Siydik rangidan olinadigan dalillar yuzasidan, masalan, ranglar yuzasidan:

somon rang, limon rangi, malla rang, noranjrang, za'faron tusli, olov rang bo'lishi.

Limon rangdan so`nggilarining hammasi mizoj issiqligidan dalolat beradi.

Qizillikning turli ko`rinishlari: to`q mallarang, pushti rang, och qizil rang, to`q qizil rang – qonning ko`payganligini bildiradi.

Agar siydik tiniqroq bo`lsa, issiqlik kamaygan bo`ladi. Agar za`faron tusli bo`lsa, u jigar o`ti ko`payganligini, agar to`q qizillikka o`tsa, demak, qon o`tdan ko`pligidan dalolat beradi. O`tkir qonli kasalliklarda garchi tomirlarning yorilishi bo`lmasa-da, siydik qonga o`xshab qoladi. Bu qon tomirlarining o`ta to`lib ketganligini bildiradi. Agar siydik oz-ozdan chiqsa, bu xatar alomatidir (qon quyilishidan qo`rqish kerak).

Buyrak kasalliklarida tavsiya etiladigan taomlar:

- Qo`y go`shti, baliq, shura o`t, yaman baqlasi; qush go`shti, tog` chumchug`i, chala pishgan tuxum, sariqyog`; eshak, tuya, sigir va qo`y sutilari; qovun, bodring, nok, do`lana, anor, behi, olma; bodom, pista, funduk, sanovbar bunsuri, xurmo.

Buyrak toshi

Buyrak toshi bilan qovuq toshining paydo bo`lishidagi sabablar umumiydir.

Tosh – ta`sirlanuvchi modda bilan ta`sir qiluvchi quvvat natijasida hosil bo`ladi. Ta`sir qiluvchi quvvat – bu mo`tadillikdan chiqqan haroratdir. Ta`sirlanuvchi modda – shilliq, yiring yoki qon kabi suyuq, yopishqoq rutubatdan iborat bo`ladi.

Modda to`planishining 2 ta sababi bor:

- moddani ko`paytiruvchi mahsulotlar: g`aliz ovqatlar, quyuq sut, pishloq, tuya, sigir va taka go`shtlari, yopishqoq non, xom non, patir, uvra, lokashta, shirguruch, yopishqoq holvalar, xom mevalar (olma, shaftoli, limon, nok) eti, loyqa suvlar, qora quyuq sharoblar.

Moddani qamab turuvchi sabablar: mizoj buzilishi yoki issiq shieh sababli buyrak haydovchi quvvatining zaifligidir. Bu zaiflik natijasida buyrakka oqib kelgan qonning suvlik qismidan hosil bo`lgan ortiqcha xiltlar, cho`kmalar qamalib qoladi. Kuchli issiqlik ortiqcha xiltlarni to`liq hazm bo`lishidan oldin tana yuqori qismidan buyrakka tortadi va uni qovuqqa o`tkazishdan oldin qumga va toshga aylantiradi.

Buyrak toshi – bir oz yumshoqroq, kichikroq, qizg`ishroq bo`ladi. Siydikda paydo bo`lishidan ancha burun paydo bo`lgan va siydik bilan birlashmay undan orqada qolgan siydik cho`kmasidan iborat bo`ladi.

Ko'pchilik bemorlar semiz bo'ladi. Qariyalarda buyrak toshi ko'proq bo'ladi. (chunki qariyalarda xiltlar quyuq bo'lib u buyrak orqali o'tmaydi va ularda hazm faoliyati zaif bo'ladi).

Buyrakda tosh borligining alomatlari:

- siydik avval quyuq bo'lib, keyin suyuqqa aylanadi;
- siydik qancha tiniq bo'lsa, undagi cho'kma qanchalik oz bo'lsa, bu toshning qattiqligini bildiradi;

- og'riq yoki og'riqsiz qora tusda siyish qovuqda tosh borligini bildiradi;

- beldagi og'irlik hissi va og'riq sezilishi.

Og'riq kuchayishi sabablari:

- tosh paydo bo'lishining boshida u o'rtnashayotgan to'qimalarni parchalanishi;

- taom iste'mol qilgach uning ichakka tushib o'tishi;

- chiqindilar haydalib ichak bo'shshishi.

Toshning harakati belgilari:

- og'riq pastga borib zo'rayadi, ya'ni og'riq beldan 2 son orasiga va siydik yo'li sohasiga tarqalib juda kuchli bo'ladi.

Qovuq anatomiyasi

Quyuq yaratuvchi axlat uchun uni to'yorigunigacha bir joyga to'plab turib, o'rab turadigan idish yaratib, buning natijasida sen o'z joyida bilganingdek, uzluksiz va ketma-ket hojatga turishga ehtiyoj qoldirmagani singari, u oliy darajali, qonning haydalib chiqarilishi kerak bo'lgan ortiqcha suvlik qismining oqma kelishi uchun bo'shliq va idish yaratdi. Bu idish o'sha suvlik qismining hammasini yoki ko'prog'ini saqlab turadi, nihoyat uning bir yo'la chiqarilishi mumkin bo'lib, chakmazak kasalligiga muhtalo bo'lgan kishida bo'lgani kabi, uni uzluksiz to'kib turishga hojat qoldirmaydi. Bu bo'shliq – qovuqdir.

Qovuq, juda pishiqlik bo'lsin uchun va mahkamligi bilan birga suvlik moddaga to'lganda cho'zilish va kengayishga qobiliyatli bo'lsin, hamda tuzilishi zich bo'lsin deb chandir singari boyloq paydan yaratildi. U qachon to'lsa, o'zidagi narsani zarurat talab qilgan idora bilan bo'shatadi. Uning bo'ynida go'shtlik yo'l bor, bu orqali qovuqning mushak bilan qo'shnichiligi yaxshi bo'ladi.

Qovuq ikki tabaqali bo'lib, ichki tabaqasi chuqurda joylashgan va u tashqi tabaqadan ikki marotaba qalindir. Chunki ichki tabaqa o'tkir suvliklik

moddasi bilan uchrashib turuvchi tabaqadir. Yaratuvchi lutf qilib, o'z hikmati bilan suvlilikni ichki tabaqaga tortiladigan va undan chiqadigan qilib, buyrakdan unga ikkita siydik yo'lini tutashtirdi; bularni qovuqda keltirib qovuqni ham ikki tabaqaga ayirdi.

Bu ikki yo'l shu ikki tabaqa orasiga kiradi; ular dastlab birinchi tabaqani teshib, keyin ikki tabaqa orasida bir qadar yo'l o'tib, ichki tabaqani yorib teshib, qovuq bo'shliqiga kiradi va chiqindi suvlilikni qovuqqa qo'yadi. Qovuq to'lib, taranglashganda, ichki tabaqa ichkari va chuqurlikdan ko'tarilib, tashqi tabaqa bilan birlashadi va ikki tabaqa bir tabaqaday bo'lib, ularning orasida o'tadigan yo'l qo'yolmaydi. Shuning uchun, suvlilik va siydik qovuqni to'ldirib tarang qilganda ham orqasiga siydik yo'llariga qaytmaydi. Keyin yaratuvchi, — uning qudrati yuksakdir, — qovuqdan suvlilikni olat tomon itaruvchi, juda egri-bugri bo'yin yaratdi. Mana shu qat-qat bukuklar bo'lganidan suvlilik qovuqdan birdaniga oxirigacha chiqarilmaydi.

Bu hol, ayniqsa, erkaklarda kuchli bo'ladi, chunki bukukliklar erkaklarda uchta bo'lib, xotinalarda qovuqdagi bachadonlariga yaqin bo'lganidan, bittadir. Bu bo'yinning boshlangan sari uni burib va siqib turuvchi mushak bilan shunday o'ralganki, bu mushak irodadan tashqari, suvlilikning chiqarilishiga mo'ne bo'ladi. Bu mushak o'z joyida bilganingdek idora bilan qorin mushaklari yordamida bo'shashtiriladi, agar bu mushakka biror ofat yetmagan bo'lsa, shunday bo'ladi. Qovuqda ikkala tarafdin birmuncha asablar, shuningdek harakatli va harakatsiz tomirlar tutashadi. Qovuqning taranglashib cho'zilishi ko'proq sezilishi uchun bu tuproqda asablar ko'p tarmoqlangan.

Qovuq kasalliklari

Goho qovuqda moddali va moddasiz mizoj kasalliklari, shuningdek shish va tiqilmalar paydo bo'ladi, toshlar ham tiqilmalardan hisoblanadi. Goho bunda kichrayish va kattalashish kabi miqdor kasalliklari, ba'zan turtib chiqish va o'rnidan qo'zg'alish kabi noto'g'ri vaziyat kasalliklari paydo bo'ladi. Qovuqda yorilish, ochilish, ezilish va yaralanish bilan uzluksizlikning buzilishi kasalliklari ham paydo bo'ladi.

Goho qovuqda boshqa boshqaruvchi va sharaffli a'zofar hamkor bo'ladi. Masalan, miya qovuq kasalligida hamkor bo'lib, bosh og'riydi va bosh aylanishi yuz beradi. Ba'zan miya qovuqning issiqdan bo'lgan kasalliklariga hamkor bo'lib, bu sarsonga borib etadi. Shuningdek, jigar

ham qovuqda hamkorlik qilib, qovuqning sovuqligidan, ko'pincha, istisqo paydo bo'ladi.

Qovuq kasalliklari qishda ko'p bo'ladi, bularni kam buyrakni davolaydigan narsalar bilan va kuchliroq ham tozalovchanroq haydovchanroq narsalar bilan davolanadi; bu xil dorilarni ichiladi, maxsus asbob yordamida qovuqning o'ziga yuboriladi, tashqaridan so'rib ishqalanadi, siydik yo'llari ustiga, kindik tagiga va ichki "chuqur darzga" bog'lanadi. Qovuq og'riqlari shimoliy havoda va shamol chog'ida, shimol tomondagi mamlakatlarda va sovuq fasllarda ko'p bo'ladi.

Qovuqni qizdiradigan narsalar:

Siydikni haydovchi issiqlik dorilarning hammasi, qust, rum sunbuli va bon daraxti yog'lari kabi issiqlik yog'lar va issiqlik yelimlarni ishqalash va yuborish, issiqlik dorilardan ma'lum joyga kompress qilish va ularni quyuq surtma sifatida ishlatish qovuqni qizdiruvchi narsalardir.

Qovuqni sovutuvchi narsalar:

Semizo't, bodring va qovoq suvini kofur va sovuq suv bilan ichish. Surtmalardan sandal, kofur ham fufalning ayron bilan qo'shilgani, shuningdek, shiralar, shilliqlar va sovuqlik yog'lar ishlatiladi. Masalan, yaxshi sifatli gul yog'i, qovoq urug'i yog'i, ko'knor urug'i yog'i va koxu urug'i yog'ini kofur va boshqa shu xil dorilar bilan ishlatsa, asbob bilan qovuqqa yuboriladi.

Qovuq, sovuqroq, yurakdan uzoqroq va undagi tosh kuchliroq qotib mahkam o'mashganligi sababli, bu kasallik kuchli dorilarga muhtojdir. Buning dorilari buyrak toshlarini davolashda aytilgan kuchli dorilarning o'zidir.

Qovuq toshi

Qovuq toshi – qattiqroq, ancha kattaroq, qoramtir, kulrang yoki oqish bo'ladi. Siydik ajralgandan keyin ajralib qoladi va siydik bilan birga qamalib qolgan siydik cho'kmasidan iborat bo'ladi. Ko'pchilik bemorlar oriq bo'ladi.

Bolalar va yigitlarda qovuq toshi ko'proq uchraydi. Haydovchi quvvat ularda kuchli bo'lib, xilni badan yuqorisidan tubanga haydaydi. Ularda xiltlar suyuq bo'lgani uchun u xiltlar buyrakdan tez o'tib ketadi. Bolalar serxo'rak bo'lib, to'q qoringa harakat qiladilar va sut ichadilar, shuningdek qovuq yo'li ularda tor bo'ladi.

Davolash

- tosh moddasini kesish;

- tosh paydo bo`lish sababini to`xtatish va tuzatish;
- toshni maydalash, siydirish, bog`lanib turgan joydan ajratib chiqaradigan dorilarni qo`llash;
- tosh tufayli kelib chiqadigan og`riqni to`xtatish va yaralarni tuzatish;
- Ichni surish, qustirish, g`aloz ovqatlar va loyqa suv (ichimliklar) dan parhez qildirish;
- ovqat yeb so`ng qusish. Bu amaliyot tez-tez qo`llaniladi, chunki chiqindilar buyrakka zid bo`lgan tomondan haydaladi va buyrak tomon tozalanadi.

Chalqancha bo`lib yotish toshga qarshi foyda qiladigan choradir. "Yaxud" toshi "atroguliditus" nomli chumchuq go`shti, chayon kuli kabilar qo`llanilib, ularga kuchli siydiruvchi dorilar qo`shib beriladi. Murch va u kabi dorilar buyrak orqali tez o`tib borib, ularni o`tkazadi va tozalaydi.

Ta`sirlangan a`zoni kuchaytirish uchun sunbul, seylon dolchini buyuriladi. A`zo quvvatini saqlash uchun burishtirish xossasiga ega bo`lgan mevalarning quyuq shiralari buyuriladi.

Og`riq qattiq bo`lganda uvishtiruvchi dorilar buyuriladi. Toshni maydalab chiqaruvchi dorilardan: qust ildizi, maymunjon ildizi, mukil, beda ildizi, qora no`xat, Dafna daraxti ildizining qobig`i, gulxayri urug`i, olcha mevasi, dula yelimi, temirtikan, xina ildizi, dengiz piyozi, tog` petrushkasi, ermon, seylon dolchini, dasht bodringining ildizi, balzam daraxti yog`ochi, shirinajriq ildizi, turp urug`i, pista kabilar qo`llaniladi.

Toshga qarshi murakkab dorilar: Mitridat, sansazoniyo, chayondan qilinadigan majun "Tangrining quli" (taka qoni, "qimmatbaho" balzam yog`i)dan tayyorlangan dorilar foydalidir.

Og`riq qoldiruvchi dorilar: Zig`ir urug`i, chilguza, gulxayri urug`i kabilarni qo`llash ijobiy samara beradi.

Qovuq toshi kichik yoki yumshoq bo`lsa, bularga sajazoniyo va mitridat foyda qiladi: asonosiyo ham shunday; ularga bir uqiya taloqqiyoh, va yarim uqiya maxlabning ustiga bir barmoq botgundek suv solib, ho`l qaynatib, suzib ichirilsa ham foyda qiladi. Mana bu ham ularga foydalidir: yanchilgan kult – o`n besh dirham, parsiyovashon – yetti dirham, taloqqiyoh – sakkiz dirham, temirtikan, o`n dirham yovvoyi sabzi urug`i va tog` petrushkasining har biridan dirhamdan va oq anjirdan yetti dona olib, to`rt ritl suvda bir ritl qo`lguncha qaynatiladi va hammomdan chiqqandan keyin ichiladi. Buning bir yechimi yarim ritldir.

Qovuq toshida ishlatiladigan vanna samarali bo'lishi kerak. Ularga taniqli dorilardan tog' murchi bargi, parsiyoavashon, sodaj, bo'yimodaron, qizil gul va badanni haddan tashqari bo'shashtirmasligi uchun bir ozgina burishtirish xususiyatiga ega bo'lgan narsa solinadi. Ishqalanadigan dorilarga galban yelimi, zift, kavrak yelimi va farfiyun soladilar.

Bog'lanadigan dorilarning eng afzali makka mukli bo'lib, yog'larning eng yaxshisi chayonlarning yog'laridir. Bularni qovuq turgan tuproqqa qo'yib bog'lanadi. tomiziladi va qurol bilan qovuqda yuboriladi, bularga quvvat beruvchi biror narsani ham aralastiradilar. Bog'lanadigan dorilarning tarkibiga quyidagilar kiradi: taloqqiyoh ildizi, shirin ajriq ildizi, julax, sodaj, gulxayri va parsiyoavashon. Bunga yana qizil tasma yaprog'i ham solinadi.

Chumchuq va uning toifasidan bo'lgan qushlar ham juda foydalidir. Davolashda tosh dorilarini qurol bilan kirgizib ishlatish, bu kasallikda maxsus qo'llaniladigan tadbirlardan sanaladi. Kasallar bundan juda foydalanadilar, qovuq toshi sababli siyish qiyinlashib yoki siydik to'silib qolsa, biror to'siq yoinki qo'rqish sababli qovuqni yorishga imkoniyat bo'lmasa, bu holda ba'zi odamlar hiyla ishlatib orqa teshik bilan moyak orasidan kichkina yoriq ochib, u tuproqdan siydikni chiqarish uchun bir naycha qo'yadilar. Bu bilan hayot kechirish garchi oson bo'lmasa ham, o'lim daf qilinadi. Dorilardan biror foyda bo'lmasdan, qovuqni yorishga qasd qilinganda, saqlanish lozim bo'lgan narsadan saqlanish, naslga biror ofat yetmasligi yoki qon ketmasligi va bitmaydigan yara paydo qilmaslik uchun bu ish uchun qovuq anatomiyasini, qovuq bo'ynining maniy yo'lga tutashadigan tuproqini, arteriya o'tgan tuproqini va qovuqning go'shtlari o'rnini biladigan va qovuqning anatomiyasi bilan yaxshi tanish bo'lgan kishini tanlash kerak. Bundan ilgari kasalni chappasiga yotqizib, ichak va qovug'iga paxtadog' qilish lozim.

Bu shundan iborat: kursi tayyorlab, unga bemor o'tkaziladi, shu tuproqda hozir bo'lgan xodim qo'lini kasalning ikki tizzasi tagiga kirgizadi. Keyin tabib yorish tadbirini ko'radi. Oldin toshni topib, uni yoritadigan tuproqqa keltirib, shu tuproqda ushlab turish kerak. Buning uchun o'rta barmoqni erkaklar va qizlarning to'g'ri ichagiga, juvon xotinalarda esa bachadon yo'lga kirgiziladi va tosh topiladi; keyin ikkinchi yo'l bilan toshning ustidan bosib qornining yumshoq tuproqi va kindikdan sirpantirib qovuq og'zi yaqinigacha tushiriladi. Toshni darzdan bir arpa bo'yi qadar quyiga haydashga tirishiladi. Darzdan, yorishdan saqlan, bu

juda yomon; darz haqiqatda o'ldiradigan tuproqdir. Toshni itarishda sustlik bo'lmasin, sustlik qilinsa, yoriq kengayib, bitmaydigan bo'lib qoladi. Toshni itarsang va yoriqni ichga o'tmaydigan deb bilsang, keskin, agar shu paytgacha qilingan ish qattiq alamga, qovuq bo'ynining qayrilib qolishiga, quvvat tushishiga, harakat va so'zdan qolishga, qovoq va ko'zning ich-ichiga tushib ketishga olib bormaydi deb tushunsang, shunday qilib bordiyu, yorish shunday hollarga olib boradigan bo'lsa, u chog'da yormay qo'yaqol, chunki agar yorar ekansan, kasal darhol o'ladi.

Keyin tosh ustidan ozgina yoriladi, yorganda asabga tegishdan saqlanish bilan birgalikda yoriq qovuqning bo'yniga tushishiga tirishiladi. Chunki agar yoriq qovuqning tanasiga tushib qolsa, hech bir bitmaydi. Bundan tashqari mumkin bo'lganicha yoriqni kichkina qilishga tirish. Agar tosh kichkina bo'lsa, ko'pincha, u siqish bilanoq otilib chiqadi, katta bo'lsa, keng yoriq qilishga va ko'pincha, tortib oladigan ilmoqqa muhtoj bo'linadi.

Ba'zan tosh juda katta bo'lib, uning hajmiga moslab yorish mumkin bo'lmaydi. U chog'da uni ombur bilan mayda-mayda bo'laklarga maydalanadi va singani olinaveradi. Qovuqda hech bir narsa qoldirilmaydi, chunki agar qoldirilsa, uning yana hajmi ortib kattalashadi.

Ba'zi vaqtda tosh qovuqning bo'ynida va olatning yaqinida ekanligi bilinib turadi, bu chog'da qovuqning ustidan silab bosish lozim bo'ladi. Bu ishda senga bir yordamchi kerak bo'ladi; tosh bir tuproqqa qadalib qolsa, o'sha joyning ostidan ochib tosh chiqariladi. Ko'pincha, tosh ketiga qaytmasligi uchun u turgan joyni orqasidan burib boylab qo'yish tuzukdir. Agar tosh olatning boshiga yaqin kelgan bo'lsa, u tuproqdan uni chiqarishga qattiq urinilmasin, chunki bunday qilish, ko'pincha, jarohat paydo qiladi va u bitmaydi. Balki toshni to'g'rilash, orqasidan burib boylash va uni chiqarish uchun olatning boshi tagidan yorish kerak bo'ladi.

Aytilganlarning hammasini qilib, toshni chiqarsang, ko'pincha, qorinning qattiq ezilishi va yorig'ning og'rishidan shish paydo bo'ladi; bu qo'rqinchli narsalardandir. Buni qaytaradigan narsalardan biri – kasalga huqna qilib, ichni tozalash va bundan keyin unga ichni yumshatadigan narsa ichirishdir. Unga faqat bir ozgina narsa yedir, shunda ham yumshatuvchi narsa edir. Shishning oldini olish uchun tomirdan qon olishga muhtoj bo'lsang, uni qilasan. Agar kuchliroq yordam olmoqchi bo'lsang yoki shish belgilari paydo bo'lib, og'riq juda ham qattiq bo'lsa,

kasalni vannaga yoki tugmachag`uncha, gulxayri va kepak kabi yumshatuvchi narsalar, qaynatilgan suv soflangan tosga o`tkazishing kerak. Bu suvga ko`pgina yog` solib chayqatilgan va iliq bo`lishi kerak. Kasalni vannadan chiqarganingda a`zo atrofini bobuna va ukrop yog`lari kabi yumshatuvchi yog`lar bilan ishqalaysan. Jarohatga qizdirilgan sariyog` qo`yiladi va uning ustiga ozgina sirka qo`shilgan qizil gul yog`iga botirilgan paxta qo`yasan, bundan keyin bitiruvchi dorilar ishlatiladi.

Shish kattalasha, kasalni sariq yo`ng`ichqa va zig`ir urug`i qaynatmalaridan qilingan mazkur vannaga uqalashni davom ettirasan, agar og`riq zo`raysa, kasalni ikkinchi ham uchinchi kuni iliq suv va yog` aralashmasiga o`tkaz. Agar yoriq va jarohat unchalik og`ritmasa, uchinchi kuni boyloqlar yechiladi. Gazago`t yog`i bilan qovuqni qizdirish davom ettiriladi. Chunki qovuq qizdirilsa, uning holi yaxshiroq, undagi og`riq va chiqariladigan siydik ham ozroq bo`ladi; qobig`i kesilgan kishiga siydik juda azob beradi.

Shuning uchun, bu kasallarga suvni ko`p ichirmaslik kerak. Kasal har safar siyganida siydik yorilgan tuproqqa tegmasligi uchun xodim, yordamchi tabib bog`langan tuproqni ehtiyot qilib bosib turishi kerak. Keyin, yorilgan tuproqda quyidagi ikki holdan biri ko`riladi: yo`g`on keragicha miqdorda oqmaydi, bunda shish paydo bo`lishi va a`zoning buzilish xavfi ko`riladi; ayniqsa rangi qizildan qoraga o`tishi bu xavf bo`ladi; yohud qon haddan tashqari oqib, qonning to`xtamay ketish xavfi paydo bo`ladi. Birinchi holda, mazkur belgi ko`rilgan hamon buzilishning oldini olish uchun nashtar urib qonni oqizish va o`sha tuproqqa sirka va tuz eritmasiga botirilgan kanop lattani qo`yib bog`lash kerak; ikkinchi holda, ya`ni ko`p qon ketish xavfi bo`lganda, to`g`riroq chora – kasalni ma`lum burishtiruvchilar ivitilgan suvlarga o`tkazish, yorilgan joyga yanchilgan qundur va zok qo`yish, uning ustidan paxta qo`yib va uning ustidan suvli sirka bilan ho`llangan va undan ko`ra kattaroq, paxta qo`yishdir. Agar katta tomir yoki arteriya kesilganini bilsang, uning ilojini siqib bog`lash tadbiri bilan qilasan.

Agar qon bo`ysunmasa va uni to`xtatib bo`lmasa, kasalni o`tkir sirkaga o`tkaz. Ko`pincha, qonni tortish uchun tomirdan qon olishga muhtoj bo`lasan. Ba`zan qovuqda va ikki chovga uvushtiruvchi dorilardan quyishga to`g`ri keladi. Yorish va qon oqishdan paydo bo`ladigan hollardan biri bir parcha ivigan qonning qovuq tomon oqib, unda qotib qolishi sababli siyishning qiyinlashuvidir.

Bu holda barmoqni yoriqqa kirgizish va aziyat beruvchi narsani qovuqdan va uning bo'ynidan uzoqlatib chiqarish kerak. Bu joyni suvli sirka bilan qotib qolgan qon erib chiqguncha davolanadi. Kesishdan kelib chiqadigan hollarning yana biri nasl qoldirish qobiliyatining qir qilishidir. Quyidagi – yomon alomatlar paydo bo'lganda, tabib kasalning halok bo'lishiga jazm qiladi: kindik ostida og'riqning kuchayishi, ho'l va oyoqlarning sovushi, isitmaning o'tkirlanishi, titroq paydo bo'lishi va madorning tushib ketishi. Keyin, yorilgan tuproqda qattiq og'riq kuchayib, hiqichoq paydo bo'lsa va qorin bezovta harakatga tushib qolsa, albatta o'lim yaqinlashgan bo'ladi. Yaxshi alomatlarga kelsak, ular hushning asliga qaytishi, ishtahaning tuzalishi, tus va ko'rinishning juda ham sog'lom va yaxshi bo'lishidan iboratdir.

Qovuq siydikni hamma tomondan siquvchi narsadek qisib haydaydi, bunda, qovuqning og'zidagi mushak bo'shashadi va qorin mushaklari siqilib, siydikni siqib chiqaradi.

Siydik chiqarishdagi ofatlar

Siydikning kuydirishi, siyishning qiyinlashishi hamda siydikning tutilib qolishi, siydikning beixtiyor chiqishi, siydikning ko'p chiqishi va tomchilab turishi – shular jumlasidandir; diabet – siydikning ko'p chiqishining bir turidir.

Siydikning kuydirishiga sabab yo siydikning o'tkirligi va uning burakushk xossasidir. Bu keyingilar mizojdan bo'ladigan sabab bilan yoki siydikni mo'tadillashtirish uchun tayyorlangan narsaning, masalan, u tuproqdagi bezli et oraliqlarida tayyorlangan rutubatning yo'qolishi sababli yuz beradi. Bu rutubat siydik yo'lida oqib, uning ichki sathiga yopishadi va siydikka ham aralashib, uning ta'sirini mo'tadillashtiradi. Agar bu rutubat yo'qolsa, o'rinlar qoplovchi yelimni, siydik esa o'zining yopishqoqligi va mo'tadilligini yo'qotadi, natijada achitib kuydirish, so'zak paydo bo'ladi.

Ko'p jinsiy aloqa rutubatni yo'qotadigan narsalardandir, chunki bu rutubat aloqa vaqtida maniyya urug'likka yondoshligi sababli ko'p chiqib ketadi; badanni so'lituvchi illatlar ham u rutubatni yo'qotuvchi sabablardan sanaladi. Olatga yaqin siydik yo'llaridagi yaralar va qo'tirlar ham shunday sabablardan bo'lib, ular kuydirib achishtiradi.

Birinchi sababdan bo'lgan kuydirishning alomati. Siydikning o'tkirligi va unda moddaning bo'lmasligi, ikkinchisidiki esa, qon va

modda siyishdan iborat bo`ladi. Senga ma`lumki, birinchi sabab, ko`pincha, ikkinchi sababga olib boradi, birinchisi ikkinchiga boshlang`ich kabi bo`ladi, bu narsa safroli ich ketishning ichak yaralariga boshlang`ich bo`lishiga o`xshaydi.

Siydik kuydirishini davolash.

Agar siydik moddali va qonli bo`lsa, uni davolash qovuq va uning atrofidagi yaralarni davolash kabidir, bu, yuqorida tafsili bilan bayon qilindi.

Buning uchun yaxshi nusxa. Quyidagi sifatda kulchalar tayyorlanadi: qovun urug`i, bodring va qovoq urug`ining har biridan – yigirma dirham, qundur yelimi, arab yelimi va bakam daraxti yeliminin har biridan – o`n dirham, afyundan – uch dirham va petrushka urug`idan – bir dirham olinadi; shu tarkib ko`knor sharobi bilan ichiladi; bir ichimi kulcha yasalgandan keyin ikki dirham vaznida bo`ladi.

Agar yara va siydikda modda bo`lmasa, eng yaxshi davo – qovuq kasallariga oid fasllarda bitganingga muvofiq ichni surib, ortiqcha xillarni bo`shatish bilan siydikni chuchmal qilish, shuningdek qusish, sovuqlik va ho`llovchi taomlar, sabzavotlar va mevalarni iste`mol qilish, har xil sho`r, o`tkir mazali va juda shirin narsalardan, hamda charchash va jinsiy aloqadan qochishdir. Kanavcha urug`i, isfagul urug`i va behi urug`i kabi narsalarning shilliqclarini hamda ko`knor va siydiruvchi sovuqlik urug`larning bir miqdorini ichirish va ularni hiyla qurolida qovuqqa yuborish ham foyda qiladigan tadbirlardandir; butarning hammasi sovuq suv bilan ichiriladi.

Arpa bo`tqasi, arpa suvi, chala pishgan tuxum, shuningdek bodom yog`i bilan yoxud semiz jo`ja va tovuq go`shtidan tayyorlangan qadoq oshi va mosh oshi iste`mol qilinsa, foydali bo`ladi.

Agar so`zak bezlarda paydo bo`lgan quruqlikdan bo`lsa, uning iloji badanni ho`llash va jinsiy aloqa kabi badanni quritadigan narsalardan saqlanishdir. Bu kasallikda hiyla quroli yordamida yuboriladigan narsalar: isfagul shirasi, kanavcha urug`ining shirasi va behi urug`ining shirasi, arab yelimi, qo`rg`oshin upasi, yangi tuxumning oqi va xotinlar sutidan iborat. Ba`zan eshak suti, xotintlar suti va echki sutini doimo yuborib turish kifoya qiladi, ba`zan bu sutilarga sovuq shilliqclardan va oq shamcha dorilardan ozgina solinadi. Ba`zan tuxum oqining yolg`iz o`zi yoki yuqorida aytilganlarning birortasi qizil gul yog`i bilan yuboriladi. Ba`zan,

bunga uvushtiruvchi dorilar qo`shiladi. Agar og`riq qattiq bo`lsa, ayniqsa kasal modda siyganda, yuboriladigan narsalar ichiga birorta uvushtiruvchi narsa qo`shish zarur bo`ladi.

Yaxshi nusxa: ko`knor po`sti, kraxmal, chuchukmiyaning quyultirilgan shirasi – bulardan qovuqqa yuboriladigan tarkib yasaladi.

Buyrak kuchsizligida buyuriladigan parhez taomlar:

- shakar qo`shib iste`molga buyurilgan quruq meva mahsulotlar – pista, bodom, yong`oq;

- funduq, o`rik donagi;

- asal bilan yong`oqdan qilingan murabbo;

- mukashshar qilingan (po`sti olingan) mosh;

- shakar solib pishirilgan shirguruch;

- Ooqatga – badiyon, sabzi, sholg`om urug`lari, kamroq murch, sho`r narsalar berilmaydi;

- issiq quruq hammomlar bilan ko`proq terlatiladi.

JINSIY A`ZO XASTALIKLARI

Sababi:

1. Olatning o`zida.

2. Urug` a`zolarida.

3. Boshqaruvchi va ularga qo`shni a`zolarida.

4. Boshqaruvchi va jinsiy a`zolar o`rtasidagi a`zolarida.

5. Qo`shni a`zolarida bo`ladi.

Olatning yoki urug` a`zolarining o`zi sababli bo`ladigan nuqson:

1) mizoj buzilishidan, 2) urug` harakatining sustligi, 3) urug`ning suyuqligi tufayli bo`ladi.

Boshqaruvchi a`zolar sababli bo`ladigan nuqson:

1. Sabab qalbdan bo`lsa, olatni kengaytiruvchi ruh va yel kesilgan bo`ladi.

2. Sabab jigardan bo`lsa, urug` moddasi kesib qolgan bo`ladi.

3. Sabab miyada bo`lsa, sezuvchan quvvat moddasi kesilgan bo`ladi.

Quy i jinsiy a`zolar sababli bo`ladigan aloqa qobiliyatining kamligi

Mizoj juda sovuq yo issiq yo quruq bo`lib, damlovchi yel yo`qoladi.

Damlanish esa qo`zg`alishga yordamchidir. Savdoyi kishilarda damlanish ko`p bo`lishidan olat ko`p qo`zg`aladi.

Qo'shni a'zolar sababli bo'ladigan nuqson:

Bavosirni kesishda uni orqa teshigiga olat yetib bu orqa teshik va uning mushaklari bilan olat a'zolarini tutashtiradigan asabga zarar qilgan bo'ladi.

Bundan tashqari – uyalish, yomon ko'rish, yurakda qo'rquv paydo bo'lishi, aloqani tark qilish.

Asosan, olatni qo'zg'atuvchi sabab urug'dan yoki boshqa narsadan qo'zg'algan yeldir. Sovuq va issiq ikkalasi ham yelga ziddir. Masalan: sovuq yelning tug'ilishiga to'sqinlik qiladi. Issiq esa yelni taratib yuboradi.

Belgilari:

1. Olat bo'shashgan, badan oriqlaydi, zaiflashadi.

2. Agar moyak va urug' a'zolari sababli bo'ladigan jinsiy zaiflik:

- a'zolarining sovishidan bo'lsa, urug' kamaymasa ham qiyinchilik bilan chiqadi;

- a'zolarining quruqligidan bo'lsa, urug' kam bo'lsa, urug' kam bo'lib qiyin chiqadi;

- badan oriq bo'lib qon kam bo'ladi.

1) jinsiy a'zoldan yuqorida bo'lgan a'zolar sababli bo'ladigan zaiflikda;

2) jigar buyrakda bo'lsa ishtaha kam, yurakda bo'lsa olat qo'zg'alishi kam va kuchsiz, yumshoq;

3) miyadan bo'lsa, urug' holatini sezish kam;

4) Quyi a'zoldan bo'ladigan zaiflikda: dam ozligidan olatning kam qo'zg'alishi;

5) semiz kishilar oriq kishilarga ko'ra aloqaga ojizroq bo'ladilar.

Jinsiy zaif kishilar:

1. terlatadigan hammomlarni;

2. tomirdan qon olishni tark qilishi kerak. Bu buyrak va urug'idishlari 2 oyoq kafti issiq yog'lar bilan ishqalanadi.

Davolash

Mitridat, diakurkumo, amrusiyo, sajazoniy, mushk, taryoq. Ovqatga loviya, no'xat, boqila, angizadan bir oz qo'shilgan tuz sepilgan piyoz qo'shish lozim.

Quvvatlovchi oziq-ovqatlar: chala pishirilgan tuxum, sholg'om, sut, sariqyog', bodom, yong'oq, pista, chilguza, saqi'ch daraxti urug'i kabilar buyuriladi.

BEPUSHTLIK

Bola bo'lmaslikning sababi – er urug'ida yoki xotin urug'ida yosh bachadon a'zolari yoki erlik olati a'zolari va urug' olatlarida bo'ladi.

Urug'dan bo'ladigan sabab:

- issiq-sovuq mizojning buzilishi;
- urug' mizojining sovuq bo'lishi;
- siydik tutilishi;
- urug' mizojining ho'l yoki quruqligi;
- goh er va xotinning har birida bo'ladigan mizoj buzilishi sababli urug'lar bir-biriga moslashmaydi.

Izoh:

-o'smir, mast, me'dasi buzilgan tirishuv kasali bor ko'p aloqa qiladigan va tanasi sog' bo'lmagan kishilarning urug'lari bola bermaydigan urug'lar jinsidandir.

Bachadondan bo'ladigan sabab:

- urug'ni buzadigan mizoj buzilishidan iborat.

Masalan: xotinlarda urug'ni sovituvchi sovuq suv ichishdan kelib chiqadi. U erkaklarda ham kuzatilishi mumkin.

- Shu mizoj buzilishi urug'ni tortadigan quvvatni kuchsizlantiradi. Ya'ni bachadon urug'ni qattiq tortolmaydi.

- Modda, ya'ni hayz qonining to'xtalib qolishidan, bu bachadonning moddani tortishidan va yetkazishdan o'ziga bog'langanda yuzaga keladi.

- Bachadon oqib yoki aylanib qolganda.
- Tiqilma qattqlik so'galsimon yo et yaralarda.
- Bachadon og'zi quruqligi tufayli (og'zi yopiq bo'ladi).

Tug'dirish a'zolaridan bo'ladigan sabablar:

- urug' idishining kuchsizligi;
- mizoj buzilishi.

Misol: quloq orqa vena kesilgan yoki toshni chiqarish uchun qovug'i yorilgan kishida zarar tug'diradigan a'zolarga kelib yetadi. Ya'ni birorta asab kesilganda urug' idishlari, urug' tug'diradigan quvvat va urug'ni otadigan a'zoda kuchsizlik paydo bo'ladi

Erlik olati tufayli bo'ladigan sabablar:

•-Kalta •-Egri •-Payi qisqa •-Yoki ayol kishi semiz bo'lib, farjning og'zi uzoq bo'lsa

•-Boshqaruv a'zolaridagi sabablar •-Hazm a'zolari.

Ruh a'zolari kuchli bo'lishi kerak.

•-Er urug'ini bachadon o'zi ichiga olgandan keyin bo'ladigan sabablar va xatolar.

•-Sakrash •-Birov narsaga urilish •-Tez turish, qattiq harakatlar •-To'satdan qo'rqish.

Belgilari:

I. Bola bo'lmasligi qaysi urug'ga bog'liqligini ko'rsatuvchi belgi:

1) Masalan: ikkala urug'ni suvga solib ko'ramiz. Qaysi urug' suv yuziga chiqsa, kamchilik o'sha tomonda bo'ladi.

2) Masalan: ikkala tomon siydigi koxu ildiziga qo'yib ko'riladi. Qaysi biri koxuni quritsa, kamchilik o'sha tomonda.

3) Masalan: sopol idishga 7 dona bug'doy, 7 dona arpa, 7 dona boqila solib ustiga er yoki xotin siydigi solinadi. 7 kun qo'yiladi. Qaysi don keyin ko'karsa, bola bo'lmaslik u tomonidan bo'lmaydi.

Sog'lom urug' – oq, yopishqoq, yaraqlagan bo'lib, unga pashsha qo'nadi va yeydi. Urug'ning hidi xurmoning yangi chiqargan g'unchasi yoki yasmin gulining hidi kabi bo'ladi.

II. Hayz qoni

1) Sarg'ishmi, qoramtirmi, gungurga moyilmi, oqishmi – rangi tekshiriladi.

2) Qonning ko'p-ozligiga qarab quyruq yo suyuqligi, ho'l yo quruqligi tekshiriladi.

Buqrot ko'r bachadonning holini shunday ko'rsatadi.

Masalan: hayzdan tozalanganda bachadon og'zi ko'rinmasa, ho'l bo'lib tursa, bu xotinda bola bo'lmaydi.

III. Semizlik, oriqlik, yog'li bo'lish, olat qisqa va egriligi, bachadonning to'ng'irlikligi kabilarga ahamiyat beriladi.

Masalan: ser yog'li farjlarga kirish yo'li tor, bachadon uzoq bo'lib, bachadon muguzlari qisqa va qorinchalari bo'rtib chiqqan bo'ladi. Bachadon og'ganligini aniqlash: agar bachadon og'zi farj teshigiga ro'para bo'lmasa, u bir tomonga og'gan bo'ladi.

Davolash

1. Ayol kishini ohistalik, muloyimlik bilan homilador qilishga kirishish.

2. Bola bo`lmaslik sababini bartaraf etish.

Davosi yo`q kishilar guruhiga quyidagilar mansub:

1. Olati kaltalik qilganlar.

2. Hayz qoni ketadigan tomirlar og`zi yaralardan bitib, silliqlashganlar.

Davolashda:

1) asosan xiltlardan bo`shatib, mizoj mo`tadillashtiriladi, qon olish, qortiq solish, o`tkir huqnalar buyuriladi.

2) Mumlik surtmalar iste`mol qilinadi.

3) Taryoq, tiyodaritus kuli, qizil sharob, xurmo daraxtidan olingan oq asal, gulsafsar yog`i, murr, Kammuniy, Rum arpabodiyoni, petrushka urug`i, g`azago`t urug`i, kunduz qiri, tog` murchi, mitridat, issiq ma`jun, kakabinaj, sarv yong`og`i, dafna mevasi, sodaj, yovvoyi ziradan tayyorlanadigan dorivorlar qo`llaniladi.

4) Hayzdan so`ng quyon panirmoyasi, turbo`t (qaymoq) yog`i, gunafsha yog`i bilan ko`tariladi.

5) Yaxshi shamcha: sumbul, za`faron, mastaki, murr, omila shirasi, kunduz qiridan olinib, rum sumbuli yog`i bilan shamcha qilish.

6) Kulcha: murr, maycha yelimi, dafna mevasidan tayyorlanadi.

MUSHAK VA TAYANCH TIZIMI. POLIARTRIT, BOD KASALLIKLARI, IRQUNNASO, OSTEOXONDROZ KASALLIKLARINI TASHXISLASH VA DAVOLASH

Irqun naso – bu ham bo`g`im og`riqlari jumlasidan bo`lib, yonbosh bo`g`imidan boshlanadigan va orqadan son bo`ylab tushadigan bir og`riqdir; ko`pincha, u tizzagacha va to`piqqacha cho`ziladi. Uning muddati ortib borgan sayin moddaning ko`p va ozligiga qarab, pastga tushishi ham orta boradi. Ba`zan og`riq barmoqlargacha cho`zilib, bundan oyoq va son oriqlaydi. Kasallikning oxirida og`rigan joyni qo`l bilan bosilsa, yoki oyoq barmoqlari uchida ozgina tortilsa, kasalga orom beradi. Bunda engashish va qomatni tiklash qiyin bo`ladi. Ba`zan kasal bundan foydalanadi. Ba`zan bu og`riq son boshining o`rnidan chiqishigacha olib boradi.

Yonbosh og`rig`i – bu shunday kasallikki, bunda og`riq yonboshda to`xtab irqunnasoga o`tmaganda tubanga tushmaydi. Bu, ko`pincha, qattiq narsalarda o`tirish, urilish va ko`p ot minish sababli yonboshda paydo bo`ladigan kuchsizlikdan kelib chiqadi. Sabablari shulardir: uning ko`pchiligi xom balg`amdan bo`ladi. Ko`pincha, uzoq muddat hatto o`n oylab bo`lib turgan bachadon og`riqlari yonboshga ko`chadi. Goho u issiq moddalar va aralashma moddalardan ham bo`ladi, yonbosh tomirlarining qonga to`lishidan va shu joylarda chuqur joylashgan shishlardan bo`ladi; lekin bu shishlar chuqur joylashganligidan boshqa bo`g`imlardagi shishlardek yaxshi ko`rinmaydi.

"Yonbosh og`rig`iga uchragan kishining sonida uch barmoq kattaligida og`ritmaydigan, lekin kuchli qichiydigan qattiq qizillik paydo bo`lsa va kasalning ko`ngli sabzavotlarni tusasa, u kishi yigirma beshinchi kunda o`ladi" deyдилar. Bo`g`im og`rig`i bo`lgan har bir a`zo ingichkalashib oriqlaydi. Irqun naso va podagradan boshqa bo`lgan bo`g`im og`riqlari davolanib, ularning moddasi tagi-tugidan qo`porilgan bo`lsa, tezlikda qaytalamaydi. Irqun naso va podagra kelsak, bular ozgina sabab bilan tezlikda qaytalaydigan kasalliklardandir; bu hol a`zoning tubanga joylashganidan bo`ladi. Bu kasalliklar, ayniqsa podagra – naslga ko`chadigan kasalliklardandir.

Irqun nasoning moddasi, ko`pincha, bo`g`imda bo`ladi va undan enli asabga emiladi. Qachon asab og`risa, u, avvalda bo`g`imlarda tiqilib qolgan moddalardan boshqa moddalarning gavdaning hamma qismlaridan unga qarab quyilishga tayyorlagani bo`ladi. Goho boshdanoq modda bo`g`imda bo`lmasdan, balki enli asabda bo`ladi. Ko`pincha, shilliqli suyuqlik bo`g`im chuqurchasida ko`payib, o`siq bilan bo`g`im chuqurchasi oralaridagi boyloqni bo`shashtiradi. natijada yonbosh suyagi o`rnidan qo`zgaladi; bundan oldin hirikish va o`rnidan qo`zgalish o`rtasida bir holat yuz beradi, bu – tez chiqib va tez o`rniga tushib juda qatqib turishdir.

Irqun naso bo`g`im og`riqlarining eng qattig`idir; dog` solish bundan omon beradi. Podagra ham bo`g`im og`riqlaridan bo`lib, oyoq harmog`idan, xususan bosh barmoqdan boshlaydi, goho tovonidan boshlaydi, goho qadamning pastidan boshlaydi, ba`zan esa tovonning bir yonidan boshlaydi. so`ng butun qadamni qoplaydi. Ba`zan songacha chiqadi, shunda goho son shishadi. Bu kasallik pay va asablarda o`rinlashmasdan, balki boyloqlarda va Jolinusning aytishicha, bo`g`inlarni tashqaridan o`ragan jismlarda bo`lsa kerak. Shu jihatdan podagrasini

borlarda shish va og'riqlar tirishishga olib kelmaydi. Podagra bilan og'riqlarning moyak xaltalari uzunlashadi. O'tdan bo'lgan podagra, ayniqsa ko'p sovuq ta'sir etganda, ko'pincha, daf'atan o'lishga sabab bo'ladi.

Belgilar. Bu kasalliklarning belgilari orqali bilishi zarur bo'ladigan sabablardan birinchisi – mizojning soddalik yo modda bilan birikkanlik holidir. Mizojning soddalik holi bunda kamdan-kam uchraydi; bunday holda og'riq og'irliksiz va ko'pchishsiz bo'lib, tus o'zgarmaydi va moddaning belgisi ham bo'lmaydi.

Mizojning moddiyligiga kelsak, bunda birinchi galda bilinishi lozim narsa moddaning jinsidir. Modda jinsini og'riq vaqtida kasal o'rinning tusidan yoki shishning tusidan biladilar, bu so'ngisi xom balg'amda bo'ladi, yoki uni ushtab ko'rib biladilar: u tuproq sovuqmi yo yallig'langan, yoki odatdagicha issiq bo'ladi. Moddalarning jinsini yana og'riqning belgilaridan biladilar: og'riq qattiq yallig'lash va lo'qillash bilanmi yo mo'tadil yallig'lash va tortilish bilanmi yoki faqat tortishib og'riydimi, – buni yana foyda beradigan va og'riqni bosadigan narsalardan bilinadi, biroq uvushtiruvchi narsalar yanglishtirishi mumkin: sovuqlik dori muvofiq kelsa, moddani issiq deb gumon qilinadi, vaholanki u uvushtirishi bilan muvofiq keladi. Zichlashtiruvchi sovutish natijasida og'riqning kuchayishi ham yanglishtiradi: bu chog'da u moddani sovuq deb gumon qilinadi; yoki eritib tarqatish bilan og'riqning to'xtashi ham yanglishtiradi, bunda moddani sovuq deb o'ylanadi, aslida u modda issiq bo'lib, uni tarqatilgani uchun og'riq to'xtaydi. Mana shularning hammasiga rioya qilish lozim. Yana moddaning jinsini og'riqning boshlanish va ortish vaqtdan biladilar: og'riq qorin bo'shaganda boshlanadimi yoki uning to'lalig vaqtidami shishning tez yoki sust paydo bo'lishidan yoki uning butunlay bo'lmasligidan biladilar; bu narsa suyuq va issiq, yoki murakkab, o'rtacha modda borligiga yoki xom balg'am borligiga dalil bo'ladi. Moddaning jinsini og'irlikning holidan ham biladilar: birdaniga ko'p to'planishi mumkin bo'lgan suyuq moddalarda og'irlik ko'proq seziladi; ko'p vaqtlarda moddaning jinsi siydik va unga g'alaba qilgan narsadan va axlatdan bilinadi: ulardagi qolib narsa safroli moddani yoki shilliqlimi va ularning rangi qanday yonbosh og'rig'i va irqunnasoda axlatda shilliqli narsa ko'p bo'ladi. Moddaning jinsini goho kasalning yoshidan, odatidan, yeyiladigan va ichiladigan narsalar, badantarbiya va harakatsizlik xususida oldindan qilib kelgan tadbiridan

yoki butarning teskarisidan, shuningdek, butun badan mizojining ishtirokidan bilinadi. Qon moddasini og'riq o'rning qizilligidan bilinadi, modda chuqur o'nashgan hol bundan mustasnodir. Buni yana qattiq taranglik, bosganda qarshilik, lo'qillash, og'irlik, oldin ishlatilgan tadbir va qon mizojli badanning ma'lum belgilaridan bilinadi; bu xil badan ba'zan yo'g'on, etli va yog'li bo'ladi. Qonli irqunnasoda og'riq uzunasiga bir xilda cho'zilgan bo'ladi; uni tomirdan qon olish darhol to'xtatadi.

Moddaning safroviy ekanligiga illat; qichiq, og'rig'i oz bo'lishi bilan birga ushlovchiga seziladigan qattiq harorat, taranglik va qizillikning ozligi, og'riqning teri sirtiga moyil bo'lishi, sovuqdan qattiq rohatlanish, ilgari qo'llanilgan tadbir va safroli badan holida biz aytgan boshqa belgilar dalil bo'ladi.

Balg'am moddasini tusning o'zgarmasligi yoki qo'rg'oshin rangiga o'xshab o'zgarishidan bilinadi. Bunda alangalanish kam bo'lib, og'riq doimiy bo'ladi, qon va uning belgilari bo'lmaydi va og'riq eniga qarab kuchli tarqaladi. Kasalning badani yo'g'on bo'lsa ham, etli bo'lmasdan yog'li bo'ladi. Bu xil mizoj uchun yuqorida aytilgan ma'lum belgilar ham dalil bo'ladi.

Moddaning savdodan ekanligini ko'rsatuvchi belgilar – og'riqning yashirinligi, taranglikning kamligi, davolashdan kam foydalanish va og'riq joydagi terining qovjirab, unda ko'pchish va yaltirashning bo'lmasligi va ko'pincha, xira rangda bo'lishidan iboratdir. Bunga yana kasal kishining mizoji, talog'ining holi, haddan tashqari ishtaha, oldin o'tgan tadbirlar va savdolik mizojning oldin ko'rsatib o'tganimiz boshqa belgilari ham dalil bo'ladi.

Yiringli moddani qattiq issiqlikdan bilinadi, bunda yana quyidagilar ham birga bo'ladi: qichimadek bir narsa, qizdirish xususiyati bo'lgan har bir narsadan qattiq zararlanish, sovutishi bilan birga bir oz burishtirish xususiyati bo'lgan narsalardan kuchli foydalanish.

Yel moddasidan bo'lsa – uni og'irliksiz qattiq tortilish, og'riqning ko'chib yurishi va yellarni tug'diruvchi tadbirlardan bilinadi.

Aralash moddalardan bo'lsa – ularning belgisi shulardan iboratki, ularda issiqlik va sovuqlik narsalar bilan davolash kam foyda beradi, davolanishlardan foydalanish vaqtlari turlicha bo'ladi, ya'ni bir vaqtda bir davodan va ikkinchi vaqtda unga zid davodan foydalanadi. Bunday hol, ko'pincha, issiq mizojli va o't tabiatli kishilarda balg'am va xom balg'am tug'diradigan ho'llovchi va sovutuvchi narsalar iste'mol qilganda va ular

to'la qorin bilan kuchli harakat qilganlarida yuz beradi. Bunda ikki xilt aralashib, bulardan quyug'i latif qonli va o'tli xiltlar yetakchiligi bilan bo'g'inlarga haydaladi. Bu kishilar, ko'pincha, katta qo'llar bilan muloyim ezishdan foydalanib, ularning og'riqlari qoladi. Chunki buning natijasida xom xilt yetilib taraladi. Ularga yana harorati mo'tadil ishqalanadigan narsalar, shuningdek tinchlik foyda qiladi, chunki harakat yetilishga mone bo'ladi.

Bo'g'im og'riqlari, podagra va irqunaso og'rig'ini davolash.

Kasallikning sababi sodda mizoj ekanlii bilinsa, uning tadbiri osondir; chunki bunda kasallik ko'pincha, shishsiz sodda yallig'lashdan iborat bo'lib, uning davosi mizojni almashtirishdir. Bu xususda muhtoj bo'linadigan narsalarning eng buyugi safro yoki qonni bo'shatishdir. Goho u qotish va alam beruvchi sovuqdan iborat bo'ladi, bunda ham mizojni almashtirish kifoya qiladi, bunda qonni qizdirish uchun asosan balg'amni bo'shatish zarur bo'ladi. Ko'pincha, sabab tirishtiruvchi quruqlik bo'ladi, ma'lumki, bunda qo'llashga muhtoj bo'linadi.

Sabab modda bo'lganda quyulayotgan narsani teskari tomonga tortish va kamaytirish, a'zo moddani qabul etmasligi uchun uni kuchaytirish, modda yo'q bo'lsin uchun uning mavjudini taratish bilan unga qarshi turish kerak. Bularning hammasida umumiy qoidalarga murojaat qilish zarur. Agar modda qonli bo'lsa, yoki qon g'alaba qilgan bo'lsa, qarshi tomondagi tomirdan qon olish bilan mashg'ul bo'lish kerak. Agar og'riq badan bo'g'imlariga umumiy bo'lsa, ikkala tomondan qon olinadi. Keyin, ayniqsa og'riq tuban tomonlarda bo'lsa, qustirishga mashg'ul bo'lish kerak, chunki bunday hollarda qustirish ichni surishdan foydaliroqdir. So'ngra, agar moddaning yetilganligi va g'alizligi mone bo'lmasa, ichni surishga o'tiladi, oldin kuchli surgidan boshlanadi, garchi muloyimlik bexavotirroq va asta-sekinlik muvofiqroq bo'lsa ham shunday qilinadi. Keyin buning ketidan oz-ozdan tozalaydigan surgilar beriladi. Odamlardan ba'zilari birin-ketin yengil surgidan boshlashni va modda yetilgandan keyin kuchlisi bilan ishni tugatishni rasm qilganlar; biroq to'g'risi shuki, agar modda suyuq va safroviy bo'lib, uni yetilgan deb bilinsa, uni tezroq bo'shatish zarur. Agar modda quyuy bo'lsa, oldin uni suyultirib va yetiltirib, keyin bo'shatish tomoniga haydalishga tayyorlaydigan qilib surg'i berilsa, zarari yo'qdir;

Agar modda murakkab bo'lsa, surg'i va quyuy surtmani murakkab qilish kerak, chunki to'g'risi shuki, boshlanishda dori bilan davolash va

tomirdan qon olmaslik kerak. Qon olish xiltlarni qo'zg'atib, badanni harakatga soladi va ehtiyoj talab qilgan narsa chiqmay qoladi. Shuningdek, boshlanishda bo'shatilmaydi ham; yetilganlik bilinguncha kasalga arpa suvi ichirishni to'xtatilmaydi. Agar to'lishlik chiqarishga muhtoj qilsa, bu ishni sachratqi suvi va ituzum suvi bilan xiyorshanbar kabi kasalni bir yoki ikki marta o'tirishga majbur qiladigan, ichiladigan dorilar bilan yoki huqna bilan qilinadi, bu keyingisi yaxshiroqdir. Agar bo'shatilish sababli og'riq tusha boshlasa, yaxshi tadbirsiz bo'shatishni qo'llama; chunki bo'shatish ba'zan xiltlarni o'rnidan qo'zg'atib illat tomon yuboradi. Buhronlarni to'rtinchi, yettinchi va o'n birinchi kunlarda nima bo'lishini kuzatib bor. Yaxshi buhron ular uchun o'n to'rtinchi kunda bo'lganidir. Agar modda yetilguncha bo'shatishni kechiktirib, quyiladigan dorilar bobida aytilgan qonunga muvofiq sovuq, issiq va iliq suvlarni quyish bilan kifoyalanadigan bo'linsa, shunday qilinadi, shunda ham sovuq suvdan boshlanadi.

Issiq mizojli va uvushtiruvchi surtmalarga kelsak, ularning hammasi zararlidir: issiq mizojlilari xiltlarni tortgani uchun zararli, uvushtiruvchilar esa, ularni qamab xomga aylantirgani uchun zararlidir. Sovutuvchi surtmalar quyuuq xiltlarni xomga aylantirib, suyuq xiltlarni tarqatadi va kasallikni cho'zadi. Issiqlik surtmalarning ularga zararli bo'lishi bo'g'imlarni qo'llagani uchundir. Sikanjubin esa o'z nordonligi bilan ularga unchalik muvofiq emasdir. Kuchli urug'lar, masalan, arpabodiyon urug'i, ko'pincha, xilt chiqindilarni kuydirib toshga aylantiradi.

Yetiltirish tamom bo'lganda sayrinjon, bo'zidon va ularning urug'i bilan bo'shat: yana muloyimlik bilan qon ham ol. Bu chog'da yana qurbaqao't kabilarni qo'yiladi, oldinroq kuchsiz dorini ichirishdan o'zingni tort, chunki u moddani qo'zg'atib qo'yadi-yu, arziri surmaydi; hatto, ko'pincha, boshqa qotgan moddalarni suyultirib kasal a'zoga oqizadi.

Dorini iste'mol qilishni istagan kishi ertalabki yeyiladigan ovqatni keyinga qoldirib oldin dorini ichsin, keyin uch soat o'tkazib sharob va ozgina suv bilan o'n misqol non yesin, olti soatdan keyin hammomga kirib yuvinsin, so'ngra muvofiq keladigan narsa bilan ovqatlansin. Keyin siydiradigan narsa ichsin, chunki siydik chiqarish bo'g'im og'riqlari moddasini kesadi. Negaki, bu, ayniqsa issiq podagrani qo'zg'atuvchi modda, jigarda va tomirlarda bo'lgan hazm ishining chiqindisi ekanligi senga ma'lumdur. Bu ham borki, sovuqdan bo'lgan bo'g'im og'riqli va ho'l mizojli kishilarning ko'pchiligi ko'p surgi ichishdan va huqna

qilishdan foydalanmaydilar, lekin siydiruvchi narsalar bilan davolanganlarida sihat topadilar. Og'riq tanlilardan shundaylari borki, ular surgi va siydik haydovchi dorilarni ko'p ishlatishni ko'tara olmaydilar, buning natijasida ularda qon quyish hodisasi ro'y beradi, shularning hammasiga rioya qilinsin. Taryoq ham shunday sovuq mizojli og'riqlarda, xususan bo'shatishlardan keyin foyda qiladi, chunki u moddalarning qoldiqlarini muloyimlik bilan tozalab tarqatadi va a'zolarning hammasini kuchli qiladi.

Moddani a'zodan qaytarish – hali modda kuchli quyilib, uning miqdori ko'p bo'lganda bunday qilish yaramaydi, bu narsa ikkita yomon natijaga olib keladi: biri shuki, u moddani siqib uning harakatiga to'sqinlik qiladi va natijada zo'r og'riq paydo bo'ladi – agar shuning kabi hodisa voqe bo'lib qolsa, moddani qaytarishdan saqlan va yumshatuvchilarni ishlat. Ikkinchisi shuki, qaytarish, ko'pincha, moddani boshqaruvchi a'zolarga yuborib, ularni xatarga soladi. Lekin modda ko'p bo'lmaganda yoki uning quyilib kelishi oz bo'lganda, uni og'riqning avvalida, shunda ham irqunnasodan boshqasida, qaytarishning zarari yo'qdir. Irqunnasoda moddani qaytarish uni chuqurlikda qamab qo'yadi, bunda uni qaytarish oz va kuchsiz bo'lishi kerak, yoki uni qilmasdan bo'shatish bilan mashg'ul bo'lish kerak. Kasallikning oxirida esa, tarqatadigan va moddani latiflashtirib chuqurda yuzaga chiqaradigan narsalarga murojaat qilish kerak. Bu ishni tilib qortiq solish, so'rish, dog'lash, qizartiruvchi va qavartiruvchi dorilar qo'yish bilan bajariladi. Bular bilan moddani oqizib bir muddat jarohatni bitkizmasdan qo'yadilar. Sarimsoq va piyoz qavartiruvchi narsalardandir, biroq balozur asaliga teng keladigan narsa yo'q. Bulardan keyingi o'rinda yattularning sutlari va anjir suti turadi. Tarqatuvchi va qavartiruvchilarga yumshatuvchi narsalarni aralashtirish kerak, bo'lmasa, ular bo'g'imlarda tosh paydo qilishga olib keladi, chunki qavartirish ham quyuq xilti quritish jihatidan tarqatish kabidir. Tarqatuvchi va qavartiruvchi dorilarga yog'lar aralashtirish, sovutuvchilardan esa saqlanish kerak. Kasallikning boshlanishida bo'shatishdan ilgari bularga kuchli tarqatuvchilarni qo'shish yaramaydi, aks holda u ko'p moddalarni tortib latifini tarqatadi, qolganini esa quyultirib band qilib qo'yadi. Bunga aksar hollarda rioya qilish kerak, ayniqsa modda yopishqoq yoki savdoviy bo'lganda shunday qilish lozim.

Og'riq chidab bo'lmaydigan darajada zo'raysa, og'riq qoldiradigan narsalarni ichirmay va surtmay chora yo'q. Surtiladigan narsalar yo

moddani yengil tarqatish bilan yoki uvushtirish xususiyati bilan og'riqni qoldiradi. Zarurat bo'lmaganda uvushtiruvchilar iste'mol qilinmasin. Shunda ham og'riqning shiddatini bosadigan miqdorda iste'mol qilish mumkin. Issiqdan bo'lgan bo'g'im og'riqlariga uvushtiruvchilarni jur'at bilan va ko'plab ishlataver; ko'pincha uvushtirish pastga yo'nalib ketayotgan moddani quyultirish jihatidan yuz beradi, bunda u modda qamalib qoladi. Ma'lum bo'lsinki, uvushtiruvchi dorilarni ishlatishda biridan ikkinchisiga o'tib turish yaxshiroq bo'ladi. Qay bir vaqtlarda bir dori bir a'zoga foyda qilib, boshqasiga foyda qilmaydi. Ba'zan u bir vaqtda foyda qilib, keyin zarar qiladi va og'riqni qo'zg'atadi. Tugal tuzalib va undan keyin to'rt fasl o'tguncha sharobdan butunlay uzoqlashish kerak. Sharobga odatlangan kishi uni tadrijiy ravishda tark qilishi lozim, shunda ular siydiruvchilarni ham iste'mol qiladilar. Siydikni haydovchi dorilar qo'shilgan asal sharobi ularga foyda qiladi.

Bo'g'im og'rig'iga uchragan savdo mizojli kishilarning taloqlarini isloh qilish, savdo xiltini bo'shatish va badanini oziqlar, ishqalanadigan dorilar va shu kabi narsalar bilan qo'llash kerak. Ko'p yumshatmasdan zo'r berib tarqatishga o'rin berilmaydi. Bo'g'im og'rig'iga uchragan kishilar go'shtdan uzoqlashishlari kerak, hatto, bu itlarning sovuqdan bo'lganida ham shunday qilish kerak. Agar go'sht iste'mol qilish lozim bo'lsa, tog' qushi, quyon, ohu etlari va umuman chiqindisi oz go'shtdan iste'mol qilsin.

Agar og'riq oldin orqada paydo bo'lib, so'ng ikki qo'lga o'tsa, xiltni o'zi moyil bo'lgan tomondan chiqarish uchun qo'l tomiridan qon olish kerak.

Bunday kasalliklarda ich surish. Ularda yolg'iz shilliqni surmasdan, balki safroni ham surish lozim, chunki agar shilliqning yolg'iz o'zini chiqarilsa, u darhol foyda beradi, biroq safro shilliqni a'zoga yana bir marta oqizib qaytaradi. Ularga ishlatiladigan surgilar zo'r haroratli va juda kuchli bo'lmasligi kerak, aks holda ular xiltlarni eritib a'zoga o'zi olganidan bir qancha marta ko'p qilib qaytaradi. Sovuq xiltni darhol surganidan savrinjonning manfaati ko'p deb e'tiqod qiladilar, bunda boshqa xususiyat ham bor; surishning ketidan u burishtiradi va kuchaytiradi, natijada dori bilan tortilgan, biroq nima uchundir chiqmay qolgan chiqindilarning qaytishi mumkin bo'lmaydi; yana u dori quvvati bilan suyulgan xiltlarning yo'llarga oqishiga qarshilik qiladi. Savrinjonning boshqa issiq mizojli tarqatuvchi va bo'shatuvchilardan farq

jiluvchi xossasi shundan iborat; keyingilarning ko'pchiligi o'tish yo'llarini kengaytirib kengligicha qoldiradigan narsalardir. Lekin savrinjon me'daga zararlidir,

Shuning uchun uni murch, zanjabil va zira kabi narsalar bilan aralashtirish kerak. Uning surishi kuchli bo'lsin uchun goho unga sabr va saqmuniyo ham aralashtiradilar. Ba'zilar so'zanakda ham savrinjondagi kabi ta'sir bor va uning me'daga zarari yo'q, deydi. Arman toshi ham bo'g'im og'riqlariga foyda qiladi. Bu to'g'rida tanilgan dorilardan "najot habi" bilan "sassiq hab"larni ko'rsatish mumkin. Rufus iyorajining irqun naso va podagra ga foydasi kattadir. O'sma urug'i ham foydalidir, yana moqudona, bo'zidon, mohnzaqra, tizingul, lufo, Abu Jahl tarvuzi, sabr va cho'l qovog'i olinib, bularga isiriq, ushna, anziratgo'shtxo'r, muql va nazla o'ti qo'shiladi.

Surgi uchun ichiriladigan dorilar. Ularga foyda qiladigan dorilardan biri quyidagi sifatda bussaddan tayyorlanadigan doridir: bussaddan – bir yarim misqol (ba'zi tabiblar bu qizil shabbo'y degan), qalampirmunchoqdan – besh dirham, pion gul, murr va ukrop urug'ining har biridan – bir uqiya, usulaxdan – o'n ikki danaq vaznda, ikki xil aristoloxiyaning har biridan – ikki uqiyadan olinadi. Bundan bir danaq vaznidagisini asal suvi bilan ichiriladi va kasalga to'qqiz soat taom berilmaydi, o'n kun shunday qilinadi.

Yana harvaqt iste'mol qilinadigan dori; bu siydirish bilan tozalaydi. "Tuproq dubi", tuproq bag'irlab o'suvchi sanavbar va gentiana ildizining har biridan – to'qqiz uqiyadan va quruq gazago'tdan – to'qqiz uqiya olib yanchiladi va elanadi. Oldin yeyilgan taom hazm bo'lgandan keyin har kuni och qoringa bir qoshiq shu dorini uch uqiya sovuq suv bilan ichiladi.

Yana bussadning guli qizil shabbo'y deb gumon qiluvchilar so'ziga muvofiq tayyorlanadigan dori; buning nusxasi oldinginikiga yaqindir. Dorchin, pion gul, murr va sunbulning har biridan – ikki uqiyadan, hind sodajidan – bir uqiya, qalampirmunchoqdan – o'n besh xabba, bussaddan, ya'ni yuqorida aytilgan shabbo'ydan – yarim uqiya va ikki xil aristoloxiyaning har biridan – to'rt uqiyadan olinadi. Har kuni uch qirotdan ichiladi. Uni bahorda kecha va kunduz barobarlashuvidan boshlab har kuni uch qirotdan ellik kun ichiladi; keyin o'n besh kun tark qilinadi. So'ng yil bo'yicha ichish shu xilda takrorlanadi; biroq Sirius yulduzi tulu qilishi bilan bir yarim oy ichilmaydi; buni ichish turli mamlakatlarda ham turlicha bo'ladi. Agar kasal butun yil ichishga qodir bo'lmasa, yilning sovuq

qismida ichsin. Agar dorini bir yil ichadigan bo'lsa, ikki yuz kundan/ o'tgandan keyin bir kun ichib, bir kun ichmasa, yoki bir kun ichib ikki kun ichmasa zarari yo'qdir. Bu kasalni asrgacha bo'lsa ham ovqat yeyishdan man qilish kerak: bundan tashqari boshqa tadbirlarni ham tuzatish va bo'g'in og'riqlilariga zarar qiladigan narsalardan parhez qildirish lozim. Bir guruh tabiblarning o'ylashicha, odam suyagini kuydirib ichirish hech bir xilof chiqmaydigan darajada tajribadan o'tgan narsalardandir. Buni bir to'da esi past kishilar iste'mol qilib, go'yo podagra va bo'g'im og'riqlaridan shifo topgan emishlar. Xermes iyorajining ham foydasi kattadir; kimki uni bahorda bir necha kun ichsa, bo'g'implari quvvatli bo'ladi. Bu dori chiqindilarni ko'proq siydik va terlatish orqali chiqaradi, natijada irqunnasoni tuzatadi.

Shish va bo'g'im og'riqlari cho'zilib ketgan bo'lsa, unday kasallar nisbat berilgan quyidagi tadbirdan foydalanadilar: to'rt dan bir kaylaja quruq archa bujurini yengil olov ustida ozgina suvda, suv qorayguncha qaynatiladi. Keyin shu suvning tinitilganidan bir litr olib, unga uch uqiya kunjut yog'i quyiladi. Kasal shuni ichib, ustidan g'o'radan qilingan taomni yeydi.

Yonbosh og'rig'i uchun yengil tadbir: ayniqsa og'riq hammom, issiq suv va kechqurunlari yomon taomdan keyin ichilgan urug'lar bilan bosilmagan bo'lsa, uni no'xat suvi ichib qusish va sabzavot suvi va xiyorshanbar bilan ichni surish bosadi. Quyuyq xiltdan va toshga aylanmoqda bo'lgan xillardan paydo bo'lgan bo'g'in og'riqlariga foyda qiladigan quyuyq surtmalar – yaxshi quyuyq surtma. Tozalangan qovoq urug'i va kanakunjutdan uch uqiya olib, bir uqiya sigir suti yog'ida maskada mayin qilib eziladi. Yopishadigan bo'lsin uchun uning ustiga bir uqiya asal solinadi va qo'yib bog'lanadi, ayniqsa qurigan bo'g'implarga bog'lanadi, ba'zan unga o'tkir sirkadan ham bir uqiya qo'shiladi. Sigir tappisini bog'lash bo'g'im, orqa va tizza og'riqlarida juda kuchli ta'sir ko'rsatadi; bu ko'p boshqa dorilardan yaxshiroqqa o'xshaydi.

Kuchli quyuyq surtma. Eski zaytun yog'idan bir ritl, Iskandari sodasidan bir ritl, saqichdan bir ritl, farfiyundan bir uqiya, gulsafsar ildizidan ikki uqiya va sariq yo'ng'ichqa unidan bir yarim ritl olib, quyuyq surtma tayyorlanadi.

Yana muql, govshir va eritilgan charvidai qilingan quyuyq surtma tizza va bo'g'inlarda xom shilliqdan bo'ladigan og'riq uchun juda foydalidir.

Suruvchi va tarqatuvchi quyuq surtmalar. Sodadan bir donaq, kavrak yelimi va ohakdan shuncha olib, quyuq surtma yasaladi. Yoki farfiyunni gulsafsar yog`i bilan ezib surtiladi.

Kuchli quyuq surtma. Burak, omila shirasi, nazla o`ti, tog` mayji va ohakdan olib, hammasini aralashtiriladi; bularga asal va biroz sirka qo`shib bo`g`inlarga surtiladi.

Tarqatuvchi yaxshi quyuq surtma. Kavrak yelimi va barobar bo`laklar olinib, eskirgan sharob, xom zaytun yog`i va boqila uni bilan eziladi va issiq holida bog`lanadi. Artaniso kulini sirka va asal bilan bog`lash ham juda ajoyibdir. Quyuq surtmalardan bir turi borki, u a`zolari quvvatli qilish va xilt qoldiqlarini tarqatish uchun zarurdir: bular tugal bo`shatishdan keyin kerak bo`ladi. Bulardan biri mana bu quyuq surtma: archa bujuri, sarv yong`og`i va kuydirilgan suyakdan barobar hissalar olinadi; achchiqtoshdan oltidan bir hissa, zokdan oltidan bir hissa va baliq yelimidan hammasini qo`shishga kifoya qilgudek miqdorda olinadi.

Uvushtirib og`riq qoldiruvchi doritar. Afyundan to`rt misqol za`faronidan bir misqol olib sigir suti bilan eziladi; keyin unga oq non mag`zi qo`shib muloyim qilinadi va uni quyuq surtma qilib ustidan lavlagi yoki koxu yaprog`i bilan yopiladi. Ba`zan oq non mag`zi o`rniga mumli surtma ham solinadi.

Bo`g`im og`rig`iga uchranganlar uchun dog`lash tadbiri. Ular uchun foydali dog`lash yoki shuning o`rniga o`tadigan tadbirlarning biri shuki, kasalni kerakli holatda yotqizib qimirlamaslikka buyurasan. og`riyotgan bo`g`in tevaragini xamir bilan o`raysan, uning o`rtasiga tuz to`lg`izib, ustiga ozgina zaytun yog`i quyasan. buning ustidan latta bilan yopasan. Keyin turli dog`lash asboblari keltirib, ularni qizdirishdan oldin kasal issiqni sezmaydigan qilib, keyin sezadigan, so`ngra chiday olmaydigan darajagacha qattiq qizdirib dog`la. Dog`lash toqatdan tashqari bo`lgach, xamirni tozalab olasan, tuz va yog` tushib ketsin uchun kasalni bir oz qiyshayib yotishga buyurasan, keyin bo`g`inni yung bilan bekitib, bog`lab qo`yasan.

TERI KASALLIKLARI: YARA, CHIPQON, BAXAK, MOXOV KASALLIKLARINI ANIQLASH VA DAVOLASH

Teri – butun gavnani berkitib turuvchi qoplam bo`lib qolmay, balki barcha ichki a`zolar bilan chambarchas bog`lanib qator muhim vazifalarni bajaradi.

Odam sog`ligi yurak, qon tomir, endokrin, nerv tizimi faoliyati bir qatorda terining funksiyasi bilan ham bog`liq.

Terida kuzatiladigan xastaliklar:

Yaralar – jarohat teshilib oquvchi chiqiq va toshmalardan kelib chiqadi. Etning uzluksizligi buzilib uzoqqa cho`zilsa va yiring boylasa buni "yara" deb ataladi.

Joylashuviga ko`ra:

- teri yuzasida; - chuqurlikda.

Yaralarning turlari:

- alamli; - alamsiz; - shishli; - shishsiz; - o`yiq yeydigan; - bilqillab turuvchi; - toza; - iflos; - chirkli; - zardobli; - yugurik; - issiq; - sovuq.

Davolash

Yaralarning mushak majaqlanishi va ezilishidan paydo bo`lganlarining boshqa hammasini quritish orqali davolash kerak bo`ladi.

Yaraga qarshi qo`llanilishi zarur bo`lgan tadbirlar:

1. Yarani dorilar bilan yiringlatish.
2. So`ng yarani dorilar bilan tozalash.
3. Et undirib bitirish

Chipqon

Chipqon ham chiqiqlar jinsidandir. Chipqonlarning eng yomoni – eng chuqdagisidir.

Chipqon ko`p chiquvchi kishiga chipqondan qutilish tadbirlari:

1. Surgi qilish. 2. Tez-tez hammomga tushish. 3. Badantarbiya qilib yurish.

Davolash:

1. Sut yoki anjir suvi bilan qo`shilgan kanavcha urug`i, hardal va asal.

2. Asal bilan anjir chipqonni pishiradi.

3. Chaynalgan bug`doy chipqonni pishirishga yordam beradi.

4. Burak, tanakor bilan qorishtirilgan mayiz yoki hardal bilan qo`shib gulsafsar yog`iga aralastirilgan anjir.

5. Chipqon pishsa-yu, yorilmasa uni yo dori bilan yoki tig` bilan yoriladi.

Moxov kasalligi

Moxov kasalligi – savdoning butun badanda yoyilishidan paydo bo`ladigan yomon bir illatdir.

Moxov:

A`zolar mizojini. a`zolarning ko`rinishini, a`zolar uzluksizligini buzadi. Hatto a`zolar yeyilib, yaralanish tufayli tushib ketadi. Moxov kasalligining eng birinchi ta`sir etuvchi sababi jigar mizojining juda issiq va quruqlikka moyil bo`lib buzilishidir. Bunda qon kuyib, savdoga aylanadi yoki butun badan mizojining buzilishidir, ya`ni bu ikkala mizoj shu darajada buziladiki, u tufayli qon sovib quyiladi.

Moxovning moddiy sababi esa, savdoni tug`diradigan ovqatlardir: balg`am tug`diradigan ovqatlar ham, agar ularni iste`mol qilganda ustma-ust me`da buzilsa, ularda harorat ta`sir qilib, suyuq qismini tarqatadi va quyug`idan savdo ko`payadi.

Moxov kasalligini keltirib chiqaruvchi yordamchi sabab: teri teshiklari to`silib, tug`ma haroratning bo`g`ilishi va qonning sovib quyulishi, ayniqsa, taloqning qonni torta olmaydigan va uni savdo xiltidan tozalashga quvvati yetmaydigan darajada kuchsiz bo`lishidir. Moxov avvalo, qo`l-oyoqlar va yumshoq a`zolaridan boshlanadi, shu a`zolarning mo`yi to`kilib, rangi o`zgaradi, ba`zan esa yaralanadi, so`ngra esa moxov butun badanga yoyiladi.

Belgilari:

- Badan rangi qoralikka moyil bo`lib qizaradi, kuzda qizg`ish xiralik paydo bo`ladi.
- Nafas qisiladi, o`pka va o`pka nayining zararlanishi tufayli tovush bo`g`iladi.
- Aksirish ko`payadi, burun do`nqillab manqatlanadi.
- Burunda tiqilma paydo bo`lib, hid sezmaydi, mo`y siyraklashib kamayadi.
- Ko`krak va yuz atrofi terlaydi, badan sassiq hidli bo`ladi.
- Tentaklik va kishilarni ko`rolmaslikdan iborat savdoyi xulq paydo bo`ladi.
- Savdoga tegishli tushlarni ko`p ko`radi.

Quvvatning zaiflashishi, haroratni so`ndirishga bo`lgan ehtiyojning kamligi sababli, moxov kasalligiga uchragan kishining tomir urishi zaif bo`ladi, chunki moxov sovuq mizojdan kelib chiqadigan kasallikdir.

Davolash

1. Kasallik og`irlashishidan oldin organizmni bo`shatish, tozalash tadbirini qo`llash.

2. Kasal qon ko'pligi aniqlansa, uning ikkala qo'lidan bo'lsa ham tezda yetarli darajada qon olish kerak. Tomirdan qon olingandan so'ng kasalga bir hafta dam berish, keyin Abu Jahl tarvuzining etidan tayyorlangan iyoraj bilan bo'shatish lozim.

3. Ichishga: af'olonidan tayyorlanadigan kulchalardan, o'zidan har gal bir misqoldan olib, yo 1 uqiya quyuq sharob yoki tilo sharobi ichiladi.

4. Bunday kasallarga beriladigan ovqatlar esa tezda hazm bo'ladigan yaxshi kaymusli narsalar, masalan, ma'lum qush go'shtlarining qaynatma sho'rvasi va go'shti yengil hazm bo'ladigan yangi baliqdir, bularga zarur dorilar qo'shib beriladi.

Baxak – terida yuzaga kelib, terida chuqur botadi, lekin go'sht va suyakgacha bormaydi. Oq peslik esa teri, go'sht va suyakgacha boradi.

Kasallik sababi: quvvatning zaifligi bo'lib, u ozuqani moslashtirib o'zgartira olmaydi.

Ikki xil baxak farqlanadi:

- oq baxak; - qora baxak.

Ikkala baxakda ham:

- modda suyuq, haydovchi quvvat kuchliroq bo'lib u moddani teri yuzasiga haydaydi.

Peslikda esa: - modda quyuq; - haydovchi quvvat kuchsiz bo'lib, uning ta'siri bo'lganligi tufayli modda ichkarida o'nashib qoladi va ichkaridagi narsaning mizojini buzadi; - o'zgartiruvchi quvvat o'nashgan moddani moslashtirib o'zgartira olmaydi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. I – V-kitoblar. 1980 y., Toshkent. “Medisina” nashriyoti.
2. Abu Ali ibn Sino. Tibbiy risolalar. 1987 y., Toshkent. “Medisina” nashriyoti.
3. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. II-kitob. 1994 y., Toshkent. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti.
4. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. III-kitob. 1994 y., Toshkent. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti.
5. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. IV-kitob. 1994 y., Toshkent. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti.
6. Abu Bakr Ar-Roziy. Tez davolanadigan dardlar. 1992 y., Toshkent. “Meros” nashriyoti.
7. Abu Bakr Ar-Roziy. Kasalliklar tarixi. 1994 y., Toshkent. “Meros”
8. A.A.Abdullaev, M.A.Gaipov. Ismoil Jurjoniy yego sokrovishche Xorezmshaxa. 1980 y., Toshkent. “Medisina” nashriyoti.
9. Bobirning xos tabibi Yusufiy. 1992 y., Toshkent tabobati.
10. A.S.Madrahimov. Ibn Sino shifobaxsh o`simliklar haqida. 1990 y., Toshkent. “Mehnat” nashriyoti.
11. IO.Nuraliev. Luqmoni hakim. 1991 y., Dushanbe. “Irfon” nashriyoti.
12. M.Nabiev. Sabzavot, rezavor mevalar xosiyati. 1990 y., Toshkent. “Mehnat” nashriyoti.
13. Tabobat durdonalari. 1993 y. Toshkent.
14. X.Xolmatov. O`zbekistonning shifobaxsh o`simliklari. 1978 y., Toshkent. “Medisina” nashriyoti
15. Hamidjon Zohidov. Kanzi shifo. 1991 y., Dushanbe. “Irfon” nashriyoti.
16. Hamidjon Zohidov. Xazinai tibbiy qadim. 1990 y., Dushanbe, “Irfon” nashriyoti.
17. X.Xolmatov, R.Sobirov. Abulg`oziy ishlatgan dorivor o`simliklar. Toshkent. 1996 y.
18. M.Shodmonov. Samarqandning shifobaxsh o`simliklari. 1993 y., Samarqand. “So`g`diyona” nashriyoti.
19. Shifobaxsh o`simliklardan damlama, qaynatma, malham. 1994 y., Toshkent.

NURBOYEV F.E.

IBN SINO TA'LIMOTI

Bosh muharrir:	M.Saparov
Muharrir:	M.Axmedov
Musahhih:	F. Hamroev
Rassom:	A.Jumaniyoz

«Tib-kitob» nashriyoti
Toshkent sh. Shiroq ko'chasi 100 uy.

Bosishga ruxsat etildi: 02.08.2010 y. Bichimi 60x84¹/₁₆.
Shartli bosma tabog'i 10,0. Adadi 1000 dona. Buyurtma №03/06

«BBSH-PRESS» MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent sh. Yunusobod 9-13-54